

**Hodnotový portrét evropských zemí
Srovnávací analýza s použitím přístupu
Shaloma Schwartze**

Martin Vávra

**CESES FSV UK
Praha 2007**

Tento text vznikl v rámci řešení úlohy „**Sdílené hodnoty a normy chování jako zdroj snižování negativních důsledků nadměrné sociální diferenciace a posilování sociální koheze v ČR**“, Národního programu výzkumu II, číslo 2D06014, zadávaného Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR. Hlavní řešitelské pracoviště Centrum pro sociální a ekonomické strategie při FSV UK Praha, řešitel – koordinátor Ing. Libor Prudký, PhD.

Konkrétně jde o součást řešení dílčího projektu V002: Teoretická a metodologická příprava zkoumání hodnot a V004: Sekundární analýza existujících souborů dat - víry, hodnoty, normy.

Vydavatel: CESES FSV UK

První vydání: 2007

Editor: Eva Abramuszkinová Pavlíková

Grafické zpracování a tisk: Studio atd.

ISSN: 1801-1640 (tištěná verze)

ISSN: 1801-1519 (on-line verze)

PhDr. Martin Vávra (* 1979)

je výzkumným pracovníkem CESES. Zaměřuje se zde na výzkumy hodnot ve společnosti. V současnosti se podílí na řešení výzkumného grantu „Sdílené hodnoty a normy chování jako zdroj posilování sociální koheze a překonávání negativních dopadů sociální diferenciací v ČR“.

Kromě CESES pracuje i v Sociologickém ústavu AV ČR, kde se zabývá managementem a archivací dat ze sociologických výzkumů. Tématem disertace na které pracuje jsou sociologické aspekty proměn trestního práva po roce 1989.

Obsah

1. Úvod	5
2. Pojetí hodnot v sociálních vědách	6-9
3. Evropské hodnoty	10-14
4. Pojetí hodnot Shaloma Schwartz	15-17
5. Výzkumný nástroj zjišťování hodnot	18-19
6. European social survey	20-21
7. Základní explorace dat z ESS a posouzení jejich kvality	22-24
8. Hodnoty v evropských zemích podle ESS	25-31
9. Srovnání výsledků ESS s jinými datovými zdroji	32-35
10. Zastoupení hodnotových typů v jednotlivých zemích	36-39
11. Vztah hodnot k dalším proměnným z ESS	40-61
11.1. Sociodemografické proměnné	40-45
11.2. Sociální kapitál	45-50
11.3. Vztah hodnot a subjektivního hodnocení vlastního stavu	50-54
11.4. Spokojenost s institucionálním uspořádáním	54-55
11.5. Hodnoty a politické postoje	55-57
11.6. Hodnoty a aktivity respondenta	58-59
11.7. Hodnoty a média	59-61
12. Závěry	62-63
Použitá literatura	64-65
Příloha	66

Úvod

Co je to hodnota a jak by měla být rozpoznána? Pokud vezmeme význam tohoto pojmu v sociologii a bezstarostnost s jakou jej teoretici, výzkumníci a sociální kritici používají, naše neschopnost zodpovědět tuto otázku je alarmující.

Harold Fallding

Citát z článku Harolda Falldinga [1965] je starý více než čtyřicet let, ale přesto neztratil na platnosti, spíše naopak. Od poloviny šedesátých let se objevila celá řada výzkumů, prací i společenských kritik, které s pojmem společenských hodnot pracují. Rozdíl oproti šedesátým letům, ve kterých svůj článek psal Fallding, je spíše v tom, že jsme se vzdali představ o jednotné teorii a všemi sdílených konceptech v sociálních vědách. I ve výzkumech hodnot je zřejmě nutno smířit se s pluralitou. Nejde tedy už o to najít jeden nejlepší způsob měření hodnot, ale spíše pečlivě zkoumat předpoklady, na nichž stojí jednotlivé přístupy k měření hodnot, analyzovat výsledky těchto měření a navzájem je porovnávat. Jedině tak může být společenskovední a zprostředkovaně i laický diskurz o hodnotách udržován na odpovídající úrovni. Tato práce chce být malým příspěvkem k tomuto úsilí.

Budeme se zde zabývat analýzou hodnotových orientací v evropských společnostech. Vyjdeme především z konceptualizace hodnot jak ji provedl profesor Shalom Schwartz. Data pro analýzu pocházejí European social survey I (provedeném v letech 2002 a 2003) a European Social Survey II (pro který byla data sbírána v letech 2004 a 2005). Naše analýza vychází z toho, že popis a interpretace hodnot, které převažují v současných evropských společnostech, může přispět k lepšímu poznání těchto společností. Ještě předtím je však třeba říci o společenských hodnotách něco obecněji.

Pojetí hodnot v sociálních vědách

2

Hodnoty zde můžeme na počátku stručně definovat jako přesvědčení o žádoucích cílech v životě. Jsou to vlastnosti, které jedinec přisuzuje určitému objektu, situaci, události nebo činnosti ve spojitosti s uspokojováním jeho potřeb a zájmů. Hodnoty se v jedinci vytvářejí a posilují během procesu socializace, jsou součástí společenského vědomí. Podle důležitosti jsou hodnoty hierarchicky uspořádány do systému hodnot (value system). Systém hodnot do značné míry určuje postoje, životní styl a morálku každého člověka [Průcha 2004]. Hodnota pojem blízký postoji, neboť stejně jako postoj obsahuje složku hodnocení vzhledem k vnějšímu světu, na rozdíl od něj ale stojí na vyšší rovině obecnosti a není spojena s konkrétními objekty. Hodnoty jsou kritéria podle kterých hodnotíme [Velký sociologický slovník 1997].

Hodnoty rozhodně nejsou něčím okrajovým, ale mají své důležité funkce jak vzhledem k individu, tak i ke společnosti. Z hlediska jednotlivce mají hodnoty především tyto funkce:

- 1 Motivování jednání
- 2 Ospravedlňování jednání
- 3 Poskytování standardů k hodnocení lidí a událostí
- 4 Směrování pozornosti a vnímání

Z hlediska společnosti se můžeme na hodnoty dívat tak, že představují také jednu ze základních složek kultury. Umožňují integraci kultury samotné i její sepětí se systémem osobnosti a se sociálním systémem [Velký sociologický slovník 1997]. Obsah hodnot je odvozen od základních cílů, o jejichž dosažení musejí členové každé společnosti usilovat. Například hodnota bezpečí odpovídá potřebě každé společnosti zachovat samu sebe a bránit se. Samostatnost pak vychází z potřeby seberealizace a tak dále.

Toto je ovšem velmi obecné vymezení hodnot, které se snaží najít to co je společné mezi mnoha navzájem do značné míry odlišnými pojetími. Existují desítky teoretických prací i výzkumných zpráv, které se s tématem hodnot nějak potýkají a nabízejí vlastní definice. Joubert [1992] například uvádí 25 významných definic hodnot, které se objevily v sociálních vědách. Škála těchto definic sahá historicky až k Znanieckému a Thomasovi, kteří zřejmě jako první systematicky s tímto pojmem pracovali. Ovšem, již před nimi vznikly významné práce analyzující fakticky hodnoty ve společnosti bez toho, že by nabídlý nějakou ucelenou teoretickou koncepci hodnot. Klasickým příkladem je Weberova Protestantská etika a duch kapitalismu [1998]. Weber zde rozebírá, jak určité hodnoty šířící se společností (protestantská etika) přispěly k nastolení nového ekonomického řádu (kapitalismus)¹.

¹ Přestože se jedná o práci starou více jak sto let, stále má svůj vliv v sociologickém diskurzu. Plausibilitu Weberovy myšlenky o propojení obecnějších (zejména náboženských) hodnot a ekonomických postojů potvrdili [Barker, Carman 2000] i pro USA na konci minulého století.

I v moderní sociologii můžeme najít množství konceptualizací hodnot, z nichž některé se mohou doplňovat, jiné stojí navzájem v nepřekonatelné opozici. Nemá smysl pokoušet se zde uvést všechny tyto definice². Omezíme se zde na několik poznámek, pokoušejících se o zdůraznění a zobecnění konstitutivních rozdílů v různých pojetích hodnot.

První dělení se týká obecného rozporu konsensualistického a konfliktualistického přístupu ke společnosti, který se projevuje i v chápání hodnot. Většina konsensualistických pojetí se shoduje na tom, že hodnoty je potřeba chápat jako to, co společnost drží pohromadě, jakýsi společenský tmel. Hodnoty, internalizované při socializaci, orientují jednotlivce při jejich jednáních tak, aby spolu mohli navzájem kooperovat, a také aby byl zachován sociální řád. Představují tedy zásadní element společnosti nutný pro její přežití. Největší postavou konsensualistického pojetí hodnot je zřejmě Talcott Parsons, jeho pohled ovšem sdílí i řada dalších funkcionalistů v sociologii nebo antropologii. Parsons a jeho následovníci tyto výše uvedené vlastnosti hodnot zdůrazňují a příliš neproblematizují předpoklad, že když jsou hodnoty funkční pro určitý sociální systém jako celek, pak jsou funkční i pro jeho jednotlivé části, které si můžeme představit například jako společenské třídy, věkové kohorty nebo pohlaví. Ze sociologického zkoumání se tak snadno může stát obhajoba hodnot určité společenské vrstvy. Proti tomuto pojetí se stavěla řada konfliktualistických sociologů. V minulosti například Lewis Coser nebo Charles Wright Mills. V současné sociologii lze uvést třeba Zygmunta Baumana [2003] nebo Pierra Bourdieu [1995]. Společné pro tyto autory je, že nevidí hodnoty jako autonomní fenomén a ani nevypracovávají samostatnou teorii hodnot, ale odvozují jejich podobu a rozšíření od mocenské a ekonomické nerovnosti ve společnosti. Jde často o práce inspirované (neo)marxistickým pojetím ideologické hegemonie. Soustřeďují se především na souběžnou existenci navzájem rozporných hodnot (kterou vidí jako důsledek hlubších společenských rozporů) a/nebo na to, jak jsou určité hodnoty ve společnosti prosazovány těmi skupinami, které mají nejvíce zdrojů.

Kupříkladu v práci Pierra Bourdieu bychom hodnoty jako samostatný fenomén hledali marně. Jeho pojetí aktéra je, stejně jako u Parsonse, holistické v tom smyslu, že vlastnosti každého člověka jsou do značné míry určeny jeho pozicí v sociálním prostoru. S nerovnými pozicemi ve společenských polích je také spojen určitý habitus, který do značné míry určuje zastávané hodnoty³. Na rozdíl od Parsonse ovšem Bourdieu zdůrazňuje nerovnost v ekonomických a také v kulturních zdrojích. Ty pro něj představují zdroj symbolického násilí a také (potenciálního) konfliktu. Hodnoty společnosti neodpovídají stejnou měrou zájmům všech skupin ve společnosti, ale jsou mnohem více odrazem zájmů skupin, které mají nejvíce zdrojů (především mocenských, ekonomických), které reprodukci těchto hodnot zajišťuje především pomocí vzdělávacího systému a ekonomickým ovládnutím médií. Hodnotové změny by tak mohly nastat pouze jako následek změny struktury společnosti a/nebo jejích jednotlivých částí (polí).

Další dělení, které lze identifikovat, je mezi pokusy na základě výzkumů konstruovat osobnostní typy (kde jde o jakási sociálně-psychologická zkoumání) a na druhé straně snahou charakterizovat celá seskupení kultur a civilizačních proudů. V praktických zkoumáních se znovu jedná spíše o poměr těchto přístupů než o čisté typy. Například Shalom Schwartz se koncentruje více na hodnotovou strukturu osobnosti, zobecňování na vyšší úroveň se ale nevzdává, opro-

² Kdo by o podrobnější seznámení s různými pojetími hodnot stál, tomu lze doporučit Joubertovu práci *Reflections on social values* [1992].

³ Bourdieu ze svého pojetí vyvozuje i určité metodologické konsekvence. Jeden z jeho textů se jmenuje „Veřejné mínění neexistuje“ a Bourdieu v něm píše o tom, že to co měříme pomocí dotazníkových šetření a v nich obsažených otázek zjišťujících hodnoty, je pouze epifenomémem nerovných pozic aktérů ve společenském poli [Bourdieu 1995].

ti tomu Inglehart se soustřeďuje spíše na globální charakteristiky kultur a jejich srovnávání, ovšem i za jeho přístupem stojí určitá teorie osobnosti (konkrétně Maslowova).

S tím těsně souvisí i rozlišení, ke kterému nás inspiroval Skovajsa [2006], který je používá pro různá pojetí politické kultury. Podle něj lze najít dva přístupy. První můžeme označit jako agregáční. Hodnoty určité skupiny jsou dány agregací hodnot jejích členů. Druhý, emergentní přístup, vidí hodnoty skupiny jako jev sui generis, sociální fakt, který úroveň prosté agregace hodnot jednotlivců přesahuje. V empirických výzkumech, kde se výsledky získávají skládáním odpovědí jednotlivců, jde téměř z definice o agregáční přístup. Emergentnímu lépe odpovídají metody jako je analýza diskurzu nebo institucionální analýza.

Čtvrtá dělicí linie se vztahuje k míře internalizace hodnot. Vztah hodnot a individuální psychologie je značně složitý. Například podvědomí člověka, z hlediska vztahu hodnot a jednání jistě důležité, je zcela mimo dosah sociologie. I způsob, kterým se člověk vztahuje k hodnotám, které zastává na vědomé úrovni může být velmi složitě diferencovaný. Brewster Smith [1969] například rozlišuje skutečně vyznávané (desirable) hodnoty a hodnoty „pouze“ preferované (desired). Vyznávané hodnoty přímo ovlivňují jednání. Pokud by se člověk, který danou hodnotu zastává, touto hodnotou neřídil, pak by to vedlo například ke stresu, pocitu zahanbení nebo viny, neboť taková hodnota má pro něj morální a emocionální náboj. Pokud je nějaká hodnota preferovaná, pak samozřejmě také vstupuje do rozhodování o tom jak jednat, jde ale mnohem více o racionální než emocionální volbu a je tedy méně pravděpodobné že člověk podle této hodnoty skutečně jednat bude.

Situace ovšem není tak jednoduchá, že bychom mohli říci, že dokonalá internalizace hodnot je ve všech ohledech žádoucí. Znakem dospělého individua je i to, že dokáže suverénně volit a rozhodovat se. Zvláště v současné společnosti, kde se střetávají různé hodnotové systémy a například vývoj vědy často zastávaným hodnotám odporuje, je hranice mezi někým kdo má „silné hodnotové zakotvení“ a mezi „hodnotovým fundamentalistou“ nejasná.

Rozlišování mezi vyznávanými a preferovanými hodnotami má důsledek i pro výběr typu výzkumu hodnot. Pokud hodnoty zjišťujeme pomocí jednoduchých podnětů v dotazníkových šetřeních, tento rozdíl nám do velké míry uniká. Pokud bychom se tedy chtěli do větší hloubky věnovat míře internalizace hodnot, byl by zřejmě vhodnější biografický výzkum nebo pozorování ve stylu sociální antropologie.

Přístupy k hodnotám lze rozdělit i podle toho, zda je chápeme jako autonomní nebo závislý fenomén, tedy zda na začátku kauzálního řetězce jsou pro nás hodnoty nebo obecněji kultura jako autonomní fakty, anebo pojmáme hodnoty spíše jako výsledek vývoje jiných jevů – typicky sociální a/nebo ekonomické struktury. Za teoretika pojetí hodnot jako samostatných jevů lze označit Parsonse, který umisťuje jejich zdroj do kulturního systému, jehož podoba není odvoditelná ze systému ekonomického nebo sociálního. K zastáncům tohoto směru uvažování patří i Max Weber se svou slavnou prací *Protestantská etika a duch kapitalismu* [1998], podle které změna hodnot stojí na počátku širších změn ve společnosti a hospodářství. V závěru této knihy se také Weber vymezil proti marxistickému pojetí kultury jako výsledku vývoje materiální kultury. A ze současných výzkumníků se toto pojetí týká pravděpodobně Geerta Hofstedeho, pro kterého představují jednotlivé kultury a z nich vyplývající hodnoty, výsledek dlouhého pomalého vývoje a jsou na svém okolí relativně nezávislé [Hofstede 2001].

Na straně těch, kdo vidí hodnoty do převažující míry jako závislý fenomén je, jak jsem psal výše, většina konfliktualistických sociologů. Zařadit sem lze do značné míry i Ingleharta, který nahlíží dominantní hodnotovou změnu současných společností od materialismu směrem k postmaterialismu jako důsledek vývoje ekonomiky a od ní odvozené spotřeby. To ovšem neznamená, že by pro něj byly hodnoty pouze odvozeným fenoménem a že by pro něj neměly

význam samy o sobě. Inglehart například předpokládá, že pokud v dané společnosti převáží postmaterialistické hodnoty, pak se následkem toho sníží spotřeba materiálních statků a to bude mít vliv na strukturu ekonomiky. Přesto - tím zásadním, co stálo na počátku hodnotové změny, je ale rozvoj hospodářství. I zde jsou samozřejmě možné kombinované přístupy, zdůrazňující složitou provázanost hodnot s jinými fenomény.

To už odkazuje k poslednímu rozporu mezi různými pojetími, který bych chtěl zmínit. Ten existuje mezi autory, kteří se soustředí na teoretickou spekulaci o hodnotách a těmi, kteří jsou orientováni empiricky. Do prvního tábora patří sociologové, kteří, jako například Parsons nebo v současnosti Habermas, vytvářejí teorie, v nichž významnou roli hrají hodnoty a tyto teorie nanejvýš doprovázejí ilustračním materiálem, který má tyto teorie doložit. Na druhé straně jsou pak sociální vědci přímo napojeni na empirický výzkum hodnot, někdy i bez toho, že by jej měli podložený nějakou solidní teorií. K nejvýznamnějším představitelům empirického přístupu (pro které ovšem neplatí výtky nedostatku teoretické opory) patří Ronald Inglehart, Geert Hofstede nebo Shalom Schwartz⁴.

Vytvořit z tohoto krátkého přehledu definitivní závěr není možné. Hodnoty nelze nějak jednoznačně uchopit, ukázat na ně a popsat je. Vždy se musíme spoléhat na naše omezené poznání založené na dílčích konceptech a metodách zkoumání. Zároveň ale není možné pro jejich důležitost je ignorovat. Hodnoty mají praktický význam nejen v životě jednotlivců nebo lokálně vymezených skupin, ale díky tomu, že v politice, ekonomice i společnosti dochází k stále častějším setkáním a střetům mezi jednotlivými kulturami, mají - mnohdy navzájem kontrastní - hodnoty a jejich poznání význam i pro předcházení konfliktům.

⁴ Všichni jmenovaní autoři používají při svých zkoumáních dotazníkových šetření. Tento nástroj je dnes zřejmě nejrozšířenější. Umožňuje provádět rozsáhlé srovnávací výzkumy, jejichž výsledky se dají prezentovat přehlednou formou tabulek a grafů. Existují ale i jiné možnosti zkoumání, jako například analýza dokumentů nebo pozorování. Tyto metody aplikuje například Ladislav Holý [2001], který ve své práci mimo jiné popisuje, jak se v české společnosti měnil obsah a význam politických hodnot na konci komunistického režimu a těsně po něm.

3

Evropské hodnoty

V názvu jsme si vytkli za cíl vytvořit hodnotový portrét evropských zemí. Nejde o nějaké sociologické cvičení, zcela odtržené od neakademického diskurzu. V současné době probíhající debaty, týkající se například rozšíření Evropské unie nebo prohlubování spolupráce mezi jejími členskými zeměmi, operují s hodnotami velmi často⁵. V těchto debatách se objevují dva protikladné momenty - Evropa⁶ je na jedné straně považována za jednotku, která sdílí určité hodnotové rysy, na druhé se ale diskutuje o hodnotových rozdílech a specifikách jednotlivých zemí nebo ještě nižších jednotek. Jaký je ale zdroj shodných charakteristik a jaká je příčina těchto odlišností?

V další části naší práce se pokusíme přispět k této debatě o hodnotách nepatrnou částičkou pomocí analýzy dat z European social survey⁷. Předtím ale stručně nastíníme několik způsobů, kterými popisuje hodnoty v Evropě sociologie, historie nebo antropologie. Je to podle našeho názoru důležité proto, abychom se mohli podívat na výsledky vycházející z dotazníkového šetření, které nabízí pouze určitý snímek hodnot v jediném časovém okamžiku, z určitého odstupu.

Když mluvíme o evropských hodnotách, je vždy potřeba položit si otázku, co máme přesně na mysli, v duchu rozlišení různých pojetí hodnot, která jsme naznačili výše. Na základě prostudované literatury, dotýkající se tématu hodnot na úrovni Evropy a jejích států, se nám zdá pravděpodobně nejvýznamnější dimenze týkající se původu hodnot a jejich autonomie. Na jedné straně nacházíme ve studovaných pracích hodnoty pojaté spíše jako autonomní kulturní fakta, na druhé pak hodnoty, které jsou převážně důsledkem stavu a vývoje jiných fenoménů. Jde samozřejmě spíše o analytické rozlišení, u jednotlivých prací ale lze většinou říci, které pojetí v nich převažuje. Jako s určitou třetí možností se lze setkat i s mikrosociologickým nebo mohli bychom také říci antropologickým pojetím, které zdůrazňuje lokální dynamiku hodnot a jejich zapojení do každodenních praktik, a které tedy nechce budovat „všeobecnou teorii vzniku a vývoje hodnot“.

Nejdříve na hodnoty v Evropě nahlédneme z „kulturně historického“ úhlu, kdy kulturu chápeme jako autonomní jednotku, dlouhou dobu vznikající a pomalu se měnící vzorec, který se obtiskává do myšlení a jednání lidí a neustále se reprodukuje skrze socializaci dalších generací. Kultura, to samozřejmě nejsou jen hodnoty. Například Jadwiga Staniszkis [2006] sice vidí

⁵ Konkrétními případy, okolo kterých se formují tyto „diskuse o evropských hodnotách“, jsou například potenciální vstup Turecka do Evropské unie, vztah EU a Spojených států nebo společná kulturní politika EU.

⁶ Nechceme zde zasahovat do debaty na téma „kde končí Evropa“. Jako země, které podle většiny vymezení do Evropy patří, lze určit členské země EU, státy vzniklé z bývalé Jugoslávie, Švýcarsko a Norsko i Albánii.

⁷ Více informací o této sérii výzkumů nalezne čtenář v kapitole „European social survey“.

kulturu jako rozhodující činitel transformace postkomunistických společností, to co ale určuje rozdílné podoby přeměny těchto společností, nejsou podle ní ani tak lišící se hodnoty jako spíše rozdílné „ontologické předpoklady“ popisovaných kultur, tedy základní přesvědčení o podobě světa, zejména sociálního. Rozlišení mezi axiologickou a heuristickou stránkou kultury je jistě důležité, ovšem podle našeho názoru autorka podceňuje vzájemnou závislost hodnot a přesvědčení, tak jak ji vidíme při analýze jednání. Zjednodušeně řečeno, neexistují hodnoty samy o sobě, ale vždy jsou spojeny s určitými přesvědčeními, symboly a typickými příklady, tedy právě s tím co Staniszkis nazývá ontologickými předpoklady.

Analýzy zaměřující se na vliv kultury získaly nový impuls s publikací Huntingtonovy knihy *Střet civilizací*, v níž autor rozlišuje osm hlavních světových kulturních oblastí (civilizací), z nichž jedna je právě civilizace západní, do které kromě velké části Evropy⁸ patří také severní Amerika, Austrálie a Nový Zéland. Rozhodující vliv pro diferenciaci kultur připisuje Huntington historicky převládajícímu náboženství. V tomto jej následuje (a samozřejmě také předchází - viz například Durkheim) řada autorů, například Larry Siedentop [2004]. I on připisuje zásadní vliv na formování hodnotové struktury Evropanů křesťanství. To dalo vzniknout jakési sdílené matici, v které mají svůj původ základní hodnoty jako úcta k právům jednotlivce, univerzalizmus a racionalismus. Přes rozdíly v celé řadě oblastí mají tedy Evropané něco podstatného společného, a tento společný základ tvoří právě určité významné hodnoty. Ze Siedentopova vyzdvihování těchto hodnot vyplývá i jeho výzva za jejich udržení.

Poněkud skeptičtější pohled má Břetislav Horyna [2001]. Kdybychom ztotožňovali Evropu pouze s křesťanskými hodnotami, dopustili bychom se podle něj velkého zjednodušení. K Evropě patří i jiné hodnotové zdroje, které jsou často navzájem v rozporu. Jeho práce ústí v určitou kritickou filozofii dějin, která spíš než soubor hodnot, které bychom měli chránit, hledá základ pro diskusi a případnou kritiku všech hodnot a případných nároků, které z nich vyplývají. Lze tedy říci, že základní hodnotou Evropy je pro něj právě samotná svoboda a otevřenost.

Obě tyto práce jsou do značné míry spekulativní, snaží se postihnout a konstruovat jakousi filozofii dějin evropského regionu. Jejich význam je ovšem v tom, že explicitně spojují téma poznání hodnot s diskusí o nich.

Další práce, které chceme zmínit, více kombinují sociokulturní přístup s přístupem sociostrukturním. Jediným determinujícím faktorem podoby hodnot v nich již není samotná autonomní kultura, ale kombinace vzájemných vlivů kultury a ekonomické/sociální struktury. O pojetí civilizací na stejně vysoké úrovni obecnosti jako to nacházíme u Huntingtona se pokusil sociolog a historik českého původu Jaroslav Krejčí. I u něj najdeme důraz na kulturu a zvláště na hodnoty (v tomto často odkazuje na Webera) jako na hybný moment společenských změn. Neznamená to „že by zde nebyla zpětná vazba mezi již existujícími formami společenského uspořádání a způsobem myšlení; v obdobích transformace společenských soustav je to však vždy myšlenková reorientace, která zahajuje změnu“ [Krejčí 1994].

V jeho konkrétních analýzách můžeme najít mnoho důkazů o tom, že existuje i zpětný vliv společenské a ekonomické struktury na hodnoty. Podstatu současného Západu (do kterého patří i Evropa) tvoří podle něj antropocentrické hodnotové paradigma, které lze podle Krejčího stručně vyjádřit takto: „Stát je laický, zákony jsou lidské a přiznávají jednotlivci rozsáhlý okruh individuálních práv, náboženství je soukromou záležitostí jednotlivců“ [Krejčí 2002: 48]. V tom je odlišná od jiných civilizací, například islámské, kde převládá paradigma teocentrické, což se projevuje na podobě státu, zákonů i pojetí lidských práv.

⁸ Huntington do ní zahrnuje všechny země EU kromě Rumunska, Bulharska a Řecka.

Jiný sociální historik, Bedřich Loewenstein vidí (stejně jako Krejčí⁹) jako nejdůležitější aspekt společnosti, rozhodující o jejím směřování, převažující hodnoty a přesvědčení¹⁰. Podoba hospodářství nebo struktura společnosti v sobě nemají zakódovaný žádný vnitřní smysl a směr vývoje. To neznámá, že vývoj hodnot neovlivňují, nejde ale o intervence, které by měly nějakou předvídatelnou podobu [jak naopak tvrdí (neo)marxistické teorie]. Právě díky překotnému vývoji struktur dochází k souběžné existenci více hodnotových soustav ve společnosti nebo stavu, kdy hodnoty neodpovídají podobě ekonomiky nebo společenské struktury¹¹. První případ je možno ukázat ve vyhrocené podobě například na oblastech, kde díky silným tradicím nebo živé náboženské víře zůstávají vlivné staré hodnoty a současně, se změnami hospodářství a společnosti, se zejména u mladších generací vytvářejí hodnoty nové. Příklad druhý sám autor dokládá na vývoji Německa po roce 1848, kdy mohutný hospodářský rozmach nebyl doprovázen demokratizací politické sféry ani uvolněním společenských struktur. To byla situace, která nepřála vývoji kultury směrem k posílení hodnot podporujících racionalismus a demokracii. Došlo naopak spíše k posílení mytologizace národa a k posunu k určité „kultuře uzavřenosti“.

Přes všechny tyto rozpory, zpoždění a peripetie lze identifikovat určitý dominantní směr vývoje hodnot probíhající v Evropě (které začalo již ve středověku v Evropě západní a rozšiřovalo se na stále další území), kterým je civilizační proces v duchu Norberta Eliase [2007]. Mění se během něj nejen obsah hodnot (od důrazu na tradici a bezpečnost směrem k hodnotám univerzalizmu a otevřenosti), ale i způsob vztahování se k nim (od spíše kontextuálních hodnotových orientací směrem k abstraktnějším hodnotám jakožto pravidlům).

Nyní se dostáváme k pracím, kde rozhodujícím prvkem v kauzálních vztazích je spíše struktura než kultura¹². Například Ernest Gellner popisuje nástup moderního člověka do značné míry jako důsledek vynucený rozvojem hospodářství a diferenciací společnosti. V době rozvinuté dělby práce již není dost dobře možné zachovávat loajalitu pouze úzce vymezené komunitě a tradičním pravidlům. Vzniká tak typ osobnosti, kterou Gellner nazývá modulární člověk – člověk, který je nucen odvozovat svoji identitu a směřování nikoli od jediného a neměnného zdroje, ale z většího množství relativně proměnlivých fenoménů - pracovního postavení, národní příslušnosti, sociálních kontaktů. Z toho vznikají moderní hodnoty, oceňující otevřenost vůči změně, všeobecnost a důraz na vlastní úsilí. Na té nejjobecnější úrovni lze o Evropě říci, že je společností moderní, společností, která postavila svůj vývoj na víře v pokrok a růst. I socialistické režimy se hlásily k hodnotám rozvoje a právě to, že nedokázaly očekávání svých občanů vyplývající z těchto proklamovaných hodnot naplnit, přispělo k jejich pádu. Rozdíly, které existují mezi evropskými zeměmi, lze pak připsat do značné míry rozdílům ve vývoji ekonomické a společenské struktury.

Ovšem i Gellner varuje, že tento přesun směrem k afektivní neutralitě a univerzalizmu (abychom použili Parsonsovy termíny) je pouze relativní a může být zvrácen, jak jsme se mnohokrát přesvědčili. Afektivních vazeb na tradici se není možné zcela vzdát – proto je modulární člověk nacionalistou. Osvobodil se od lokální komunity a náhradou za příslušnost k širší rodině získal vztah k národu a státu jako entitě spoutané univerzálními pravidly.

⁹ Pohybuje se ovšem na o něco nižší úrovni. Nezkoumá na rozdíl od Krejčího staleté pohyby všech velkých civilizací, ale soustředí se na vývoj střední a západní Evropy (především Německa) od 18. století.

¹⁰ „Moderní společnost není, právě tak málo jako všechny ostatní, pouhým „společenským procesem“. Pro její pochopení jsou nepostradatelné mobilizující celkové vize, ideje, které ospravedlňují dějinné řády (ale i odpor proti nim), dodávají sankce a smysluplnost lidskému jednání, orientují myšlení, inspirují fantazii, sublimují (nebo zotřívají) politické postoje a dějinná střetnutí“ [Loewenstein 1999: 289].

¹¹ Takový stav „zpoždování“ hodnot bychom mohli nazvat kulturní mezerou (cultural gap).

¹² Jde skutečně o převažující směr vlivu. V konkrétních analýzách všech uvedených autorů můžeme najít mnoho důkazů o tom, že existuje i zpětný vliv hodnot na společenskou a ekonomickou strukturu.

K autorům, kteří vidí hybnou sílu proměn hodnot ve vývoji ekonomické struktury patří Ronald Inglehart, pro kterého je základní proměnnou, která způsobuje proměnu hodnot směrem k postmaterialismu (většímu důrazu na hodnoty svobody, sebevyjádření a podobně) ekonomický rozvoj a z něj vyplývající saturace základních materiálních potřeb a tedy příspěvek k zajištění základní bezpečnosti a zachování života vůbec.

Všechny práce, které jsme dosud uvedli, se zabývají vývojem hodnot spíše v rozsáhlém časovém období (v případě Eliase jde dokonce o celá staletí, ale i Inglehart se zabývá vývojem v měřítku generací). Nyní uvedeme dvě práce, které se soustředí na naši současnost. Jde o analýzy pozdně moderní doby z pera Anthony Giddense a Ulricha Becka. Oba popisují navzájem závislý vývoj ekonomické a společenské struktury, který byl po dlouhou dobu rozhodujícím faktorem ve vývoji kultury. Přesvědčení a hodnoty konkrétního člověka byly do značné míry pevně dány jeho postavením ve společenské struktuře a pracovním zařazením. Dnešní situace je podle nich odlišná, především díky větší mobilitě (sociální i prostorové), neustálým změnám, rozvoji médií. Giddens v knize *Modernity and Self-Identity* [1991] popisuje změny lidské osobnosti v naší době. Na rozdíl od nepříliš vzdálené minulosti, kdy byly životní role, styly, postoje i hodnoty člověka do značné míry určeny okolím, kontextem a místem ve společnosti, dnes je vytváření vlastního já (Self) spíše reflexivním projektem, který je nutno vytvořit a o jeho naplnění usilovat. S tím je spojeno i zvýšení významu individualismu. Podobný obrázek nabízí i Ulrich Beck [2004]. Vytvořit a udržet si svou identitu je čím dál obtížnější, přesto jsme k tomu nyní, po vyvázání z pout průmyslové moderny, odsouzeni. I v tomto světě samozřejmě existují hodnoty. Nejsou to ovšem ani tak pevné psychologické hodnotové struktury, spíše hodnoty, které jsou na nás z jedné strany uvrženy naší společností a z druhé strany hodnoty jako jedincem zvolené a neustále promyšlené principy.

Práce všech uvedených autorů mají i určitý normativní náboj, ať už explicitní nebo skrytý. Budoucí vývoj není podle nich nijak definitivně dán a proto záleží i na našem poznání společnosti a jednání, které si na jeho základě zvolíme.

Předností koncentrace na kulturu a její historický vývoj je, že můžeme odhalit hlubší souvislosti a struktury, které určují základní obrys hodnot v průběhu staletí. Pokud se soustředíme na sociální a ekonomickou strukturu a to jak ovlivňuje hodnoty, pak naopak získáme lepší přehled o tom, co se právě nyní mění a proč se to mění. Nevýhodu obou přístupů představuje určitá obecnost a spekulativnost, zřejmě nutně spojená s pokusy o velká dějinná a/nebo prostorová zobecnění.

Jiný přístup k hodnotám v evropských zemích představují antropologické a mikrosociologické studie¹³. Ty, díky tomu, že se soustředí na konkrétní komunity a interakce, prezentují i téma hodnot na jiné úrovni než makrostrukturální nebo makrokulturní studie ukázané výše. Mohou ukázat propletený vztah struktury a kultury při vytváření, udržování a změnách hodnot díky tomu, že odmítají jednoduchá dělení a spoléhání se na zavedená klišé. To si uvědomuje i Loewenstein když na závěr své knihy píše, že „mikrosociologická analýza musí korigovat mnohé části celkového obrazu“ [1995: 293]. Jako příklad takové mikroanalýzy je možno uvést popis tradice a tradičních hodnot v Katalánsku, kde O'Brian [1994] studoval několik konkrétních komunit. Míra, v níž se zde někdo ve svém jednání obrací k tradici a nechává se jí řídit, je podle jeho nálezů ovlivněna mnoha okolnostmi. Mezi ty nejdůležitější patří životní cyklus, hospodářská situace v místě, gender a etnicita. Vztahování se k tradici má i své místní symbolické významy a vyjádření. Na tom všem ukazuje komplexnost hodnot, kombinaci místní a „globální“ (v tomto případě francouzské a španělské a na ještě vyšší úrovni evropské) podmíněnosti jejich vzniku a přetrvávání.

¹³ Vycházíme zde především z článků sborníku *Anthropology of Europe* [1994].

Rozsah této práce neumožňuje věnovat se této problematice širě. Šlo pouze o to ukázat, že existuje široká paleta přístupů k evropským hodnotám, které mohou problém hodnot v současných vyspělých společnostech ukázat z různých stran - spíše než by nutně musely být navzájem v rozporu. Náš přehled se pokusil ukázat, že hodnoty jsou na jednu stranu něco pevného, co má svůj původ ve vzdálené minulosti a je ovlivňováno nebo dokonce do značné míry určováno změnami v ekonomice a společnosti. Ale hodnoty jsou současně i předmětem reflexe, debat a sporů, kdy se snažíme dobrat toho, jaké hodnoty posilovat (skrže výchovu a vzdělávání) nebo podle jakých hodnot se řídit v každodenním životě nebo v politickém rozhodování. Liana Giorgi se svými kolegy [2006] analyzuje z hlediska sdílených a konfliktních hodnot tři velké debaty probíhající v EU. První z nich se týká způsobu vládnutí a přenášení vlády na nadstátní úroveň, druhá pak sociálních práv a poslední evropské identity a kulturních konfliktů. Autoři docházejí k závěru, že není možno dojít k jednoznačnému závěru co evropské hodnoty¹⁴ jsou, a tak jedinou cestou jak se nějakého, alespoň provizorního závěru dobrat, je posilovat debatu o nich, projasňovat ji a poskytovat pro ni argumenty.

¹⁴ Tázání se po hodnotách evropských, které v sobě konec konců obsahuje i otázku, zda vůbec něco jako evropská společnost existuje, je zkrátka ještě složitější než hledání hodnot jednotlivých společností.

Pojetí hodnot Shaloma Schwartze

4

V následujících částech se budeme věnovat analýze dat z Evropského sociálního výzkumu (European social survey – ESS), kde byl blok otázek věnovaných hodnotám. Tento modul v ESS vychází z konceptualizace a operacionalizace hodnot jak je provedl Shalom Schwartz. Ještě před samotnou analýzou je tedy potřeba toto pojetí hodnot popsat a zařadit do kontextu, který jsme si vytvořili v předchozích částech.

Shalom Schwartz je jedním z autorů, vedle především Ronalda Ingleharta a Geerta Hofstedeho, který přišel s vlastním pojetím hodnot a podařilo se mu jej aplikovat v mnoha výzkumech, prováděných jak na specifických populacích (například studenti, věřící různých náboženství), tak i na vzorcích reprezentativních za celé státy v rozsáhlém mezinárodním srovnávacím výzkumu.

Schwartz se v základním vymezení hodnot neodchyluje od převažujícího diskurzu, i pro něj jsou přesvědčeními o žádoucích cílech (goals) v životě (například [Schwartz 2003]). Hodnoty mají funkce pro individuum v tom, že mu dávají vodítka pro volbu v nejednoznačných situacích. Není tedy možné být „člověkem bez hodnot“, neboť takový člověk by nebyl schopen samostatně jednat. Hodnoty mají ovšem význam i z hlediska vyšších jednotek – skupin a společností. V takových útvarech musí existovat alespoň minimální hodnotová shoda, jinak by uvnitř nich nebyla možná spolupráce a smysluplná komunikace, v tomto je následovníkem Kluckholna a Rokeache.

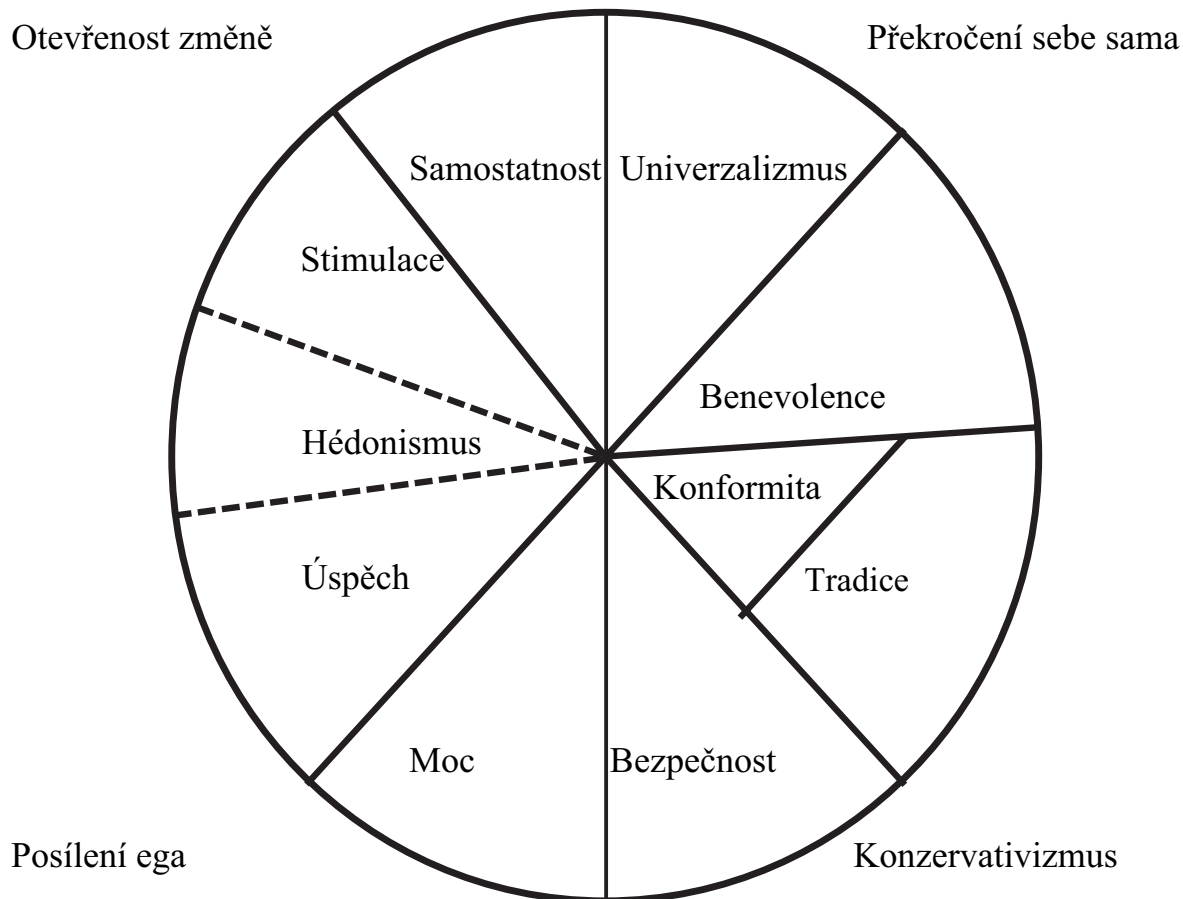
Schwartz chce přinést celostní pojetí hodnot i návod na jeho ověřování. Celostní v tom smyslu, že zahrnuje jak určitou psychologii hodnot (Schwartz je původně psycholog a psychologii hodnot a morálky se věnují i jeho rané práce), tak i vývody o možném zobecňování na vyšší úroveň, tedy přenos agregovaných výsledků na úroveň skupin, národů a států. Důraz ovšem zůstává na individuální hodnotové struktury. Co se týče našeho rozlišení mezi pojetím hodnot určité společnosti jako emergentního fenoménu a pojetím, které vidí tyto hodnoty jako pouhou agregaci hodnot jejích členů, pak Schwartz stojí na straně agregačního přístupu. Vychází to samozřejmě i z metody, kterou ve svých výzkumech používá pro sběr dat – dotazníkových šetření. Pro své výzkumy využívá Schwartz výhradně kvantitativní metody. Nejde tedy o žádnou hermeneutiku hodnot, hledání jejich subjektivního významu, ale o kvantitativní měření proměnných se všemi výhodami i nevýhodami, které tento přístup k společenským fenoménům přináší.

Holistické má být jeho pojetí i v tom, že zachycuje hodnoty, které se uplatňují ve všech oblastech života. Schwartz říká [Schwartz 2003], že zatímco ve většině výzkumů hodnot používané otázky jsou příliš specifické a ovlivněné aktuálním kontextem (například pokud se ptáme, na to zda by běžní lidé měli mít větší hlas v politice, pak je odpověď na tuto otázku ovlivněna

názory na vládu, která je právě u moci a nemůžeme tedy z výsledků příliš generalizovat na politické hodnoty obecně), pak jeho přístup zjišťuje hodnoty, které jsou lidmi aplikovány ve všech částech života (například současně v práci, domácnosti, při trávení času s přáteli). Jde zde tedy o nejvýznamnější hodnoty stojící na vrcholu hierarchie. Takovému přístupu samozřejmě hrozí problém, že se odtrhne od vztahu ke konkrétnímu jednání, které je vždy ovlivněné celou řadou konkrétních postojů a situované v určitém prostředí [Výrost 1988]. Schwartze ovšem nelze podezírat z toho, že by si obtíže tohoto druhu neuvědomoval. Zvláště ve svých starších textech se snaží identifikovat další proměnné, které stojí mezi hodnotami a jednáním¹⁵. Lidské hodnoty podle Schwartze formují poměrně stabilní hierarchie vzhledem k jejich relativní důležitosti. Tato relativní důležitost je významná při rozhodování, neboť lidé samozřejmě zastávají více různých, často navzájem rozporných hodnotových orientací. To, která z nich má největší váhu, pak spolurozhoduje o aktuálním jednání.

Hodnoty v tomto konceptu nestojí prostě jedna vedle druhé, ale vytvářejí určitou strukturu se vztahy podobností a opozic. Schwartzův přístup k měření předpokládá, že měříme celou hodnotovou strukturu respondentů, tedy že žádná významná hodnotová dimenze nechybí. Struktura hodnot má potom podle něj podobu jak ji ukazuje obrázek 1 (podle [Schwartz 1992]).

Obrázek 1: Struktura lidských hodnot podle Shaloma Schwartze

¹⁵ Například už ve svém raném článku [Schwartz 1968] ukazuje, že vztah mezi zastávanými hodnotami a chováním je zprostředkován vědomím důsledků hodnoceného chování. V pozdějším textu [Schwartz, Howard 1980] toto téma rozvádí. Odmítání důsledků a odpovědnosti za určité jednání slouží jako psychologická obrana jednatelova a umožňuje mu tak vyhnout se zpochybnění zastávaných hodnot, i když se podle nich ve svém jednání neřídí.

Každá z 10 hodnot byla rozlišena téměř v každé zemi kde byly prováděny výzkumy s odpovídajícím nástrojem. Ve všech výzkumech byly podle Schwartze také ověřeny základní opozice hodnot, tedy že proti sobě stojí (negativně korelují) otevřenost změně a konzervativismus na jedné straně a posílení ega a transcendence na straně druhé. Podle provedených výzkumů lze také skutečně potvrdit předpoklad, že hodnotová struktura je kompletní, neboť další zařazované položky neidentifikovaly další hodnoty.

Hodnoty se navíc podle výsledků multidimenzionálního škálování zobrazují ve výše znázorněné kruhové struktuře ve velké většině získaných vzorků. Ne vždy ovšem tato struktura přesně odpovídá teoretickým předpokladům. Do roku 2001 Schwartz analyzoval více než 200 různých vzorků z více než 60 zemí na všech kontinentech a drtivá většina z nich v zásadě odpovídala teoreticky předpokládanému rozložení deseti hodnotových typů. V 5% procentech těchto vzorků ovšem došlo k významné odchylce. Nejvýznamnější deviace od předpokladů byly ve vzorcích ze zemí sub-Saharské Afriky, Indie a Malajsie [Schwartz 2001]. Tato odchylka nemusí být ovšem dána tím, že by obyvatelé těchto méně rozvinutých regionů disponovali zcela jinou hodnotovou strukturou, ale může být zapříčiněna měřicím nástrojem. Ten ve své původní podobě obsahoval poměrně abstraktní podněty, jejichž správné pochopení může být závislé na absolvovaném vzdělání a kulturním kontextu. Pokud byl použit instrument, který se spíše než na hodnoty ptá na chování spojené s hodnotami, pak i hodnotová struktura identifikovaná ve zcela odlišných kulturách byla velmi podobná té uvedené výše.

Odpověď na otázku jaký je vztah ekonomické a společenské struktury k hodnotám, nechává Schwartz do značné míry otevřenou. To co popisuje jsou určité korelační struktury mezi hodnotami a dalšími měřenými fenomény, například věkem, vzděláním nebo religiozitou, bez toho, že by chtěl vytvářet nějaký definitivní kauzální model. Ve srovnání například s Inglehartem věnuje tomuto tématu mnohem méně pozornosti, nebo spíše je v tomto méně určitý. Ze Schwartzových článků je vidět, že vidí kauzalitu mezi hodnotami a jinými fenomény jako oboustrannou. Můžeme to ukázat na příkladu vztahu hodnot a náboženství [Schwartz 2003]. Náboženská socializace (typicky to, že někdo vyrůstá v religiozní rodině) podporuje internalizaci určitých hodnot (například konzervativismu) a odmítání jiných (například hédonismu). Na druhou stranu lze říci i to, že lidé, u kterých se jako následek jejich osobních potřeb a sociálně strukturovaných zkušeností vyvinuly hodnoty, které jsou kongruentní s daným náboženstvím, pak tito lidé mají vyšší pravděpodobnost, že začnou toto náboženství vyznávat a aktivně se k němu připojí. To zda se tak skutečně stane, závisí samozřejmě na příležitostech a bariérách, které pro připojení k tomuto náboženství ve společnosti existují.

Na závěr této části ještě stručně k významu Schwartzových výzkumů. Ten může být jak čistě akademický, tak i praktický. Jeho výsledky lze využít v ekonomice pro interkulturní management a marketing, v diplomacii při jednání s lidmi pocházejících z jiných kultur, nebo třeba i pro účely lepšího multikulturního soužití, abychom se vyhnuli nedorozuměním a lépe chápali co se kolem nás děje.

Výzkumný nástroj zjišťování hodnot

5

Pro ESS bylo potřeba vyvinout jednoduchý instrument – původní Schwartz value survey (SVS) měl 57 položek. To přesahovalo možnosti výzkumu, kde mělo být zjišťování hodnot pouze jedním dílčím modulem a proto byl použit Schwarzův méně rozsáhlý nástroj pro zjišťování hodnot - Portrait Values Questionnaire (PVQ), a to ještě v redukované verzi s 21 položkami rozdělenými v deseti základních hodnotových typech. Tyto položky jsou uvedeny kurzívou přesně ve znění jak byly uvedeny v dotazníku. Interpretace obsahu typů pocházejí ze Schwartzových textů [2003]. V dotazníku pak byl celý blok s hodnotami uveden takto „*Nyní Vám stručně popíši určité lidi. Vyslechněte si prosím každý popis a řekněte mi, jak moc se Vám daná osoba podobá či nepodobá.*“ Respondenti pak dostali výroky označené zde 1 až 21 a u každé položky přiřazovali jednu z možností 1. Velmi se mi podobá; 2. Podobá se mi; 3. Podobá se mi trochu; 4. Podobá se mi málo; 5. Nepodobá se mi; 6. Vůbec se mi nepodobá.

STIMULACE: Vzrušení, novost a nové výzvy v životě

- 1.) *Má rád překvapení a vždy vyhledává nové aktivity. Myslí si, že je důležité v životě dělat mnoho různých věcí.*
- 2.) *Vyhledává dobrodružství a rád riskuje. Chce mít vzrušující život.*

SAMOSTATNOST: Nezávislé myšlení a jednání, tvořivost, zkoumání

- 3.) *Promýšlení nových myšlenek a tvořivost jsou pro něho důležité. Rád dělá věci svým vlastním originálním způsobem.*
- 4.) *Je pro něj důležité, aby si sám rozhodoval o tom co dělá. Má rád svobodu a nezávislost na druhých.*

UNIVERZALISMUS: Porozumění, ocenění druhých, tolerance a ochrana podmínek pro dobrý život všech lidí

- 5.) *Myslí, že je důležité, aby se s každým člověkem na světě zacházelo stejně. Věří, že každý by měl mít v životě stejné příležitosti.*
- 6.) *Je pro něj důležité naslouchat lidem, kteří jsou jiní než on. I když s nimi nesouhlasí, chce jim porozumět.*
- 7.) *Pevně věří, že by se lidé měli starat o přírodu. Péče o životní prostředí je pro něj důležitá.*

BENEVOLENCE: Ochrana a posilování dobrého života lidí, s kterými jsme v častém osobním kontaktu

- 8.) *Je pro něj důležité pomáhat lidem kolem sebe. Chce se starat o jejich blaho.*
- 9.) *Je pro něj důležité být loajální k přátelům. Chce se věnovat lidem, kteří jsou mu blízcí.*

TRADICIONALISMUS: Respekt ke zvykům a idejím, které poskytuje tradiční kultura nebo náboženství

- 10.) *Je pro něj důležité být pokorný a skromný. Nesnaží se přitahovat na sebe pozornost.*
- 11.) *Tradice je pro něj důležitá. Snaží se dodržovat zvyky, které se předávají v jeho náboženství nebo v jeho rodině.*

KONFORMITA: Omezování jednání, inklinací a impulzů pro které je pravděpodobné, že by mohli ohrozit druhé nebo sociální očekávání a normy

- 12.) *Věří, že lidé by měli dělat co se jim řekne. Myslí si, že lidé by měli dodržovat pravidla vždy, dokonce i když je nikdo nepozoruje.*
- 13.) *Je pro něj důležité, aby se vždy choval spořádaně. Chce se vyhnout všemu, o čem by lidé řekli, že je špatně.*

BEZPEČNOST: Bezpečí, harmonie a stabilita společnosti, vztahů i vlastního já

- 14.) *Je pro něj důležité žít v bezpečném prostředí. Vyhýbá se všemu, co by mohlo ohrozit jeho bezpečnost.*
- 15.) *Je pro něj důležité, aby mu vláda zajistila bezpečí před všemi hrozbami. Chce, aby byl stát silný tak, aby mohl chránit své občany.*

MOC: Sociální status a prestiž, kontrola a dominance nad lidmi a zdroji.

- 16.) *Je pro něj důležité, aby byl bohatý. Chce mít hodně peněz a drahé věci.*
- 17.) *Je pro něj důležité, aby ho lidé respektovali. Chce aby lidé dělali co jim řekne.*

ÚSPĚCH: Osobní úspěch skrze demonstrování kompetencí dle sociálních standardů.

- 18.) *Je pro něj důležité předvádět své schopnosti. Chce, aby lidé obdivovali co dělá.*
- 19.) *Je pro něj důležité být velmi úspěšný. Doufá, že lidé ocení čeho dosáhl.*

HÉDONISMUS: Rozkoš a smyslové uspokojení

- 20.) *Je pro něj důležité užívat si života. Rád si dopřává.*
- 21.) *Vyhledává každou příležitost, aby se pobavil. Je pro něj důležité dělat věci, které mu přinášejí potěšení.*

Dvacet jedna položek tedy vytváří deset hodnotových typů, které se dále seskupují do čtyř hodnotových typů vyššího stupně. Hédonismus, samostatnost a stimulace vytvářejí typ „otevřenost změně“; moc a úspěch skládají dohromady typ „posílení ega“; bezpečnost, konformita a tradice „konzervativismus“ a univerzalizmus a benevolence typ „překročení sebe sama“ (transcendence).

European social survey

Pro analýzu budou použita data European social survey (ESS) I a II. Jde o rozsáhlá mezinárodní šetření prováděná na reprezentativních vzorcích populace. Metodologická pravidla, která musí splňovat jednotlivé zúčastněné země jsou velmi přísná a velký důraz je kladen i na samotný obsah dotazníků předkládaných respondentům. Díky tomu máme k dispozici data mapující sociodemografické charakteristiky populace v evropských zemích společně s postoji a hodnotami.

Zařazeny jsou otázky zkoumající například politická témata a problémy, sociální a politické orientace, využívání médií a komunikaci, nebo sociální a politickou identitu. V každé vlně ESS jsou zařazeny rozsáhlé tematické moduly. V ESS I to byl modul nazvaný *Občanství, občanská angažovanost a demokracie* a další *Imigrace*. V ESS II to pak byly moduly *Ekonomická morálka, Vyhledávání zdravotní péče a Rodina, práce a blahobyt*. Ve třetí vlně, která nedávno proběhla¹⁶, jsou moduly *Osobní a sociální blahobyt: vytváření indikátorů pro prosperující Evropu* a druhý *Časování života: organizace životní dráhy v Evropě* [Vlachová 2006]. O důrazu na kvalitu výzkumu a zodpovědnosti vůči uživatelům dat svědčí například i to, že na stránkách WWW.europeansocialsurvey.org můžeme najít údaje o významných událostech, které se odehrály v období, kdy byla sbírána data nebo bezprostředně před ním a tak mohly výsledky šetření vychýlit.

¹⁶ Česká republika se tentokrát neúčastnila.

Tabulka 1: Velikost vzorků a data sběru za jednotlivé země v ESS I a ESS II (zařazeny jsou zde pouze země účastnící se obou vln)

Země	N-ESS I	N-ESS II	Sběr dat ESS I	Sběr dat ESS II
Rakousko	2257	2256	02.02.03-30.09.03	06.01.05-25.04.05
Belgie	1899	1778	01.10.02-30.04.03	04.10.04-31.01.05
Švýcarsko	2040	2141	09.09.02-08.02.03	15.09.04-28.02.05
Česká republika	1360	3026	24.11.02-09.03.03	01.10.04-13.12.04
Německo	2919	2870	20.11.02-16.05.03	26.08.04-16.01.05
Dánsko	1506	1487	28.10.02-19.06.03	09.10.04-31.01.05
Španělsko	1729	1663	19.11.02-20.02.03	27.09.04-31.01.05
Finsko	2000	2022	09.09.02-10.12.02	20.09.04-17.12.04
Francie	1503	1806	15.09.03-15.12.03	27.11.04-04.03.05
Velká Británie	2052	1897	24.09.02-04.02.03	27.09.04-16.03.05
Řecko	2566	2406	29.01.03-15.03.03	10.01.05-20.03.05
Maďarsko	1685	1498	29.10.02-26.11.02	02.04.05-31.05.05
Irsko	2046	2286	11.12.02-12.04.03	18.01.05-20.06.05
Itálie	1207	1529	13.01.03-30.06.03	02.02.06-29.05.06
Lucembursko	1552	1635	14.04.03-14.08.03	13.09.04-26.01.05
Nizozemí	2364	1881	01.09.02-24.02.03	11.09.04-19.02.05
Norsko	2036	761	16.09.02-17.01.03	15.09.04-15.01.05
Polsko	2110	1716	30.09.02-19.12.02	10.10.04-22.12.04
Portugalsko	1511	2052	26.09.02-20.01.03	15.10.04-17.03.05
Švédsko	1999	1948	23.09.02-20.12.02	29.09.04-19.01.05
Slovinsko	1519	1442	17.10.02-30.11.02	18.10.04-30.11.04

Zdroj: ESS

V analýzách budeme pracovat, až na výjimky, na které bude čtenář upozorněn, pouze se spojeným datovým souborem, ve kterém jsou obsažena data za obě vlny ESS. Důvodem pro to je stabilita námi zkoumaných hodnotových struktur mezi jednotlivými vlnami, kdy posuny průměrných hodnot u hodnotových typů za jednotlivé země jsou minimální. Oddělená analýza ESS I a ESS II a prezentace jejích výsledků by zabírala dvojnásobek místa bez věcného přínosu. Použití spojeného datového souboru navíc umožní pracovat s většími a tedy ze statistického hlediska pravděpodobně spolehlivějšími datovými soubory za jednotlivé země.

Základní explorace dat z ESS a posouzení jejich kvality

7

Ještě předtím, než se pustíme do samotné analýzy, je potřeba zhodnotit data za 21 proměnných hodnotového portréту a pokusit se ověřit, zda jejich vztahy odpovídají předpokladům teorie.

Reliabilita škál 10 hodnotových typů, které se skládají ze dvou a v jednom případě ze tří položek je poměrně nízká – často nižší než 0,6 (reliabilita, tak jak se měří pomocí Cronbachových vzorců, má s počtem položek pozitivní vztah a to, že „baterie“, která se skládá ze dvou položek má nízkou reliabilitu není nic zvláštního). Podle statistické teorie je hodnota Cronbachova alfa nižší než 0,6 nepřijatelná [Řeháková 2006]. Nad tuto úroveň se dostaneme pouze pokud budeme měřit reliabilitu 4 hodnotových škál vyšší úrovně (konzervativismus, otevřenost změn, posílení ega a transcendence), které se skládají ze 4 až 6 položek. Nejdříve uvedu hodnotu Cronbachova alfa za všechny země a poté za Českou republiku, vždy zvlášť za ESS I a ESS II.

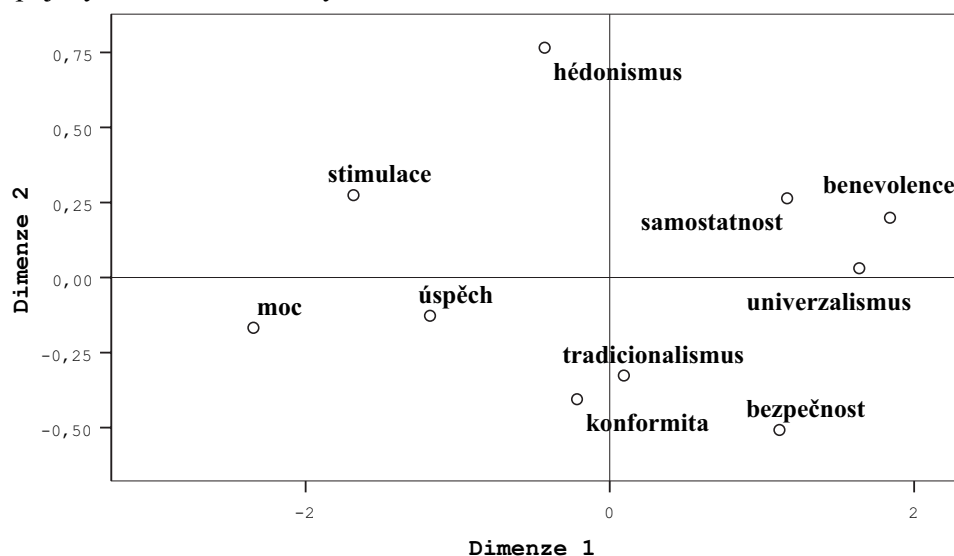
	Konzervativismus	Otevřenost změně	Posílení ega	Transcendence
ESS 1				
Celý soubor	0,75	0,76	0,72	0,75
Česká republika	0,67	0,77	0,70	0,75
ESS 2				
Celý soubor	0,74	0,76	0,69	0,73
Česká republika	0,75	0,78	0,76	0,73

Reliabilita žádné ze škál není nižší než 0,6. Reliabilita škál je téměř stejně vysoká u obou vln ESS. Proto budeme v té části analýzy, kde dáváme do vztahu hodnoty s jinými proměnnými a provádíme s nimi některé složitější statistické operace, pracovat právě s těmito čtyřmi typy vyšší úrovně, respektive s proměnnými, které jsou z nich odvozeny.

Jak jsme uvedli, Schwartz předpokládá poměrně přesně vymezenou strukturu hodnot se vztahy podobností a opozic. Pokud použijeme multidimenzionální škálování (metodu Alscal)¹⁷ pak vztahy odvozené z empirických dat za celý soubor ESS vypadají takto:

¹⁷ Hodnota Kruskalova stresu je 02085 a RSQ = 99807

Graf 1: Multidimenzionální škálování 10 proměnných/hodnotových typů. Data ESS, spojený soubor za obě vlny.

Jak je vidět, data odpovídají modelu poměrně dobře v tom smyslu, že jsou zachovány základní opozice, ale jednotlivé typy jsou v některých případech poněkud posunuty. Asi nejvýraznější rozdíl oproti teorii je u typu vyššího řádu otevřenost změně. Jeho jednotlivé části netvoří shluky, kde by jednotliví členové skupiny měli k sobě navzájem blíže než k členům jiných shluků, ale jsou oproti očekávání Schwartzovy teorie poměrně daleko od sebe. Typ stimlace je nejbližší typům moc a úspěch a samostatnost je nejbližší typům benevolence a univerzalismus, požitek (hédonismus) pak je „na svém místě“ – v postavení oproti tradicionalismu a konformismu. Lze z toho například usuzovat, že samostatnost má obsahově blíže k typu překročení sebe sama než by předpokládal model. Pokud se podíváme na položky, které tento typ měří, je to intuitivně pochopitelné. Tvořivost a požadování nezávislosti pro sebe i pro druhé jsou hodnoty, které jsou pravděpodobně v našich „mentálních mapách“ velmi blízko hodnotám pomoci, loajality a univerzalismu, z kterých se typ překročení sebe sama skládá.

Multidimenzionální škálování jsme použili i na data za jednotlivé země s tím výsledkem, že vztahy mezi hodnotovými typy jsou ve všech zemích (přibližně) stejné, což do jisté míry potvrzuje náš předpoklad, že lidé v různých zemích vnímají hodnoty podobně alespoň do té míry, aby bylo možné srovnávání výsledků mezi těmito státy¹⁸. To, že existuje shoda na významu hodnot samozřejmě neznamena, že neexistují rozdíly v tom jakou důležitost lidé těmto hodnotám přiřkládají – to právě chceme zkoumat v následujících částech.

Další možnost jak srovnat Schwartzovy teoretické předpoklady o rozdělení hodnot a jejich vzájemném vztahu s daty, představuje faktorová analýza. Jak ale upozorňuje Schwartz, faktorovou analýzu je možno používat pro analýzu dat získaných prostřednictvím otázek v jeho dotazníku pouze s určitými výhradami. Hodnoty, jak jsme ukázali, vytvářejí kruhovou strukturu, s kterou faktorová analýza obtížně pracuje. První faktor nerotovaného řešení reprezentuje způsob užití škál a všechny položky s ním mají významné pozitivní korelace – nedá se tedy nijak substanciálně interpretovat. Dvě základní dimenze rozdělení hodnot reprezentují druhý a třetí faktor.

¹⁸ Ověřování tohoto předpokladu je ze strany výzkumníků, kteří používají Schwarzův přístup, věnována velká pozornost (například [Spini 2003] nebo [Struch, Schwarz, van der Kloot 2002]).

Provedli jsme analýzu za jednotlivé země. Hodnota Kayser-Meyer-Olkinova kritéria byla ve všech případech vyšší než 0,7, což ukazuje, že provádět faktorovou analýzu na našich datech má smysl. Následující tabulka prezentuje výsledky faktorové analýzy za celý soubor ESS. Druhý a třetí faktor společně vyjadřují 33 % procent celkové variability. Tučně jsou položky, které mají s druhým faktorem nejvyšší korelace.

Tabulka 2: Komponentní matice faktorové analýzy.
Data ESS - spojený soubor za obě vlny.

	1	2	3
UNIVERZALISMUS	0,598	0,261	-0,529
BENEVOLENCE	0,647	0,232	-0,422
KONFORMISMUS	0,500	0,559	0,324
TRADICE	0,450	0,642	0,051
BEZPECNOST	0,586	0,469	0,204
MOC	0,552	-0,234	0,609
USPECH	0,640	-0,360	0,380
HÉDONISMUS	0,518	-0,546	-0,088
STIMULACE	0,516	-0,616	-0,083
SAMOSTATNOST	0,602	-0,313	-0,341

Zdroj: ESS

S druhým faktorem koreluje nejvýrazněji konformismus, tradice a bezpečnost (tedy části typu konzervativismus), nejvyšší negativní korelace pak mají hédonismus a stimulace (dvě ze tří částí typu otevřenost změně). U třetího faktoru mají nejvyšší korelace moc a úspěch (typ posílení ega), nejvyšší negativní univerzalismus a benevolence (typ překročení sebe sama). Všechny tyto vztahy odpovídají teorii¹⁹. Ze vztahů předpokládaných teorií se vymyká samostatnost, která má nejvyšší korelace s třetím faktorem a tedy náleží spíše k typu překročení sebe sama. To pouze potvrzuje, co jsme viděli na výsledcích multidimenzionálního škálování.

Faktorová analýza tak na jednu stranu potvrzuje, že skutečně existují základní opozice mezi hodnotovými typy předpovězené teorií, ale ukazuje také, že detailnější vztahy mezi proměnnými se od předpokladu do jisté míry liší.

Předtím, než se pustíme do analýzy rozdílů mezi zeměmi, je nutná ještě jedna metodologická poznámka. Schwarz upozorňuje, že „jednotlivci a kulturní skupiny se často liší ve svém užívání škál v dotaznících (response scales). Tyto rozdíly často vedou k nesprávným závěrům. Pro většinu účelů je nutno provést korekce těchto diferencí v užívání škál předtím než budeme provádět analýzy“ [Schwarz nedatováno]. Konkrétní úprava, kterou Schwarz doporučuje, je takováto: spočítáme pro každého respondenta průměrnou hodnotu za deset hodnotových typů a tento průměr pak odečteme u daného respondenta od každé z hodnot deseti hodnotových typů. Tím získáme „centrované“ hodnoty, u kterých je vyřešen (v míře jež dovoluje tento matematický postup) problém s diferencemi v užívání škál. Samozřejmě, všechny úpravy dat představují určitou jejich deformaci. Jde o operaci, která ovšem byla v tomto případě potřebná, je relativně jednoduchá a zdá se být oprávněna i plausibilitou získaných výsledků. Oprávněnost tohoto postupu je dána i tím, že ve Schwartzově přístupu nestojí jednotlivé hodnoty o samotě, ale vytvářejí strukturu vzájemných diferencí. A tyto difference zůstaly centrováním nedotčeny. V následujících analýzách používáme, přesně podle Schwarzova návodu jak to která metoda vyžaduje, buď hodnoty centrované nebo původní skóry (v předcházejícím multidimenzionálním škálování a faktorové analýze byly použity původní skóry).

¹⁹ Provedli jsme i faktorovou analýzu za ČR. Vztahy hodnotových typů k faktorům odpovídají těm, které jsme zjistili v datech za všechny země, včetně posunutého postavení typu samostatnost.

Hodnoty v evropských zemích podle ESS

8

Nyní se dostáváme k ústřednímu bodu textu – srovnávání hodnot v evropských zemích a hledání souvislosti hodnotových typů s jinými fenomény. Tabulky 48 a 49 v příloze ukazují hodnoty deseti hodnotových typů za jednotlivé země v ESS I a ESS II. Jedná se o necentrovane hodnoty, proto nemá příliš velký význam pro věcnou argumentaci srovnávat je mezi zeměmi²⁰. Slouží spíše ke srovnání jednotlivých zemí mezi ESS I a ESS II. Jak je vidět, mezi provedením první a druhé vlny ESS nedošlo k výrazným změnám. I když jsme analyzovali podrobněji tabulky průměrů za všech 21 proměnných ve zkoumaných zemích a srovnali jejich posuny mezi ESS 1 a ESS 2, zjistili jsme, že rozdíly nejsou příliš velké. Jak struktura rozdělení, tak i hodnoty u konkrétních typů zůstaly v podstatě zachovány bez výrazných změn. Vcelku lze tedy říci, že tyto výsledky jsou v dobré shodě s předpokladem relativní stability hodnot v krátkém časovém úseku, který zastává jak Schwartz, tak i například Inglehart. Tyto výsledky dávají oprávnění našemu záměru pracovat nadále se spojeným souborem za obě vlny ESS.

V následujících dvou tabulkách jsou srovnávány průměrné centrovane hodnoty deseti hodnotových typů za jednotlivé země. Stejně jako u hodnot ze základní škály v dotazníku, z které jsou centrovane hodnoty výše popsaným postupem odvozeny, platí, že čím nižší hodnota, tím větší je v průměru u respondentů ze zkoumaných zemí ztotožnění s danou hodnotou.

U každého hodnotového typu je označena tmavým zvýrazněním nejvyšší hodnota mezi zkoumanými zeměmi a světlým zvýrazněním hodnota nejnižší.

²⁰ Tím že srovnáme necentrovane hodnoty mezi zeměmi se ale můžeme snadno přesvědčit o nutnosti hodnoty centrovat. Zajímavé jsou v tomto zejména výsledky za Řecko, které má v obou vlnách ESS u většiny typů nejvyšší průměry ze všech zemí – a to někdy i u typů vzájemně protikladných, jako je moc (vyjadřující vlastní prospěch) a univerzalismus (vyjadřující altruismus). To poněkud „problematizuje“ možnost vzájemného srovnání zemí podle původních hodnot.

Tabulka 3: Průměry hodnotových typů (centrovanych) za jednotlivé země. Data ESS – spojený soubor za obě vlny.

Země	Bezpečnost	Konformita	Tradice	Benevolence	Univerzalizmus	Samostatnost	Stimulace	Hédonismus	Úspěch	Moc
Rakousko	-0,25	0,50	0,32	-0,71	-0,54	-0,51	0,62	0,02	0,15	0,68
Belgie	-0,25	0,16	-0,02	-0,72	-0,59	-0,36	0,67	-0,15	0,54	1,02
Švýcarsko	-0,14	0,57	0,06	-0,79	-0,74	-0,65	0,66	-0,16	0,56	1,01
Česká republika	-0,58	-0,22	-0,05	-0,49	-0,46	-0,39	0,75	0,41	0,67	0,59
Německo	-0,37	0,32	0,06	-0,78	-0,62	-0,57	0,81	0,09	0,46	0,91
Dánsko	0,08	0,10	0,32	-0,98	-0,53	-0,62	0,57	-0,20	0,57	0,94
Španělsko	-0,54	0,08	-0,19	-0,69	-0,60	-0,31	0,80	0,38	0,59	0,80
Finsko	-0,50	-0,06	0,16	-0,69	-0,75	-0,46	0,48	0,28	0,72	1,20
Francie	-0,37	0,23	-0,01	-0,67	-0,80	-0,46	0,54	-0,11	0,87	1,20
Velká Británie	-0,43	0,15	0,10	-0,72	-0,51	-0,43	0,49	0,34	0,34	0,92
Řecko	-0,65	-0,04	-0,34	-0,47	-0,45	-0,09	0,87	0,41	0,40	0,60
Maďarsko	-0,69	0,33	-0,06	-0,46	-0,48	-0,36	0,86	-0,09	0,24	0,95
Irsko	-0,53	0,07	-0,17	-0,64	-0,58	-0,36	0,63	0,54	0,40	0,92
Itálie	-0,57	0,05	-0,29	-0,44	-0,50	-0,21	0,79	0,73	0,05	0,65
Lucembursko	-0,43	0,05	0,04	-0,70	-0,63	-0,34	0,55	0,15	0,52	1,11
Nizozemí	-0,19	-0,02	0,20	-0,64	-0,57	-0,51	0,54	-0,03	0,49	1,02
Norsko	-0,12	-0,27	0,17	-0,74	-0,59	-0,46	0,56	0,41	0,49	0,86
Polsko	-0,69	-0,34	-0,26	-0,51	-0,49	-0,17	0,74	0,92	0,35	0,71
Portugalsko	-0,45	0,23	-0,24	-0,55	-0,36	-0,14	0,69	0,19	0,19	0,63
Švédsko	0,00	0,22	0,02	-0,77	-0,65	-0,51	0,59	-0,06	0,58	0,91
Slovensko	-0,41	0,21	-0,17	-0,33	-0,46	-0,31	0,55	0,13	0,16	0,87
Celkem	-0,38	0,12	-0,01	-0,65	-0,57	-0,40	0,66	0,19	0,45	0,87

Zdroj: ESS

Tabulka 4: Pořadí zemí u jednotlivých hodnotových typů. Řazení od zemí, které jsou ve svém průměru nejbliže obsahu hodnotového typu, k zemím, které jsou nejvíce vzdáleny.

Bezpečnost	Konformita	Tradice	Benevolence	Univerzalizmus	Samostatnost	Stimulace	Hédonismus	Úspěch	Moc
Maďarsko	Polsko	Řecko	Dánsko	Francie	Švýcarsko	Finsko	Dánsko	Itálie	Česká r.
Polsko	Norsko	Itálie	Švýcarsko	Finsko	Dánsko	Velká Británie	Švýcarsko	Rakousko	Řecko
Řecko	Česká r.	Polsko	Německo	Švýcarsko	Německo	Francie	Belgie	Slovensko	Portugalsko
Česká r.	Finsko	Portugalsko	Švédsko	Švédsko	Švédsko	Nizozemí	Francie	Portugalsko	Itálie
Itálie	Řecko	Španělsko	Norsko	Lucembursko	Nizozemí	Slovensko	Maďarsko	Maďarsko	Rakousko
Španělsko	Nizozemí	Slovensko	Velká Británie	Německo	Rakousko	Lucembursko	Švédsko	Velká Británie	Polsko
Irsko	Itálie	Irsko	Belgie	Španělsko	Francie	Norsko	Nizozemí	Polsko	Španělsko
Finsko	Lucembursko	Maďarsko	Rakousko	Norsko	Finsko	Dánsko	Rakousko	Řecko	Norsko
Portugalsko	Irsko	Česká r.	Lucembursko	Belgie	Norsko	Švédsko	Německo	Irsko	Slovensko
Velká Británie	Španělsko	Belgie	Finsko	Irsko	Velká Británie	Rakousko	Slovensko	Německo	Německo
Lucembursko	Dánsko	Francie	Španělsko	Nizozemí	Česká r.	Irsko	Lucembursko	Norsko	Švédsko
Slovensko	Velká Británie	Švédsko	Francie	Rakousko	Belgie	Švýcarsko	Portugalsko	Nizozemí	Irsko
Francie	Belgie	Lucembursko	Irsko	Dánsko	Irsko	Belgie	Finsko	Lucembursko	Velká Británie
Německo	Slovensko	Švýcarsko	Nizozemí	Velká Británie	Maďarsko	Portugalsko	Velká Británie	Belgie	Dánsko
Rakousko	Švédsko	Německo	Portugalsko	Itálie	Lucembursko	Polsko	Španělsko	Švýcarsko	Maďarsko
Belgie	Portugalsko	Velká Británie	Polsko	Polsko	Španělsko	Česká r.	Řecko	Dánsko	Švýcarsko
Nizozemí	Francie	Finsko	Česká r.	Maďarsko	Slovensko	Itálie	Norsko	Švédsko	Belgie
Švýcarsko	Německo	Norsko	Řecko	Česká r.	Itálie	Španělsko	Česká r.	Španělsko	Nizozemí
Norsko	Maďarsko	Nizozemí	Maďarsko	Slovensko	Polsko	Německo	Irsko	Španělsko	Lucembursko
Švédsko	Rakousko	Dánsko	Itálie	Řecko	Portugalsko	Maďarsko	Itálie	Finsko	Finsko
Dánsko	Švýcarsko	Rakousko	Slovensko	Portugalsko	Řecko	Portugalsko	Polsko	Francie	Francie

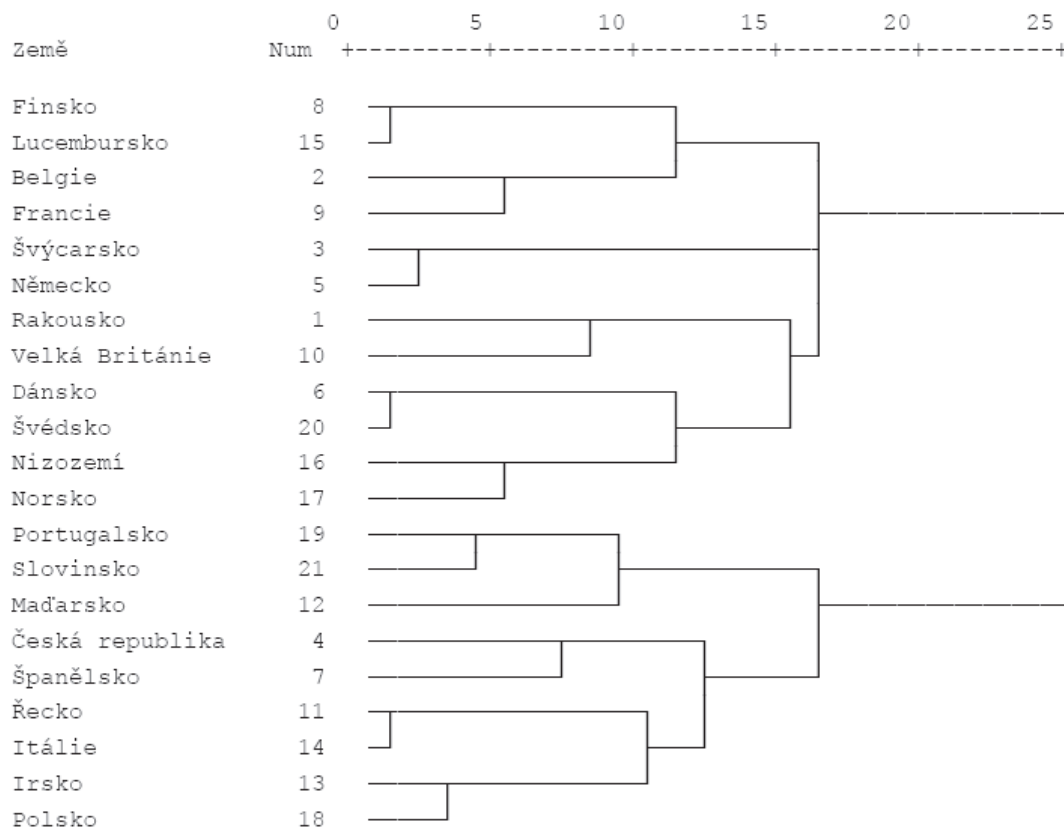
Nejpreferovanějšími hodnotami jsou benevolence a univerzalismus, jejichž centrované průměry jsou ve všech zemích ve srovnání s ostatními typy nejnižší (což znamená že respondenti je nejčastěji uváděli jako ty s kterými se ztotožňují). Jejich průměry v žádné zemi nestoupnou přes $-0,33$ respektive $-0,36$. Naopak nejméně preferovanými jsou úspěch a moc. Jejich průměr za jednotlivé země nepoklesne pod $0,05$ respektive $0,59$. Zvláště typ moc z těchto výsledků vychází jako mimořádně odmítaný hodnotový typ. Na tom je dobře vidět, které hodnoty jsou v současných evropských společnostech uznávané a je potřeba se s nimi, minimálně verbálně, ztotožnit.

Česká republika z tohoto srovnání vychází jako země spíše „průměrná“ – kromě položky moc nezaujímá nikde krajní postavení. Ještě u bezpečnosti a konformity, ČR patří mezi země, kde se respondenti k těmto hodnotám nejvíce hlásí. U tradice, která také patří k typu vyššího řádu konzervativismus, je ale svým postavením mezi ostatními zeměmi v průměru (podobně jako Maďarsko, ale na rozdíl od Polska, kde respondenti hodnoty tradice vyznávají mnohem více). V typech benevolence a univerzalismus se Česko nachází v pořadí zemí na konci. U typu vyššího řádu otevřenost změně je ČR v samostatnosti uprostřed, zatímco u stimulace a hédonismu v dolní části žebříčku zemí. Zajímavé je postavení ČR u typů úspěch a moc, které tvoří typ vyššího řádu posílení ega. U typu moc má nejnižší průměr ze všech zemí, u úspěchu naopak jeden z nejvyšších. Jako by respondenti v této zemi kladli mnohem větší důraz na získaný majetek a respekt od ostatních, než na ocenění vlastních schopností a úspěchu.

Zajímavé je také promíchání postsocialistických zemí spolu se zeměmi středomořskými, to znamená, že „jižní členové EU“ jsou u většiny typů blízko postsocialistickým zemím přijatým v roce v roce 2004. Potvrzuje to zjištění z jiných výzkumů (například korupce nebo míry sociálního kapitálu), „že v celé řadě případů rozdíly mezi jednotlivými skupinami tzv. starých zemí unie, například mezi severními a jižními členy, jsou zhruba stejně významné jako rozdíly mezi jejími západními a novými východními částmi“ [Musil 2007]. ESS ukazuje, že podobnost mezi těmito skupinami zemí existuje i na úrovni hodnot.

Na data byla dále použita shluková analýza. Výstup z ní ukazuje blízkost zemí zařazených ve výzkumu z hlediska 10 proměnných vyjadřujících hodnotové typy.

Graf 2: Shluková analýza zemí účastnících se ESS. Spojený datový soubor za obě vlny.

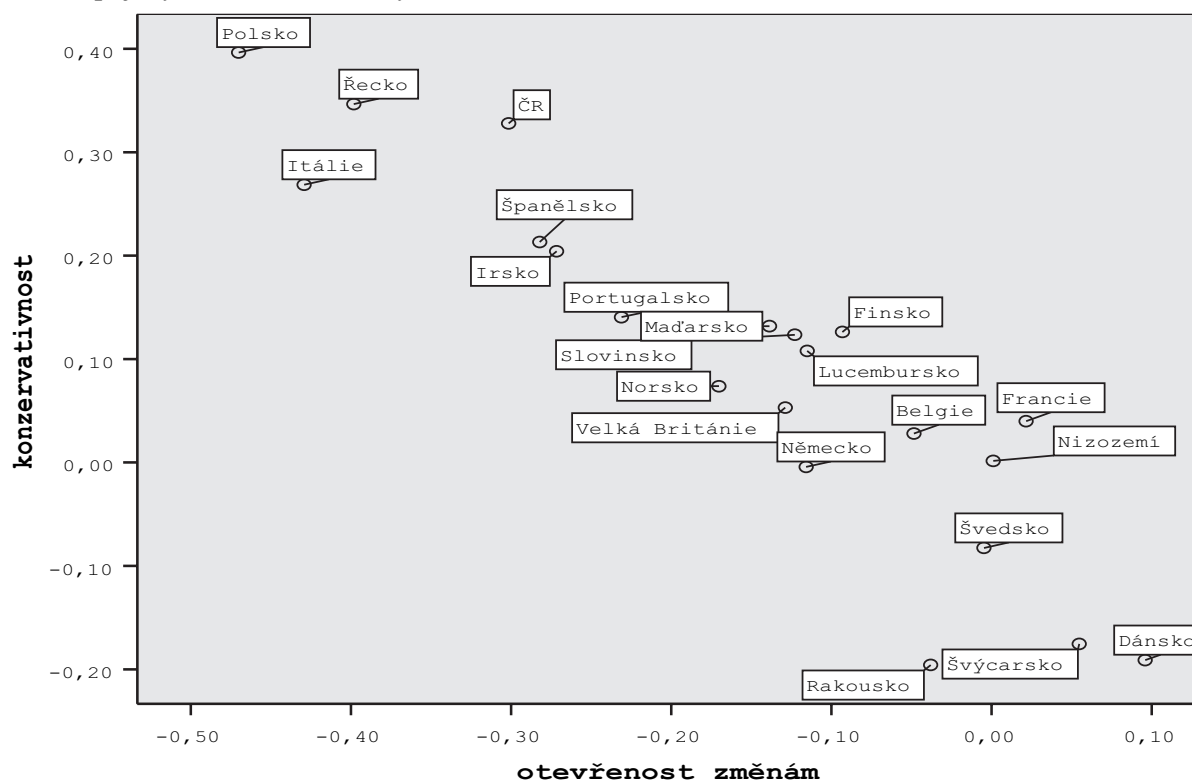

Na úrovni předposledního kroku slučování, kdy máme dva shluky, je rozdělení zemí poměrně jasně interpretovatelné. V prvním jsou země západní a severní Evropy. V druhém shluku jsou zařazeny země středomoří a bývalé socialistické země. Jediným případem, který neodpovídá zcela tomuto územnímu dělení je Irsko zařazené v druhém shluku. Pokud bychom měli s pomocí předchozích tabulek interpretovat tyto shluky podrobněji, pak z hlediska hodnotových typů v dimenzi konzervativismus versus otevřenost změně kladou země v prvním shluku spíše menší důraz na bezpečnost a tradici a větší na samostatnost, stimulaci a hédonismus. V druhé dimenzi posílení ega proti překročení sebe sama mají země v prvním shluku spíše podprůměrné hodnoty v typech úspěch a moc a nadprůměrné u benevolence a univerzalizmu. Vše samozřejmě oproti zemím v shluku druhém. Typ tradice mezi těmito dvěma skupinami diferencuje špatně.

Vysvětlení původu těchto podobností a rozdílů v hodnotách je ovšem obtížnější. Dá se předpokládat, že významnou úlohu sehrál historický vývoj, ať už politický, hospodářský nebo sociální. V tomto nám tento výzkum nepomůže, neboť představuje pouze snímek hodnot v jednom časovém okamžiku. Navíc shluková analýza sama o sobě je pouze explorativním nástrojem a nemůže nám poskytnout vysvětlení příčin zařazování jednotlivých zemí do skupin.

Následující dva grafy ukazují vztah mezi hodnotovými typy vyššího řádu konzervativnost a otevřenost změnám respektive posílení ega a překročení sebe sama za jednotlivé země. V obou grafech se země seřazují na diagonále, kdy vysoký skóre v jednom typu je spojen s nízkým u druhého typu což potvrzuje substituční vztah mezi nimi.

Graf 3: Postavení zemí na osách konzervativnosti a otevřenosti změnám.
ESS – spojený soubor za obě vlny.

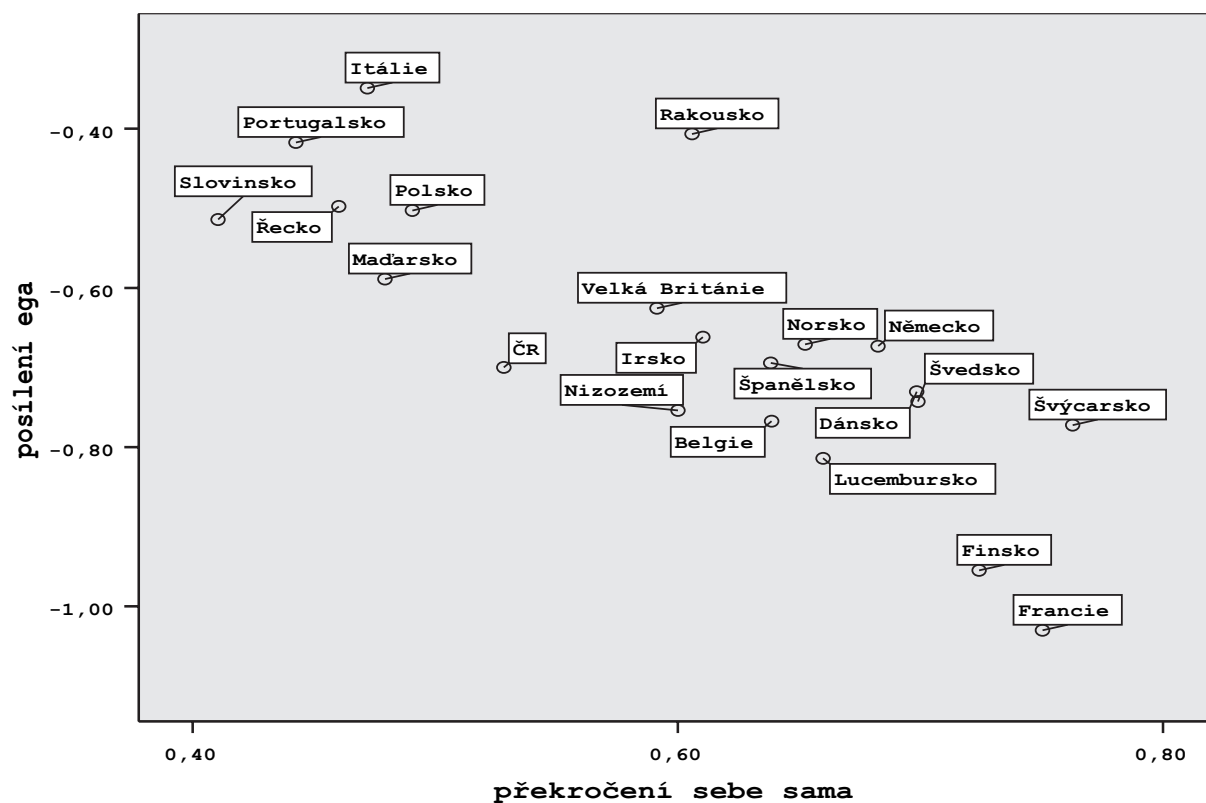
Co se týče pozice jednotlivých zemí, je jasně vidět dělení na země konzervativní, s nízkou otevřeností změnám, kam patří především Polsko (které v tomto ohledu představuje jakýsi extrém), následované Řeckem a Itálií. V určitém odstupu, ale stále ještě nadprůměrně vysoko na ose konzervativizmu a nízko na ose otevřenosti jsou Španělsko, Irsko a Portugalsko. To vše jsou země, kde je velmi silné náboženské cítění, a jejich pozice zde příliš nepřekvapí. Zajímavější je umístění České republiky, která se zde také řadí mezi velmi konzervativní země, ač religiozita jejich obyvatel je v průměru mnohem nižší. Na opačném konci úhlopříčky jsou pak Dánsko, Rakousko a Švýcarsko²¹.

Kolem středu je shluk zemí západní a severní Evropy, na jeho okraji můžeme najít i Slovinsko a Maďarsko.

Druhý graf znázorňuje rozmístění zemí podle typů posílení ega a překročení sebe sama. I zde můžeme vidět potvrzení teoretického předpokladu o vztahu těchto typů - čím vyšší má ta která země hodnoty u typu posílení ega, tím nižší má hodnotu u překročení sebe sama. Samozřejmě se jedná o přibližný vztah, země nejsou rozmístěny dokonale na diagonále a například Nizozemí a Rakousko mají téměř stejnou hodnotu u překročení sebe sama, zatímco u typu posílení ega má Rakousko podstatně vyšší hodnoty.

²¹ K tomu pouze poznamenejme, že nelze zcela jednoduše postavit proti sobě země v průměru silně religiozní, jejichž obyvatelé jsou spíše konzervativní a méně otevření změnám a země se slabou religiozitou, v nichž žijí lidé ne-konzervativní a otevření změnám. Například Rakousko je poměrně silně religiozní, Dánsko rovněž, ale v něm je převaha ne-církevní či netradiční religiozity. Představa o vztahu k religiozitě není jediným možným objasněním.

Graf 4: Postavení zemí na osách posílení ega a překročení sebe sama.
ESS – spojený soubor za obě vlny.

V tomto grafu můžeme opět najít dělení zemí, které sleduje logiku „jih a střed“ versus „sever a západ“, kde země jižní a střední Evropy mají oproti zemím Evropy severní a západní spíše vyšší hodnoty u typu posílení ega a nižší u překročení sebe sama. Poněkud se z tohoto vztahu vymaňují Španělsko a také Česká republika, které jsou uvnitř, respektive na okraji skupiny zemí severní a západní Evropy.

Srovnání výsledků ESS s jinými datovými zdroji

Kromě ESS existuje celá řada zdrojů dat, které nějakým pro nás relevantním způsobem měří a srovnávají evropské země. Proto jsme se pokusili srovnat výsledky vycházející z ESS s dostupnými daty z jiných zdrojů.

Zdrojem nepochybně významným jsou výsledky výzkumů hodnot, které provádí Geert Hofstede [Hofstede 2001] se svým týmem. Ten na základě dotazníkových šetření získává data o hodnotách respondentů v řadě oblastí jejich života, která nakonec sloučí do čtyř indexů, vyjadřujících základní hodnotové preference respondenta a v agregované podobě hodnoty společnosti. Tyto indexy vyjadřují poněkud jiné dimenze, než Schwartzův přístup, proto je přímé srovnání obtížné, ale porovnání pozic zemí je přesto zajímavé. Hofstedeho indexy jsou:

- **Index mocenské distance (PDI Power Distance Index)** ukazuje do jaké míry méně mocní členové společnosti a institucí (jako je například rodina) akceptují a očekávají, že moc je distribuována nerovnoměrně.
- **Index individualismu (IDV Individualism)** je měrou, v níž jsou individua v dané společnosti integrována do skupin.
- **Index maskulinity (MAS Masculinity)** odkazuje k distribuci rolí mezi pohlavími. Variabilita hodnot žen mezi společnostmi je podle Hofstedeho nižší než variabilita hodnot mužů. Hodnoty žen mají vždy blízko k péči o druhé a skromnosti, hodnoty mužů se mohou pohybovat na škále od důrazu na asertivitu a soutěž po blízkost hodnotám žen. Z toho vyplývá, že charakter společnosti v této dimenzi určuje vzdálenost hodnot mužů a žen. V maskulinních společnostech, kde muži zastávají hodnoty sebeprosazení, je tato vzdálenost velká, v feminních společnostech se hodnoty mužů blíží hodnotám typickým pro ženy.
- **Index vyhýbání se nejistotě (UAI Uncertainty Avoidance Index)** se týká tolerance dané společnosti vůči nejistotě a víceznačnosti. Ukazuje, do jaké míry se členové této kultury cítí nepříjemně v nejasně strukturovaných situacích.

Vybrali jsme hodnoty těchto indexů za země, které byly zařazeny i v ESS.

Tabulka 5: Hodnotové indexy podle výzkumů Geerta Hofstedeho

Země	PDI	IDV	MAS	UAI
Rakousko	11	55	79	70
Belgie	65	75	54	94
Česká republika*	57	58	57	74
Dánsko	18	74	16	23
Finsko	33	63	26	59
Francie	68	71	43	86
Německo	35	67	66	65
Řecko	60	35	57	112
Maďarsko*	46	80	88	82
Itálie	50	76	70	75
Lucembursko*	40	60	50	70
Nizozemí	38	80	14	53
Norsko	31	69	8	50
Polsko*	68	60	64	93
Portugalsko	63	27	31	104
Španělsko	57	51	42	86
Švédsko	31	71	5	29
Švýcarsko	34	68	70	58
Velká Británie	35	89	66	35

Zdroj: [Hofstede 2001]

Hodnocení zemí označených * není založeno na reprezentativních šetřeních s použitím Hofstedeho dotazníku, ale jedná se o expertní odhady Hofstedeho a jeho kolegů, založené na jiných datech a studiích z daných zemí.

Pokud se podíváme na index mocenské distance a index vyhýbání se nejistotě, najdeme zde dělení, které přibližně odpovídá tomu, které jsme identifikovali v datech z ESS. Mezi země s nízkou mocenskou distancí patří státy západní a severní Evropy, vysoké hodnoty mocenské distance mají bývalé socialistické země a země středomoří. Mezi ně se ovšem vklínila Francie s Belgií. Stejně je tomu i u vyhýbání se nejistotě. Belgie a Francie i zde „narušily“ blok zemí s vysokou mírou vyhýbání se nejistotě jinak sestávající z bývalých socialistických zemí a středomoří.

Komplikovanější je situace u indexů individualismu a maskulinity. U maskulinity mají dle očekávání nejnižší hodnoty skandinávské země, za nimi je pak pořadí promíchané a mezi zeměmi s nejvyššími hodnotami jsou zde jak státy západní Evropy, tak středomoří i bývalé socialistické země. Stejně složité je bez znalosti dalších údajů interpretovat nějak obecněji výsledky indexu individualismu. Ovšem když se zaměříme na krajnosti, vidíme nízké hodnoty individualismu u Portugalců a Řeků a nejvyšší hodnoty u Nizozemců a Britů, což v podstatě odpovídá předpokladům o korelovanosti tradicionalismu a nízké míry individualismu. Země, které měly v ESS nejvyšší skóry v typu tradice zde vycházejí jako nejméně individualistické a naopak.

U indexu mocenské distance a indexu vyhýbání se nejistotě se naše dělení do skupin zemí do značné míry potvrdilo (s výjimkami Belgie a Francie), zatímco u indexů individualismu a maskulinity pouze v malé míře. Což se dá vysvětlit i tím, že otázky, které používá Hofstede jsou specifitější a jde v nich více o postižení vztahu k běžným činnostem.

Dostupná jsou i data, která nevycházejí přímo z měření hodnot daných společností, ale přesto k těmto hodnotám odkazují, neboť se týkají témat s hodnotami přímo souvisejících. Příkladem

jsou údaje Transparency international o vnímání korupce v různých zemích. Výsledný index vychází z kombinace dat z reprezentativních šetření a z rozborů expertů na korupci v těchto zemích.

Tabulka 6: Země zařazené v ESS podle míry vnímané korupce (rok 2006).

Pořadí	Země	CPI	Interval spolehlivosti
1	Finsko	9.6	9.4 - 9.7
4	Dánsko	9.5	9.4 - 9.6
6	Švédsko	9.2	9.0 - 9.3
7	Švýcarsko	9.1	8.9 - 9.2
8	Norsko	8.8	8.4 - 9.1
9	Nizozemí	8.7	8.3 - 9.0
11	Rakousko	8.6	8.2 - 8.9
11	Lucembursko	8.6	8.1 - 9.0
11	Velká Británie	8.6	8.2 - 8.9
16	Německo	8.0	7.8 - 8.4
18	Francie	7.4	6.7 - 7.8
18	Irsko	7.4	6.7 - 7.9
20	Belgie	7.3	6.6 - 7.9
23	Španělsko	6.8	6.3 - 7.2
26	Portugalsko	6.6	5.9 - 7.3
28	Slovinsko	6.4	5.7 - 7.0
41	Maďarsko	5.2	5.0 - 5.4
45	Itálie	4.9	4.4 - 5.4
46	Česká republika	4.8	4.4 - 5.2
54	Řecko	4.4	3.9 - 5.0
61	Polsko	3.7	3.2 - 4.4

Zdroj: http://www.transparency.org/policy_research/surveys_indices

Vysvětlující poznámky:

* CPI skóre se vztahuje k vnímání míry korupce podle lidí pracujících v komerční sféře a analytiků dané země. Skóre může dosáhnout hodnot mezi 10 (velmi "čistá" země – bez korupce) a 0 (vysoce zkorumpovaná země).

** Interval spolehlivosti ukazuje rozsah, v němž se mohou pohybovat možné hodnoty skóru vnímané korupce. Rozsah tohoto intervalu odráží jak jsou data z té které země spolehlivá.

Územní diference je poměrně zřetelná. Jako země „nejčistší“ vycházejí země skandinávské, pod nimi jsou pak státy západní Evropy a na konci žebříčku jsou země středomoří a bývalé socialistické země²². Je potřeba podotknout, že v tomto žebříčku bylo v roce 2006 zařazeno 163 zemí a tedy všechny země, včetně České republiky, Řecka a Polska, se umístily v jeho první polovině - což je ovšem dosti slabá útěcha.

²² Míru korupce nelze samozřejmě vysvětlit pouze kulturními faktory jako jsou hodnoty a přesvědčení. Svou roli zde hraje i podoba společenské struktury, především míra ekonomické nerovnosti a to do jaké míry jde o společnost exkluzivní či inkluzivní, tedy jinak řečeno zda jde o společnost mobilně otevřenou a zda v ní existuje vysoká míra sociálních vztahů mezi různými vrstvami. Na to upozorňují například [Uslaner, Badescu 2004].

Posledním zdrojem, který využijeme pro srovnání s výsledky hodnotového šetření je index lidského rozvoje - složený ukazatel, který měří postavení dané země ve srovnání s ostatními na základě tří měř: naděje dožití při narození, kombinovaná míra vzdělání v dané společnosti (gramotnost; podíl populace zapsaný na základních, středních a vysokých školách) a hrubý domácí produkt na hlavu. Všechny země zkoumané v rámci ESS se umístily v první čtvrtině zemí (v roce 2004 zde bylo zařazeno 177 zemí) seřazených podle hodnot HDI. V tabulce jsou i hodnoty HDP v paritě kupní síly pro jednotlivé země. Z hodnot tohoto indikátoru je vidět, že s celkovým indexem velmi těsně koreluje.

Tabulka 7: Index lidského rozvoje (Human development index – HDI) a HDP v amerických dolarech na hlavu (rok 2004).

Pořadí dle HDI	Země	HDI index	HDP
1	Norsko	0.965	38,454
4	Irsko	0.956	38,827
5	Švédsko	0.951	29,541
9	Švýcarsko	0.947	33,040
10	Nizozemí	0.947	31,789
11	Finsko	0.947	29,951
12	Lucembursko	0.945	69,961
13	Belgie	0.945	31,096
14	Rakousko	0.944	32,276
15	Dánsko	0.943	31,914
16	Francie	0.942	29,300
17	Itálie	0.940	28,180
18	Velká Británie	0.940	30,821
19	Španělsko	0.938	25,047
21	Německo	0.932	28,303
24	Řecko	0.921	22,205
27	Slovinsko	0.910	20,939
28	Portugalsko	0.904	19,629
30	Česká republika	0.885	19,408
35	Maďarsko	0.869	16,814
37	Polsko	0.862	12,974

Zdroj: Human development report <http://hdr.undp.org>

Na konci žebříčku jsou bývalé socialistické země, před nimi státy z ostatních evropských regionů, středomořské země spíše v dolní polovině žebříčku. Zařazení tohoto indexu není náhodné, neboť jak jsme uváděli výše, podle některých teorií neexistují hodnoty nezávisle na ekonomickém a společenském rozvoji. I když odmítneme extrémní stanoviska říkající, že teprve od určitého stupně ekonomického bohatství lze očekávat rozvoj hodnot, které už nejsou zaměřeny na přežití, bezpečnost a uchování tradice, empirické studie, které se tomuto problému věnují ukazují (viz. především [Inglehart 1990]), že hodnoty mají s mírou společenského rozvoje, tak jak je uchopen v předchozí tabulce, významný vztah.

Zastoupení hodnotových typů v jednotlivých zemích

10

Pro účely podrobnější analýzy jsme vyšli z toho, jak pracovala se Schwartzovými daty Řeháková [2006]. Vytvořili jsme z 10 Schwartzových hodnotových typů 4 hodnotové typy vyššího řádu - konzervatismus, otevřenost změnám, posílení ega a transcendence (překročení sebe sama). Podle toho u jaké z těchto proměnných měl respondent nejnižší hodnotu (připomeňme, že škály byly u každé položky orientovány od 1 – velmi se mi podobá po 6 – vůbec se mi nepodobá), přiřadili jsme mu odpovídající hodnotový typ, jako nejlépe popisující jeho hodnotové založení. Respondenti, kteří měli stejné nejnižší hodnoty u dvou typů byli z analýzy vyřazeni. Tento postup usnadňuje a zpřehledňuje analýzu, neboť namísto čtyř proměnných za každý hodnotový typ vyššího řádu pracujeme pouze s jednou proměnnou. Takový krok má samozřejmě své i problémy, neboť do stejného typu (například konzervatismus) zařadí jak respondenta, který má v daném typu výrazně nejvyšší skóre, tak i toho, kdo má v tomto typu skóre jen nepatrně nižší než u druhého v pořadí. Proto jsme u každého respondenta vypočítali i u čtyř hodnotových typů vyššího řádu rozdíl mezi nejnižší hodnotou (která určila jeho hodnotový typ) a druhou nejnižší hodnotou. Soubor byl poté rozdělen podle kvartilů kde v první čtvrtině byli respondenti, kteří mají největší rozdíl mezi nejnižší a druhou nejnižší hodnotou u hodnotového typu až po hodnotu třetího kvartilu. Rozdělení do dalších čtvrtin bylo analogické. Ověřovali jsme, zda pro respondenty ve spodní čtvrtině platí stejné vztahy jako pro ty, kteří jsou ve čtvrtině první a lze u nich předpokládat výraznější převahu a tedy i výraznější vliv jim přiřazeného typu. Závěr této procedury je takový, že vztahy jsou zachovány i pro čtvrtinu s nejnižšími rozdíly (i když se někdy dostaly pod hranici statistické významnosti) a především se nikde neobjevily zcela odlišné statisticky významné vztahy.

Nejdříve stručně k rozdílům mezi oběma vlnami ESS. V zastoupení hodnotových typů ve zkoumaných zemích nedošlo mezi provedením ESS I a ESS II k příliš velkým změnám²³. Byla navíc zachována struktura i rozložení těchto podílů mezi zeměmi²⁴. Proto budeme i v této části pracovat se spojeným souborem za obě vlny.

²³ Jednou ze zemí, kde jsou změny mezi ESS I a ESS II poměrně dobře patrné je Česká republika. Významně pokleslo zastoupení u typu transcendence (z 50% na 39%) a stouplu u ostatních typů, nejvýrazněji u otevřenosti změně (z 11% na 15%).

²⁴ Například v ESS I byl největší podíl konzervativců v Polsku (na druhém místě bylo Řecko) a současně Polsko mělo nejmenší podíl svých občanů umístěn v typu překročení sebe sama. To se zopakovalo i v ESS II.

Tabulka 8: Spojený soubor ESS - podíly hodnotových typů ve zkoumaných zemích (řádková procenta a adjustovaná rezidua).

	konzervativní typ	otevřenost změně	posílení ega	překročení sebe sama
Rakousko	11,96	16,52	10,09	61,43
Adjustovaná rezidua	-14,52	4,10	12,44	3,22
Belgie	15,32	16,22	3,99	64,47
Adjustovaná rezidua	-8,06	3,13	-4,29	6,46
Švýcarsko	8,22	15,51	2,46	73,81
Adjustovaná rezidua	-19,59	2,10	-8,75	18,84
Česká republika	32,64	14,86	8,29	44,21
Adjustovaná rezidua	16,33	0,84	6,35	-17,11
Německo	16,76	12,42	5,89	64,94
Adjustovaná rezidua	-7,66	-4,08	0,60	8,97
Dánsko	11,72	20,09	4,07	64,12
Adjustovaná rezidua	-11,81	8,55	-3,66	5,40
Španělsko	24,81	9,54	6,14	59,51
Adjustovaná rezidua	5,25	-7,56	1,06	0,54
Finsko	18,06	13,53	3,26	65,15
Adjustovaná rezidua	-4,08	-1,33	-6,05	7,17
Francie	15,83	15,72	2,53	65,92
Adjustovaná rezidua	-6,76	2,12	-7,35	7,54
Velká Británie	18,46	15,00	6,09	60,44
Adjustovaná rezidua	-3,60	1,12	1,00	1,70
Řecko	35,67	8,61	7,23	48,49
Adjustovaná rezidua	24,93	-11,25	4,56	-14,76
Maďarsko	24,29	15,51	6,18	54,02
Adjustovaná rezidua	4,36	1,78	1,11	-5,40
Irsko	25,13	12,11	5,03	57,72
Adjustovaná rezidua	5,36	-3,31	-1,49	-1,37
Itálie	29,40	10,93	9,83	49,84
Adjustovaná rezidua	7,49	-3,50	6,41	-6,72
Lucembursko	18,33	14,56	4,36	62,75
Adjustovaná rezidua	-2,39	0,24	-2,15	2,82
Nizozemí	14,83	18,14	4,06	62,97
Adjustovaná rezidua	-9,60	6,93	-4,52	5,13
Norsko	19,43	14,36	4,49	61,72
Adjustovaná rezidua	-2,14	0,04	-3,00	3,15
Polsko	39,40	10,13	7,00	43,47
Adjustovaná rezidua	25,87	-6,84	3,20	-18,04
Portugalsko	25,62	13,67	8,32	52,38
Adjustovaná rezidua	6,52	-1,07	6,41	-7,65
Švédsko	13,74	15,51	4,57	66,18
Adjustovaná rezidua	-10,12	1,91	-2,79	8,32
Slovensko	28,13	19,55	5,96	46,36
Adjustovaná rezidua	9,04	7,61	0,57	-13,17
Celý soubor	20,94	14,34	5,70	59,02

Zdroj: ESS

Nejnižší podíl konzervativců je ve Švýcarsku, velmi nízké podíly jsou také v Dánsku, Švédsku a Francii. Nejvíce je podle ESS lidí s převažujícím konzervativním typem v Polsku a také Řecku. V rámci typu překročení sebe sama má nadprůměrný podíl Švýcarsko, Švédsko (a vůbec všechny skandinávské země) a také Francie. Nižší než průměrné hodnoty má Polsko (nejnižší podíl vůbec) a spolu s ním i další bývalé socialistické země zařazené ve výzkumu. Pod průměrem se nacházejí také středomořské země (Řecko, Itálie a Portugalsko výrazně, Španělsko je spíše na průměru).

V dalším kroku jsem pro analýzu rozdělil země do čtyř skupin, jakýchsi makroregionů Evropy. První skupinu představují bývalé socialistické země (je zde zařazena Česká republika, Polsko, Slovinsko a Maďarsko), druhou země severní Evropy (Finsko, Švédsko, Norsko a Dánsko), do třetí skupiny středomořských zemí patří Španělsko, Řecko, Itálie a Portugalsko a konečně do skupiny čtvrté, západoevropské země, patří Rakousko, Německo, Belgie, Nizozemí, Francie, Švýcarsko, Lucembursko, Velká Británie a Irsko. Jak vidno, základ dělení je především geografický a jak víme z poznatků sociální geografie, prostorové rozmístění, vzájemná blízkost a dostupnost nebo naopak nedostupnost má svůj dopad i na podobnosti a rozdíly ve společenské, ekonomické i kulturní oblasti. Zařazení zemí do konkrétních skupin ovšem ovlivnily i jejich kulturní a historické vztahy. Například Rakousko je geograficky mezi západní, střední, a jižní Evropou. Z důvodů politického, společenského i ekonomického vývoje ve dvacátém století jej zde zařazujeme do západní Evropy, i když i v jiné souvislosti, na základě jiných kritérií (například kulturních) by bylo možno Rakousko zařadit do Evropy střední.

Tabulka 9: Spojený soubor ESS - podíly hodnotových typů ve skupinách zemí

	konzervativní typ	otevřenost změně	posílení ega	překročení sebe sama
Bývalé socialistické země	35,17	11,95	6,92	45,96
Adjustovaná rezidua	32,56	-3,88	4,68	-26,72
Severské země	15,24	15,96	4,13	64,67
Adjustovaná rezidua	-8,62	4,51	-4,10	6,03
Středomořské země	27,53	10,31	7,62	54,54
Adjustovaná rezidua	19,78	-11,57	10,27	-13,39
Západoevropské země	16,37	14,53	4,98	64,12
Adjustovaná rezidua	-35,42	10,44	-10,07	27,14

Zdroj: ESS

Vidíme, že největší podíl lidí s převažujícím konzervativním typem, v tom smyslu jak jej vymezuje Schwartz, je v bývalých socialistických zemích, pak následují středomořské země a nejmenší podíl nacházíme v západoevropských a severoevropských zemích. U otevřenosti změně je tomu obráceně, v západní a severní Evropě je více těch, kdo mají nejvyšší skóre u tohoto typu než v Evropě jižní a Evropě postsocialistické. Významné rozdíly mezi regiony nacházíme i u typu překročení sebe sama. Nejvýraznější zastoupení má ve státech západní a severní Evropy, o něco nižší je ve středomořských zemích a nejmenší je tento podíl v bývalých socialistických zemích.

V následující části se pokusíme uvést do souvislosti hodnoty s dalšími proměnnými. Ještě předtím ale stručně shrneme co jsme dosud zjistili.

Existuje značná kongruence mezi tím co nám ukazují různé typy indikátorů. S výjimkou hodnot Hofstedeho indexů všechny seřazují země účastníci se ESS tak, že podobných výsledků dosahují na jedné straně středomořské země společně s bývalými socialistickými zeměmi, na druhé straně pak nacházíme západoevropské a severoevropské země. První skupina má ve srovnání s druhou, všeobecně řečeno, vysoké hodnoty konzervativizmu (jak v průměrných

hodnotách, tak z hlediska podílu těch, kdo mají v tomto typu nejvyšší skóry) a nízké hodnoty u překročení sebe sama. Podle indexu Transparency international měřícím vnímání korupce vycházejí severoevropské i západoevropské země v průměru „čistší“. I v indexu lidského rozvoje státy severu a západu Evropy vycházejí lépe. Země severní a západní Evropy jsou tedy těmi relativně úspěšnějšími. Jejich hospodářství produkuje více (což jsme věděli). Zároveň ale, jak vidíme, mají jejich obyvatelé i odlišné hodnoty. Jak jsme už uvedli, není možné udělat nějaké jednoduché jednosměrné spojení mezi hodnotami a ekonomikou. Příklady z různých částí světa ukazují, že pro ekonomický rozvoj není vždy nutné přijmout a postupně interiorizovat hodnoty ekonomicky nejrozvinutějších zemí. S těmito hodnotami je ale tento rozvoj kvalitnější. Na srovnání ekonomického růstu severní a jižní Evropy, kdy oba tyto regiony byly nuceny ekonomicky dohánět západní Evropu, je to dobře vidět. Ve Skandinávii byl tento rozvoj stabilnější a s nižším výskytem negativních jevů jako je korupce pravděpodobně i díky převažující hodnotové struktuře těchto zemí [Sutcliffe 1996]. K podobným závěrům dochází i Putnam při srovnání severní a jižní Itálie. Na jihu, kde je nižší míra generalizované důvěry, solidarity a sociálních vazeb všeobecně mezi lidmi, proběhla transformace ekonomiky stejně jako reforma veřejné správy nepříliš úspěšně [Putnam 1993].

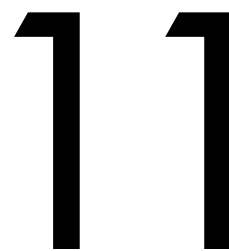
To, že jsou si země jižní Evropy a bývalé socialistické země z určitých hledisek podobné, je výsledek, který by bylo potřeba nějak dále interpretovat a odpovědět na otázku, co stojí za podobnostmi uvnitř těchto dvou skupin a také jaký vývoj lze očekávat do budoucna. Pro zodpovězení každé z nich by bylo potřeba mít mnohem rozsáhlejší datovou základnu. Uvnitř těchto skupin jsou samozřejmě velké diference. Například mezi Českou republikou a Polskem můžeme zmínit velké rozdíly v religiozitě nebo v tom, že Česká republika má díky vývoji po roce 1918 určitou demokratickou tradici. Ještě větší rozdíly lze nalézt mezi bývalými socialistickými zeměmi na jedné straně a středomořím na straně druhé. Země spolu navíc geograficky nesousedí a díky tomu, že byly na opačných stranách železné opony, neexistovala mezi nimi téměř žádná kulturní výměna.

Lze ale uvést přinejmenším tři strukturální zdroje podobnosti mezi těmito regiony. První je zdroj historický. Jak země jihu, tak i Polsko, Maďarsko, Slovinsko a do jisté míry i Česká republika představovaly ekonomickou a v jistém smyslu i kulturní²⁵ periferii Evropy. S tímto souvisí druhý důvod. Ten odkazuje k ekonomické historii druhé poloviny minulého století, kdy v obou analyzovaných regionech probíhal ekonomický rozvoj odlišný od západní Evropy. Díky z minulosti zděděné ekonomické struktuře s velkým podílem zemědělství nebo umělé industrializaci na úkor terciálního sektoru (případ České republiky zejména v padesátých letech) i s tím související nízké průměrné vzdělanosti²⁶ probíhala mnohem pomaleji přeměna hospodářství směrem k „informační ekonomice“. Třetí je pak společná nedávná (s výjimkou Itálie, která si politickou demokratizaci prodělala už v polovině čtyřicátých let) zkušenost politické transformace od autoritativních režimů k demokracii. [Ágh 1993]. K tomu lze dodat, že všechny země z těchto regionů měly pouze krátkou nebo vůbec žádnou demokratickou minulost. V současnosti lze také v obou těchto regionech pozorovat nízkou míru občanské participace a generalizované důvěry [Šmídová 2007]. Všechny tyto jevy mohly mít vliv na formování podobných hodnot.

²⁵ Samozřejmě zde nemyslíme (pouze) kulturu v úzkém smyslu jakožto umění, ale spíše jakousi symbolickou „kulturu modernosti“ – specifické postoje, hodnoty, myšlenková schémata dominující především v západní Evropě té doby.

²⁶ Jak už bylo mnohokrát napsáno, vývoj vzdělávání po roce 1948 představoval promarnění dobrého základu z minulosti. Vzdělanost Čech (stejně jako například Slovinska) v rámci Rakouska Uherska byla pověstná a vyšší než například v Rakousku.

Vztah hodnot k dalším proměnným z ESS

V této části chceme ukázat vztah mezi hodnotami, tak jak byly zjišťovány v ESS a dalšími společenskými fenomény. Budeme se zabývat jak sociodemografickými proměnnými (věk, vzdělání, pohlaví), tak i proměnnými měřícími postoje (především politické), sebehodnocení nebo popisujícími činnost respondenta. Jde o analýzu, která si nedělá ambice na zjištění kauzálních vztahů, tedy zda jsou hodnoty zdrojem vlivu nebo naopak důsledkem vlivu jiných proměnných. Zaměříme se spíše na nejvýznamnější souvislosti a korelace a na to zda a jak se liší situace v jednotlivých zemích/skupinách zemí, samozřejmě se zaměřením na ČR. Tak jako na konci předchozí části budeme pracovat především s proměnnou, která každého respondenta charakterizuje tím hodnotovým typem ve kterém má nejvyšší skóre. V korelační analýze pracujeme s deseti hodnotovými typy.

11.1. Sociodemografické proměnné

Pokud sestavíme jednoduchý lineární regresní model, ve kterém se zjišťuje vliv věku, příjmu a religiozity na hodnoty vyššího řádu (konzervativismus, otevřenost, posílení ega a překročení sebe sama). Z něj lze zjistit, že relativně nejvýznamnější (statisticky významné jsou všechny tři proměnné) vliv u všech čtyř typů má věk – při porovnání hodnot standardizovaných koeficientů nejsilnější u konzervativnosti a nejslabší u překročení sebe sama. Tyto tři proměnné vyčerpávají 24% variability konzervativního typu, 19% variability otevřenosti změně, ale pouze 4% u posílení ega a 2,5% u překročení sebe sama. To znamená, že u těchto dvou typů nemají proměnné zařazené do regrese velký význam pro interpretaci jejich variability (která je u překročení sebe sama nejnižší a u posílení ega naopak nejvyšší ze všech čtyř typů).

11.1.1. Pohlaví

Muži a ženy vnímají hodnoty téměř stejně, pokud to tedy můžeme tvrdit na základě výsledků multidimenzionálního škálování provedeného zvlášť pro muže a ženy²⁷. Když se soustředíme na rozdíly mezi muži a ženami vzhledem k rozložení v převládajících hodnotových typech, pak zjistíme, že ženy mají vyšší podíl v typech transcendence a překročení sebe sama a naopak nižší v typech otevřenost a posílení ega. To platí pro obě vlny ESS.

²⁷ Jedná se samozřejmě o provizorní závěr založený na srovnávání vztahů mezi hodnotami z jednoho výzkumu a pomocí jedné statistické metody. Jako příklad opačného závěru, tedy že muži a ženy se v samotném pojetí hodnot a především jejich praktickém uplatnění v jednání liší, bych uvedl práci Carol Gilligan [2001].

Tabulka 10: Spojený soubor ESS – Vztah pohlaví a hodnotových portrétů. Řádková procenta.

	konzervativní typ	otevřenost změně	posílení ega	překročení sebe sama
Muži	20,16	16,37	7,84	55,63
Adjustovaná rezidua	-6,76	21,07	20,66	-18,77
Ženy	22,43	10,50	3,89	63,18
Adjustovaná rezidua	6,76	-21,07	-20,66	18,77

Zdroj: ESS

Tabulka 11: Spojený soubor ESS - Česká republika – Vztah pohlaví a hodnotových portrétů. Řádková procenta.

	konzervativní typ	otevřenost změně	posílení ega	překročení sebe sama
Muži	28,72	18,91	11,22	41,14
Adjustovaná rezidua	-4,28	5,85	5,45	-3,17
Ženy	35,99	11,39	5,79	46,84
Adjustovaná rezidua	4,28	-5,85	-5,45	3,17

Zdroj: ESS

Stejně rozdíly, které platí pro celý soubor ESS můžeme nalézt i v jednotlivých skupinách zemí, tak jak jsme si je vymezili výše – jedinou významnou diferencí je, že v severských zemích není žádný rozdíl mezi muži a ženami ohledně rozdělení v konzervativním typu²⁸. Jedná se o výsledky nepříliš překvapivé – ženy dosahují vyšších skóre u „prosociálních postojů“ (jež můžeme v tomto pojetí hodnot nalézt zejména u typu překročení sebe sama) a ukazují nižší ochotu podstupovat riziko (což se zde odráží především u výsledků v konzervativním typu) v řadě sociologických výzkumů.

V tabulce 18 vidíme vztahy mezi hodnotami a pohlavím ve vzorku za ČR podrobněji. Ženy mají výrazně vyšší korelační koeficienty u typů tradice, benevolence a univerzalizmus, poněkud menší je tento rozdíl u typů bezpečnost a konformita. Opačný vztah, tedy vyšší skóre pro muže než pro ženy platí nejsilněji pro úspěch a moc, méně silně i pro hédonismus, stimulaci a samostatnost.

11.1.2. Věk

Jak jsme uvedli, v regresi měl věk mezi sociodemografickými proměnnými na čtyři hodnotové typy vyššího řádu největší vliv. Stejně tak korelační koeficienty mezi věkem a deseti hodnotovými typy měly ve srovnání s jejich hodnotami za ostatní proměnné nejvyšší hodnoty (v tabulce 18 jsou koeficienty za ČR, ovšem obdobně vysoké hodnoty nacházíme jak v celém souboru ESS, tak i jednotlivých zemích). Když tabelujeme věk (rekódovaný do sedmi kategorií) a hodnotové portréty, dojdeme k celkem očekávaným výsledkům. V nižších věkových skupinách (v 15 až 24 let výrazně, ve dvou následujících pokrývajících věk 25 až 44 let méně) vidíme ve srovnání s ostatními skupinami nižší zastoupení v konzervativním typu. Mladší respondenti spíše než respondenti starší spadají do typů otevřenost změně a posílení ega. Interpretace těchto výsledků by mohla být relativně intuitivní – čím je respondent starší, tím více se bojí změn a současně méně usiluje o „pomíjivé“ statky jako je úspěch a uznání. Tuto jednoduchou lineární interpretaci z hlediska věku narušuje typ překročení sebe sama, do kterého se nejvíce zařazují respondenti ze středních věkových skupin.

²⁸ Zde je potřeba uvést, že sám Schwartz při podrobné analýze dat z reprezentativních vzorků z osmi různých států (kulturně velmi rozdílných) nezjistil žádnou významnou diferencí mezi muži a ženami co se týče významu, který přiřkládají jednotlivým hodnotám [Struch, Schwartz, van der Kloot 2002].

Tabulka 12: Vztah věku a hodnotových portrétů - ESS spojený soubor.
Řádková procenta.

	konzervativní typ	otevřenost změně	posílení ega	překročení sebe sama
15 - 24	9,03	31,51	9,52	49,94
Adjustovaná rezidua	-31,93	57,08	17,30	-21,08
25 - 34	15,06	17,36	8,12	59,47
Adjustovaná rezidua	-16,00	12,52	10,71	-0,40
35 - 44	16,19	11,98	5,71	66,12
Adjustovaná rezidua	-15,02	-4,72	-0,15	15,87
45 - 54	20,66	9,20	4,51	65,63
Adjustovaná rezidua	-1,79	-13,81	-6,04	13,92
55 - 64	28,01	6,25	3,64	62,10
Adjustovaná rezidua	16,32	-20,69	-9,00	4,97
65 - 74	37,13	4,37	3,25	55,25
Adjustovaná rezidua	32,58	-22,17	-9,03	-7,55
75 a starší	46,11	2,96	2,52	48,42
Adjustovaná rezidua	36,27	-18,24	-8,30	-13,71

Zdroj: ESS

Tabulka 13: Vztah věku a hodnotových portrétů - ESS spojený soubor –
Česká republika. Řádková procenta.

	konzervativní typ	otevřenost změně	posílení ega	překročení sebe sama
15 - 24	12,24	43,11	14,03	30,61
Adjustovaná rezidua	-9,29	16,92	4,42	-5,76
25 - 34	23,89	19,87	13,53	42,71
Adjustovaná rezidua	-4,50	3,38	4,50	-0,66
35 - 44	30,77	17,16	5,92	46,15
Adjustovaná rezidua	-1,08	1,64	-2,12	1,02
45 - 54	32,86	10,11	8,69	48,34
Adjustovaná rezidua	0,02	-3,73	0,41	2,42
55 - 64	40,20	3,17	5,15	51,49
Adjustovaná rezidua	3,87	-8,06	-2,80	3,66
65 - 74	45,87	4,53	4,80	44,80
Adjustovaná rezidua	5,75	-5,98	-2,62	0,29
75 a starší	62,82	1,92	2,56	32,69
Adjustovaná rezidua	8,19	-4,65	-2,66	-2,95

Zdroj: ESS

Jak v celém ESS tak i jednotlivých zemích včetně ČR nacházíme u skupiny respondentů starších 15 až 24 let oproti ostatním věkovým skupinám vyšší podíl zařazených v typu otevřenost změně. V ČR se v tomto typu koncentruje dokonce největší podíl jejích členů. Podíl respondentů zařazených v této skupině pak velmi rychle klesá a starších 75 let už dosahuje pouze 1,92% v ČR a 2,96% v celém vzorku. S věkem k „bezvýznamnosti“ klesá i zastoupení v typu posílení ega, takže u nejstarších respondentů je jejich drtivá většina rozdělena mezi typy konzervativní a překročení sebe sama.

Když se podíváme na korelace hodnotových typů s věkem v datech za ČR (tabulka 18), pak vidíme, že nejvyšší pozitivní korelace mají s věkem konformita a tradice a naopak negativní hédonismus a stimulační (koeficienty mají hodnotu vyšší než 0,3 respektive – 0,3). To platí i pro všechna čtyři seskupení zemí se kterými zde pracujeme.

11.1.3. Religiozita²⁹

Souvislost hodnot s náboženskou vírou a/nebo participací v nějaké církvi byla mnohokrát hledána a mnoha výzkumech také prokázána. Schwartz ve svém zájmu o toto téma³⁰ rozhodně není osamocen. V souboru ESS jsme našli obdobné základní vztahy mezi religiozností a preferovanými hodnotami jako on ve vzorcích, které sám analyzoval [Schwartz, Huisman 1995]. V následujících dvou tabulkách je znázorněn tento vztah nejdříve pro celý vzorek ESS a poté pro ČR. Pokud zkoumáme tyto vztahy za jednotlivé země, jsou obdobné. Respondenti, kteří jsou religioznější, mají vyšší skóre v položce konzervativnost. S rostoucí religiozitou naopak klesají podíly u typu otevřenost. Podíly u typů transcendece a posilování ega se z hlediska náboženskosti téměř neliší.

Tabulka 14: Vztah religiozity a hodnotových typů - ESS spojený soubor.

Řádková procenta.

	konzervativní typ	otevřenost změně	posílení ega	překročení sebe sama
Nízká religioznost	12,93	19,28	6,89	60,89
Adjustovaná rezidua	-36,65	31,47	8,61	4,74
Střední religioznost	22,49	11,90	5,58	60,03
Adjustovaná rezidua	4,92	-7,24	-1,44	1,58
Vysoká religioznost	29,64	8,05	4,70	57,61
Adjustovaná rezidua	32,81	-25,07	-7,42	-6,53

Zdroj: ESS

Tabulka 15: Vztah religiozity a hodnotových typů - ESS spojený soubor –

Česká republika. Řádková procenta.

	konzervativní typ	otevřenost změně	posílení ega	překročení sebe sama
Nízká religioznost	28,69	18,65	9,58	43,08
Adjustovaná rezidua	-6,31	7,54	3,55	-1,43
Střední religioznost	36,99	8,72	5,56	48,72
Adjustovaná rezidua	2,67	-5,13	-2,85	2,75
Vysoká religioznost	44,44	8,04	6,38	41,13
Adjustovaná rezidua	5,55	-4,32	-1,51	-1,30

Zdroj: ESS

Mezi korelačními koeficienty (tabulka 18 – korelace ve vzorku za ČR) nejsilnější pozitivní vazbu má religioznost s typem tradice (to platí i pro jednotlivé skupiny zemí - nejvyšší hodnota koeficientu je u středomořských zemí, nejnižší u zemí severovýchodních, pro které všeobecně platí slabší vztah mezi náboženskostí respondentů a jejich hodnotami). Pozitivní vazby má religiozita i ke konformitě, bezpečnosti a benevolenci. Nejvyšší negativní korelace jsou mezi náboženskostí a hedonismem, poměrně výrazný je i inverzní vztah mezi religiozitou a stimulací. V datech za bývalé socialistické země a středomořské země lze nalézt výraznou negativní korelaci mezi religiozností a samostatností. U dat ze severní a západní Evropy lze tento vztah zjistit také, je ale výrazně slabší.

²⁹ Religiozita byla měřena na jedenáctistupňové škále, kde 0 znamenala „zcela nenáboženský“ a 10 „velmi nábožensky založený“. Tuto škálu jsme rekódovali tak, že položky 0 až 3 jsem sloučil do kategorie „nízká religioznost“, položky 4 až 6 do kategorie „střední religioznost“ a konečně položky 7 až 10 do kategorie „vysoká religioznost“.

³⁰ Které je pro něj pravděpodobně i značně osobní, neboť kromě psychologie absolvoval i rabínská studia.

11.1.4. Vzdělání

Vzdělání je další „univerzální“ proměnná, která je ve významném vztahu s mnoha dalšími proměnnými zkoumanými v sociologických průzkumech.

Tabulka 16: Vztah vzdělání a hodnotových typů - ESS spojený soubor. Z analýzy byla vyřazena skupina 15 až 24 let, tedy lidé, kteří často ještě studují. Řádková procenta.

	konzervativní typ	otevřenost změně	posílení ega	překročení sebe sama
Bez základního/ základní	34,09	8,32	4,48	53,11
Adjustovaná rezidua	40,99	-8,94	-4,29	-28,56
Střední	22,25	10,23	5,39	62,13
Adjustovaná rezidua	-6,17	1,88	2,43	3,18
Další vzdělání	12,00	11,56	5,37	71,08
Adjustovaná rezidua	-38,16	7,78	2,17	27,74

Zdroj: ESS

S rostoucím vzděláním roste transcendence a naopak klesá konzervativnost. U typů otevřenost změně ani posílení ega nejsou mezi jednotlivými vzdělanostními úrovněmi významné rozdíly.

Tabulka 17: Vztah vzdělání a hodnotových typů - ESS spojený soubor – Česká republika. Z analýzy byla vyřazena skupina 15 až 24 let, tedy lidé, kteří často ještě studují. Řádková procenta.

	konzervativní typ	otevřenost změně	posílení ega	překročení sebe sama
Bez základního/základní	50,00	4,92	3,28	41,80
Adjustovaná rezidua	3,49	-1,89	-1,74	-1,34
Střední	36,45	9,61	7,02	46,92
Adjustovaná rezidua	0,84	-0,15	-0,13	-0,65
Další vzdělání	19,29	14,29	10,71	55,71
Adjustovaná rezidua	-4,36	1,97	1,80	2,09

Zdroj: ESS

V datech z České republiky můžeme, kromě silného vztahu mezi vzděláním a konzervativností, respektive vzděláním a překročením sebe sama, který odpovídá tomu co lze nalézt v celém souboru ESS, nalézt i významné rozdíly vzhledem ke vzdělání u typů otevřenost změně a posílení ega. Respondenti, kteří jsou vzdělanější se častěji zařazují do typu posílení ega.

V korelační analýze (viz následující tabulka) je vidět výrazný negativní vztah mezi výší vzdělání a typy tradice a konformita. Ten se ukazuje i u ostatních zemí (nejvýraznější je u stře-domořských zemí a nejméně výrazný u typu konformita v bývalých socialistických zemích, u typu tradice pak v zemích západní Evropy). Bez výraznějšího vztahu je vzdělání k typům benevolence a univerzalizmus (kromě zemí západní Evropy, kde má relativně nejsilnější pozitivní korelaci) a hédonismus (ovšem v zemích středomoří s ním má relativně silnou pozitivní korelaci). Nejsilnější pozitivní vazbu má všude samostatnost, v severských zemích pak i úspěch.

Korelační analýza

V následující tabulce jsou korelační koeficienty

Tabulka 18: Korelační koeficienty hodnot a sociodemografických proměnných. Data za ČR – ESS spojený soubor.

	Religióznost	Vzdělání	Věk	Pohlaví
Bezpečnost	0,063	-0,082	0,242	0,109
Konformita	0,105	-0,046	0,330	0,074
Tradice	0,272	-0,068	0,367	0,165
Benevolence	0,129	0,001	0,145	0,161
Univerzalismus	0,136	0,005	0,251	0,158
Samostatnost	-0,079	0,148	-0,074	-0,095
Stimulace	-0,141	0,005	-0,373	-0,108
Hédonismus	-0,160	-0,042	-0,338	-0,123
Úspěch	-0,155	0,078	-0,275	-0,161
Moc	-0,146	0,021	-0,201	-0,137

Zdroj: ESS

Tučně jsou vyznačeny koeficienty významné na hladině významnosti 0,01 nebo nižší

11.2. Sociální kapitál

Různé koncepce sociálního kapitálu v podstatě říkají, že ani lidé jako jednotlivci ani společnost jako celek, nemohou existovat bez konkrétních společenských vazeb a prospolečenských postojů. Zároveň ovšem neexistuje jeden přesný indikátor těchto vazeb a postojů. Zde jsme zvolili angažovanost, sociální vazby a důvěrou (jak obecnou, tak i specifickou k různým institucím ve společnosti).

11.2.1. Angažovanost

Participace ve veřejných organizacích a/nebo účast na různých politicko-společenských činnostech je jednou z nejrozšířenějších měr sociálního kapitálu. V ESS je zařazeno sedm otázek zjišťujících, zda se respondent v uplynulých dvanácti měsících zúčastnil vybraných aktivit. Konkrétně jde o to, zda respondent:

- * Kontaktoval politika nebo vládního úředníka
- * Pracoval pro politickou stranu nebo aktivistickou skupinu
- * Pracoval v jiné organizaci nebo asociaci
- * Nosil nebo veřejně vystavil znak/nálepku nějaké kampaně
- * Podepsal petici
- * Zúčastnil se poklidné demonstrace
- * Bojkotoval určitý produkt

Toto poměrně široké zjišťování angažovanosti se pokouší obejít problém, na který upozorňuje například [Mudde 2003], spočívající v tom, že když vezmeme za míru občanské angažovanosti jediný indikátor (například práce pro charitativní/veřejně prospěšné organizace), který dobře funguje v nějaké zemi nebo regionu a snažíme se jej využít pro mezinárodní srovnání, často dostáváme nevalidní výsledky.

Vytvořili jsme novou proměnnou, která dělila respondenty na ty, kteří se zúčastnili alespoň na jedné z těchto aktivit („angažovaní“) a ty, kteří neparticipovali v uplynulém roce ani na jedné („neangažovaní“). Výsledky za jednotlivé země jsou značně odlišné. Podíl angažovaných sahá od 67,5% (Švédsko) po 16,7% (Portugalsko). ČR se nachází se svými 37% těch, kteří se účastní některé z výše definovaných činností, spíše mezi zeměmi s nižším podílem angažovaných, ovšem mezi postsocialistickými zeměmi byl její výsledek nejlepší a ze středomořských

zemí má vyšší míru pouze Španělsko³¹. V následujících tabulkách je dána do vztahu tato proměnná s hodnotovými typy.

Tabulka 19: Vztah angažovanosti a hodnotových typů – ESS celý soubor.

Řádková procenta.

	konzervativní typ	otevřenost změně	posílení ega	překročení sebe sama
Angažovaní	14,33	13,48	4,77	67,42
Adjustovaná rezidua	-39,22	1,19	-9,90	36,64
Neangažovaní	27,59	13,14	6,67	52,59
Adjustovaná rezidua	39,22	-1,19	9,90	-36,64

Zdroj: ESS

Tabulka 20: Vztah angažovanosti a hodnotových typů – Česká republika.

Řádková procenta.

	Konzervativní typ	otevřenost změně	posílení ega	překročení sebe sama
Angažovaní	28,22	12,86	8,30	50,62
Adjustovaná rezidua	-2,79	-0,49	0,56	2,66
Neangažovaní	35,94	13,85	7,41	42,80
Adjustovaná rezidua	2,79	0,49	-0,56	-2,66

Zdroj: ESS

Tabulka s daty za celý soubor ESS ukazuje, že významné vztahy s angažovaností lze nalézt u typů konzervativnost a překročení sebe sama. Lidé, kteří se účastní alespoň jedné ze zjišťovaných aktivit jsou méně často zařazeni v typu konzervativnost a naopak je s vyšší pravděpodobností nalezneme v typu překročení sebe sama. Rozdíly u typu otevřenost změně nejsou významné a u posílení ega platí, že neangažovaní jsou v tomto typu zařazeni častěji. V tabulce 21 vidíme, že tyto vztahy u konzervativního typu a překročení platí i pro ČR. Lze je stejně tak nalézt ve všech čtyřech seskupeních zemí. Zajímavý je při tomto dělení vzorku typ otevřenost změně. Ve skupině bývalých socialistických zemí jsou angažovaní častěji zařazeni v tomto typu než neangažovaní (což odpovídá opačnému vztahu u konzervativního typu) zatímco u západoevropských je vztah u tohoto typu obrácený. U zbylých skupin tento vztah není významný.

11.2.2. Sociální vazby

Důležitou součástí sociálního kapitálu (zde spíše ve smyslu „kapitálu“ individua než společnosti jako celku) jsou i vazby respondentů mimo jejich rodinu. Podle řady výzkumů mají tyto vazby, jak jejich množství, tak i typ (tedy zda jde například o silné vztahy s blízkými přáteli, nebo spíše slabé vztahy s mnoha známými z různých sociálních prostředí), poměrně silný vliv. Ovlivňují například politické postoje respondenta, jeho kariéru nebo způsob trávení volného času. Zde se podíváme na to, jaký je jejich vztah k hodnotám. V ESS byla položena otázka „Jak často se ve svém volném čase společensky scházíte s přáteli, příbuznými či kolegy?“

³¹ I zde lze nalézt dělení, kde na jedné straně stojí země středomoří a bývalé socialistické země (státy s nízkou angažovaností) a na druhé země severní a západní Evropy (státy s vysokou angažovaností), které narušuje pouze Španělsko s podílem participujících vyšším než má Irsko a Nizozemí, což jsou západoevropské země s nejnižším podílem. Když budeme chtít rozdíly v angažovanosti vysvětlit, stěží můžeme odkazovat pouze k hodnotám, ale je potřeba brát do úvahy i historické zkušenosti. Například [Howard 2003], který zkoumal důvody nízké občanské angažovanosti v postkomunistických zemích došel k závěru, že jí lze do velké míry připsat třem příčinám. Zpráve špatné zkušenosti s občanskými organizacemi v dobách komunismu, zadruhé spokojenost s osobními sítěmi známostí a zatřetí nespokojenost s postkomunistickou transformací. I když tady je potřeba uvést, že nespokojenost může vést naopak k zvýšené angažovanosti a sama o sobě bez hlubšího vysvětlení jako důvod neobstojí.

Tabulka 21: Vztah sociálních kontaktů a hodnotových typů - ESS spojený soubor. Řádková procenta.

	konzervativní typ	otevřenost změně	posílení ega	překročení sebe sama
Nikdy	42,84	5,65	8,04	43,46
Adjustovaná rezidua	17,85	-7,67	3,29	-11,15
Méně než jednou měsíčně	36,62	6,18	4,44	52,77
Adjustovaná rezidua	24,55	-13,83	-3,77	-9,12
Jednou měsíčně	29,30	7,74	5,25	57,72
Adjustovaná rezidua	14,42	-12,19	-1,68	-2,80
Několikrát měsíčně	22,69	9,68	5,43	62,20
Adjustovaná rezidua	3,99	-12,88	-1,80	6,44
Jednou týdně	21,94	10,74	6,07	61,25
Adjustovaná rezidua	1,68	-8,56	1,42	3,85
Několikrát týdně	16,44	15,94	5,80	61,83
Adjustovaná rezidua	-18,82	12,12	0,11	7,26
Každý den	14,90	22,48	6,42	56,20
Adjustovaná rezidua	-16,92	29,06	2,94	-7,40

Zdroj: ESS

Tabulka 22: Vztah sociálních kontaktů a hodnotových typů - ESS spojený soubor – Česká republika. Řádková procenta.

	konzervativní typ	otevřenost změně	posílení ega	překročení sebe sama
Nikdy	50,72	7,25	10,14	31,88
Adjustovaná rezidua	3,22	-1,81	0,54	-2,05
Méně než jednou měsíčně	40,05	7,36	6,54	46,05
Adjustovaná rezidua	3,19	-4,34	-1,34	0,84
Jednou měsíčně	34,37	9,82	6,72	49,10
Adjustovaná rezidua	0,74	-3,02	-1,24	2,16
Několikrát měsíčně	35,50	12,76	6,86	44,89
Adjustovaná rezidua	2,00	-2,06	-1,83	0,60
Jednou týdně	35,84	10,92	10,92	42,32
Adjustovaná rezidua	1,79	-3,03	2,50	-0,91
Několikrát týdně	21,98	26,24	9,54	42,25
Adjustovaná rezidua	-6,18	8,56	1,16	-0,95
Každý den	21,50	28,04	9,35	41,12
Adjustovaná rezidua	-3,63	5,58	0,54	-0,88

Zdroj: ESS

Jak pro výsledky za celé ESS, tak i pro ČR platí, že se zvyšující se frekvencí kontaktů stoupá podíl těch, kdo jsou v typu otevřenost změně a klesá podíl zařazených v konzervativním typu. Lze samozřejmě pouze spekulovat o tom, zda za tímto existuje a projevuje se určitá obecná (z hodnotového založení vyrůstající) tendence k otevřenosti vůči kontaktům s ostatními nebo naopak, že ti kdo mají více kontaktů s ostatními tendují i následkem toho více k hodnotám otevřenosti. Vztah s typem posílení ega není příliš významný. U překročení sebe sama mají nejnižší podíl lidé bez kontaktů, ovšem nejvyšší podíl ti, kdo někoho navštěvují jednou měsíčně (ČR) nebo několikrát měsíčně (celé ESS) – se zvyšující se frekvencí pak podíl klesá.

Výsledky korelační analýzy v ČR jsou obdobné jako v ostatních zemích. Promítá se zde vliv věku, kdy starší méně navštěvují své známé a zároveň jsou více konzervativní, ovšem pokud při korelacích tento vliv kontrolujeme, struktura korelací zůstává stejná, pouze korelační koeficienty mají nižší absolutní hodnotu.

11.2.3. Důvěra

Zkoumání úrovně všeobecné důvěry ve společnosti je jedním z velice aktuálních témat sociologie [Sedláčková 2002]. V datech z výzkumů jsou hledány souvislosti mezi důvěrou a společenskou strukturou, religiózností, spokojeností s prací, korupcí a snad vůbec nejčastěji mezi důvěrou a kvalitou demokracie. Míra důvěry byla tedy celkem pochopitelně zjišťována i v ESS, a to stejně jako v řadě jiných výzkumů, pomocí této otázky: „Obecně vzato, řekl(a) byste, že se většině lidí dá důvěřovat, nebo že člověk nemůže být při jednání s lidmi nikdy dost opatrný?“ Respondenti se zařazovali na škále od 0 do 10, kde 0 znamenala „nikdy nemůžete být dost opatrní a 10 “většině lidí se dá věřit”. Výsledky ve vztahu k hodnotám ukazují následující tabulky³².

Tabulka 23: Vztah všeobecné důvěry k ostatním a hodnotových typů - ESS spojený soubor. Řádková procenta.

	konzervativní typ	otevřenost změně	posílení ega	překročení sebe sama
Nízká důvěra	30,48	12,70	6,54	50,28
Adjustovaná rezidua	24,96	-2,06	3,73	-21,18
Střední důvěra	20,10	13,65	5,86	60,39
Adjustovaná rezidua	-11,42	3,58	1,48	6,35
Vysoká důvěra	15,50	12,35	4,13	68,02
Adjustovaná rezidua	-12,97	-2,61	-6,38	15,67

Zdroj: ESS

Tabulka 24: Vztah všeobecné důvěry k ostatním a hodnotových typů - ESS spojený soubor – Česká republika. Řádková procenta.

	konzervativní typ	otevřenost změně	posílení ega	překročení sebe sama
Nízká důvěra	36,23	11,71	9,92	42,15
Adjustovaná rezidua	2,36	-2,78	1,94	-1,30
Střední důvěra	31,68	15,55	7,60	45,17
Adjustovaná rezidua	-1,61	1,39	-1,69	1,45
Vysoká důvěra	30,42	18,53	8,04	43,01
Adjustovaná rezidua	-0,84	1,80	-0,10	-0,44

Zdroj: ESS

Rozdíly jsou v rámci celého souboru ESS velmi výrazné. Platí, že ti, kteří se zařazovali na škále důvěry výše, tj. vyjadřovali spíše důvěru v ostatní, byli méně pravděpodobně v konzervativním typu a současně pravděpodobněji v typu překročení sebe sama. Vztah k otevřenosti změně a posílení ega není významný. V datech za ČR je situace složitější. Vztah u konzervativního typu v zásadě platí, je ovšem slabší. U překročení sebe sama žádný lineární vztah neexistuje. Když se podíváme na korelace škály důvěry s jednotlivými typy a srovnáme ty za ČR (tabulka 47) s koeficienty za celé ESS i jednotlivé skupiny zemí, pak vidíme, že ve všech případech mají nejsilnější negativní vztah s důvěrou bezpečnost, tradice a konformita. Korelační koeficienty získané z dat za ČR mají ale nižší hodnoty oproti celku ESS. U kladných korelací mají v celém ESS nejvyšší hodnotu ty u univerzalizmu a benevolence, v datech z Česka jsou tyto vztahy v případě benevolence mnohem slabší, v případě univerzalizmu je korelační koeficient s důvěrou statisticky nevýznamný.

³² Pro tabelaci jsme škálu rekódovali do tří kategorií, kde „nízká důvěra“ obsahuje původní hodnoty 0 až 3, „střední důvěra“ pak obsahuje původní hodnoty 4 až 6 a „vysoká důvěra“ pak obsahuje zbylé hodnoty škály.

Je ovšem obtížné říci, co přesně tato škála měří. Jak upozorňují [Miller, Mitamura 2003], škála spíše než nějakou generalizovanou důvěru v ostatní měří ochotu respondentů podstupovat riziko v jednání s ostatními lidmi. Více než o nějaké pečlivé posouzení společnosti a jejích členů, které by se měnilo například s úrovní kriminality (pokud výrazně klesne kriminalita, stoupne důvěra v ostatní) jde o výraz hlouběji zakotvených charakteristik. To se zdá potvrzovat i korelační analýza, když výrazně nejvyšší negativní korelaci (a současně i nejvyšší absolutní hodnotu koeficientu) má s důvěrou ze všech typů bezpečnost.

Kromě všeobecné důvěry byla zjišťována i důvěra v instituce s tím, že se na základě teoretických úvah i předchozích výzkumů předpokládá, že důvěra k institucím ve společnosti souvisí s řadou dalších fenoménů jako je například úroveň korupce nebo efektivita demokracie³³. V obou vlnách ESS byly zařazeny otázky zjišťující důvěru v politické instituce a politiky. Bylo jich vyjmenováno šest (parlament, právní systém, policie, Evropský parlament, OSN a politici dané země obecně), u každé respondent zvolil na škále 0 až 10, kde 0 znamená žádnou důvěru a 10 plnou důvěru. Jednotlivé složky důvěry jsou navzájem silně korelovány (nejnižší korelace se zbytkem proměnných má důvěra v policii, i zde je ale hodnota koeficientu poměrně vysoká). I faktorová analýza vytvořila jediný smysluplný faktor. Proto jsme se pokusili převést všech šest proměnných na jedinou tím že jsme je sečetli a výsledek kategorizovali do šesti kategorií.

Tabulka 25: Vztah důvěry ve společnosti a hodnotových typů - ESS spojený soubor. Řádková procenta.

	konzervativní typ	otevřenost změně	posílení ega	překročení sebe sama
Nízká důvěra	21,25	16,13	6,43	56,19
Adjustovaná rezidua	3,26	7,30	2,29	-8,90
2,00	19,38	14,68	5,75	60,19
Adjustovaná rezidua	-1,44	3,08	-0,60	-0,70
3,00	19,54	13,19	5,93	61,34
Adjustovaná rezidua	-1,04	-1,32	0,17	1,70
4,00	20,24	13,18	5,89	60,69
Adjustovaná rezidua	0,77	-1,38	-0,02	0,35
5,00	20,82	12,73	5,03	61,42
Adjustovaná rezidua	2,21	-2,67	-3,71	1,85
Vysoká důvěra	18,48	11,97	6,33	63,22
Adjustovaná rezidua	-3,73	-4,93	1,87	5,61

Zdroj: ESS

³³ I když samozřejmě vztah mezi těmito fenomény je značně složitý. Uslanerovo zpochybnění přímé vazby korupce a důvěry ve společnosti jsme už uvedli. Zmíňme ještě Richarda Rose, který si zvýšení důvěry v postkomunistických zemích nesliboval od nějaké „proměny hlav a srdcí“, ale spíše od budování institucí, především právního řádu.

Tabulka 26: Vztah důvěry ve společnosti a hodnotových typů - ESS spojený soubor – Česká republika. Řádková procenta.

	konzervativní typ	otevřenost změně	posílení ega	překročení sebe sama
Nízká důvěra	35,23	12,74	10,03	42,01
Adjustovaná rezidua	1,56	-1,89	0,67	-0,46
2,00	31,87	15,70	9,01	43,42
Adjustovaná rezidua	0,06	-0,22	-0,08	0,15
3,00	35,93	14,82	9,80	39,45
Adjustovaná rezidua	1,96	-0,73	0,53	-1,60
4,00	32,23	13,55	6,39	47,83
Adjustovaná rezidua	0,22	-1,47	-2,04	2,07
5,00	28,02	19,81	8,21	43,96
Adjustovaná rezidua	-1,79	2,28	-0,69	0,39
Vysoká důvěra	27,74	19,22	11,19	41,85
Adjustovaná rezidua	-1,92	1,92	1,61	-0,56

Zdroj: ESS

Rozdíly v zařazení do hodnotových typů nejsou mezi různými úrovněmi důvěry příliš významné. Jak v celém vzorku ESS, tak i v datech za ČR nacházíme vztah mezi důvěrou a zařazením do konzervativního typu, kdy ti, kteří mají v naší kategorizaci vysokou důvěru v instituce jsou méně často v konzervativním typu. Naopak respondenti, kteří mají vysoké skóre v důvěře, spadají s vyšší pravděpodobností do typu překročení sebe sama, než ti s nízkými hodnotami důvěry. V celém souboru ESS je „kontraintuitivní“ vztah mezi důvěrou a otevřeností změně – respondenti s vysokými hodnotami důvěry jsou s nižší pravděpodobností v typu otevřenost, než ti s nízkou důvěrou. V ČR je tento vztah obrácený, tedy očekávaný - v tom smyslu, že důvěra je obvykle spojována s otevřeností. Korelační koeficienty mezi důvěrou a hodnotovými typy jsou velmi nízké, v datech za ČR není žádný, který by byl významný na jednoprocenní hladině významnosti. Důvěra v instituce má tedy, zdá se, mnohem volnější vztah k hodnotám než obecná důvěra v druhé.

11.3. Vztah hodnot a subjektivního hodnocení vlastního stavu

Proměnné zařazené v této části mají společné to, že se vztahují k tomu, jak respondent hodnotí sám sebe, vlastní pocity nebo situaci ve které se nachází. V tabulkách 27 až 34 jsme dali do souvislosti tento typ proměnných s hodnotami. Tato souvislost nemusí být pouze povrchní a proměnlivá, jak by se dalo předpokládat, pokud by například spokojenost se životem byla určena pouze osobním hodnocením rozdílů mezi očekávanými a dosaženými výsledky a existovala tedy na jiné úrovni než hodnoty. Podle evoluční psychologie jsou vlastnosti jako je pocit štěstí nebo celková spokojenost se životem do značné míry geneticky dané a tedy nezávislé na vnějších okolnostech a také velmi stabilní v průběhu života (například [Hamer, Copeland 2003] nebo [Kanazawa 2003]). Biologický základ ovšem stěží může vysvětlit vše. Pokud srovnáme průměrné hodnoty těchto proměnných mezi zeměmi zjistíme, že se významně liší (a z jiných výzkumných sérií probíhajících po delší časové období víme, že tyto diference mezi zeměmi jsou poměrně stabilní), a tedy je rozumné předpokládat, že tato zdánlivě čistě osobní a subjektivní hodnocení jsou významně ovlivněna i kulturou.

První proměnnou, na kterou se zaměříme, je spokojenost se životem. Ta byla zjišťována pomocí otázky: Když vezmete v úvahu všechny okolnosti, jak jste v současnosti celkově spokojen(a) se svým životem? Respondenti se zařazovali na jedenáctistupňové škále, kde krajní

body byly označeny „naprosto nespokojený“ a „naprosto spokojený“. Pro účely naší analýzy jsme proměnnou rekódovali do tří kategorií.

Tabulka 27: Vztah spokojenosti se životem a hodnotových typů - ESS spojený soubor. Řádková procenta.

	konzervativní typ	otevřenost změně	posílení ega	překročení sebe sama
Nízká spokojenost	26,64	13,29	6,05	54,02
Adjustovaná rezidua	10,03	-0,05	0,94	-8,78
Střední spokojenost	25,52	12,35	6,78	55,36
Adjustovaná rezidua	14,80	-4,11	6,32	-12,51
Vysoká spokojenost	18,89	15,70	5,31	62,09
Adjustovaná rezidua	-19,66	3,81	-6,37	16,81

Zdroj: ESS

Tabulka 28: Vztah spokojenosti se životem a hodnotových typů - ESS spojený soubor – Česká republika. Řádková procenta.

	konzervativní typ	otevřenost změně	posílení ega	překročení sebe sama
Nízká spokojenost	32,86	13,57	9,64	43,93
Adjustovaná rezidua	0,09	-0,70	0,84	-0,05
Střední spokojenost	36,86	11,19	7,99	43,96
Adjustovaná rezidua	3,51	-4,13	-0,47	-0,08
Vysoká spokojenost	30,15	17,41	8,30	44,14
Adjustovaná rezidua	-3,39	4,34	-0,05	0,10

Zdroj: ESS

Mezi spokojeností se životem a zařazením v hodnotové typologii nacházíme statisticky významné vztahy. V celém ESS souboru u všech čtyř typů, ovšem z hlediska věcné významnosti a interpretovatelnosti pouze u překročení sebe sama a konzervativního typu (spokojenější lidé jsou spíše zařazeni v typu překročení sebe sama a naopak méně často v konzervativním typu). V českém souboru pak lze najít tento vztah u konzervativního typu a opačný u otevřenosti změně, nejde ale o lineární vztah – největší podíly v konzervativním typu a nejnižší v otevřenosti mají lidé se střední spokojeností.

Další proměnnou je pocit štěstí. Ten byl zjišťován pomocí otázky „Když vezmete v úvahu všechny okolnosti, jak byste řekl(a), že jste šťastný(á)?“. Respondenti se zařazovali na jedenácti stupňové škále, kde krajní body byly označeny „zcela nešťastný“ a zcela šťastný“³⁴. Od čeho se odvíjí subjektivní vnímání štěstí je ovšem těžko definovatelné, stejně tak jako to, co přesně si respondenti asociují s obsahem této otázky.

Tabulka 29: Vztah pocitu štěstí a hodnotových typů - ESS spojený soubor. Řádková procenta.

	konzervativní typ	otevřenost změně	posílení ega	překročení sebe sama
Spíše šťastný	32,69	10,73	6,15	50,43
Adjustovaná rezidua	10,50	-2,89	0,61	-7,05
Ani šťastný ani nešťastný	24,25	12,76	6,83	56,16
Adjustovaná rezidua	15,65	-3,69	9,92	-15,23
Spíše nešťastný	18,35	13,93	4,87	62,85
Adjustovaná rezidua	-18,78	4,56	-10,07	17,31

Zdroj: ESS

³⁴ Pro tabelaci jsme škálu rekódovali do tří kategorií, kde „spíše šťastný“ obsahuje původní hodnoty zcela šťastný, 1 a 2. „Ani šťastný ani nešťastný“ pak obsahuje původní hodnoty 3 až 7 a „spíše nešťastný“ pak obsahuje zbylé hodnoty škály.

Tabulka 30: Vztah pocitu štěstí a hodnotových typů - ESS spojený soubor – Česká republika. Řádková procenta.

	konzervativní typ	otevřenost změně	posílení ega	překročení sebe sama
Spíše šťastný	32,84	5,97	11,94	49,25
Adjustovaná rezidua	0,01	-2,08	1,16	0,84
Ani šťastný ani nešťastný	35,49	13,21	8,13	43,17
Adjustovaná rezidua	3,30	-2,74	0,03	-1,17
Spíše nešťastný	29,75	17,24	7,92	45,09
Adjustovaná rezidua	-3,31	3,35	-0,37	0,92

Zdroj: ESS

Na úrovni celého ESS platí, že lidé, kteří jsou spíše šťastnější jsou méně pravděpodobně zastoupeni v konzervativním typu a naopak více v překročení sebe sama než ti, kteří se označili za méně šťastné. Všechny korelační koeficienty mezi štěstím a hodnotovými typy jsou nízké, nepřesahují v souboru ČR 0,085 (negativní korelace s tradicí). Při srovnání skupin zemí se dá říci, že relativně nejvyšší korelační koeficienty má štěstí s hodnotami v bývalých socialistických zemích, kde se negativní korelace s tradicí a bezpečností a pozitivní s hédonismem a stimulací pohybují okolo 0,1. U skandinávských a západoevropských zemí jsou velmi nízké a z interpretačního hlediska zanedbatelné.

V ESS byla položena i otázka na *vnímání* příjmu: Která z charakteristik se nejvíce blíží tomu, jak hodnotíte současný příjem Vaší domácnosti?

Tabulka 31: Spojený soubor ESS – Vztah subjektivně vnímané životní úrovně a hodnotových portrétů. Řádková procenta.

	konzervativní typ	otevřenost změně	posílení ega	překročení sebe sama
Se současným příjmem se žije pohodlně	14,94	16,54	5,86	62,66
Adjustovaná rezidua	-27,03	12,22	0,66	13,51
Se současným příjmem lze vyjít	21,63	13,60	5,74	59,03
Adjustovaná rezidua	2,15	-3,37	-0,39	0,79
Se současným příjmem se vychází těžko	29,92	11,39	5,68	53,01
Adjustovaná rezidua	23,07	-8,50	-0,44	-12,95
Se současným příjmem se vychází velice těžko	32,96	11,13	5,87	50,04
Adjustovaná rezidua	15,39	-4,60	0,22	-9,64

Zdroj: ESS

Tabulka 32: Spojený soubor ESS – Česká republika - Vztah subjektivně vnímané životní úrovně a hodnotových portrétů. Řádková procenta.

	konzervativní typ	otevřenost změně	posílení ega	překročení sebe sama
Se současným příjmem se žije pohodlně	22,34	17,38	17,38	42,91
Adjustovaná rezidua	-3,99	1,65	6,01	-0,68
Se současným příjmem lze vyjít	31,66	14,21	8,13	46,00
Adjustovaná rezidua	-1,54	0,13	0,05	1,34
Se současným příjmem se vychází těžko	36,56	13,92	5,21	44,31
Adjustovaná rezidua	2,62	-0,20	-3,61	-0,35
Se současným příjmem se vychází velice těžko	40,23	10,90	7,14	41,73
Adjustovaná rezidua	2,65	-1,59	-0,60	-1,06

Zdroj: ESS

Subjektivní vnímání ekonomické situace má souvislost se zařazením do hodnotového typu. Konkrétně se jedná zejména o konzervativní typ a typy posílení ega a otevřenost změně, kdy lidé, kteří podle svého vlastního hodnocení vycházejí se svým příjmem (velmi) dobře, jsou méně konzervativní než ti, kdo s ním vycházejí obtížně a současně mají vyšší podíly v otevřenosti změně a posílení ega. V celém souboru ESS platí i to, že mezi těmi, kdo vnímají svůj příjem jako nedostatečný, je i výrazně méně zařazených v typu překročení sebe sama. Tyto výsledky jsou v dobrém souladu například s tím, co Lipset publikoval v práci *Political Man*, totiž že čím níže jsou, podle svého vnímání, lidé na stratifikačním žebříčku, tím jsou jejich postoje konzervativnější a tendují také více k podpoře autorit. Konzervativní typ tak tvoří jakousi „obrannou pozici“.

Další proměnnou vztahující se k subjektivně posuzovanému stavu respondenta je zdravotní stav. Mezi průměrnými výsledky za jednotlivé země jsou velké rozdíly, které lze stěží připisat nějakým „skutečným“ diferencím³⁵ ve zdravotním stavu obyvatel. I hodnocení vlastního zdraví je do jisté míry zřejmě ovlivněno kulturou a, jak vyplývá z následujících tabulek, souvisí i s hodnotami.

Tabulka 33: Vztah subjektivního hodnocení zdravotního stavu a hodnotových typů - ESS spojený soubor. Řádková procenta.

	konzervativní typ	otevřenost změně	posílení ega	překročení sebe sama
Velmi dobré	13,96	18,53	7,42	60,08
Adjustovaná rezidua	-22,82	19,43	8,85	1,39
Dobré	18,11	14,25	5,91	61,73
Adjustovaná rezidua	-17,33	5,99	1,10	9,80
Ucházející	27,54	9,52	5,02	57,92
Adjustovaná rezidua	21,97	-16,26	-4,79	-4,80
Špatné	38,02	6,41	3,44	52,13
Adjustovaná rezidua	26,41	-13,19	-6,54	-9,81
Velmi špatné	44,77	7,64	2,41	45,17
Adjustovaná rezidua	15,72	-4,60	-3,97	-8,05

Zdroj: ESS

Tabulka 34: Vztah subjektivního hodnocení zdravotního stavu a hodnotových typů - ESS spojený soubor – Česká republika. Řádková procenta.

	konzervativní typ	otevřenost změně	posílení ega	překročení sebe sama
Velmi dobré	20,62	28,10	13,14	38,14
Adjustovaná rezidua	-6,69	9,50	4,46	-2,99
Dobré	29,45	15,08	8,75	46,72
Adjustovaná rezidua	-3,31	0,12	0,66	2,68
Ucházející	38,25	10,05	6,67	45,03
Adjustovaná rezidua	4,23	-5,00	-2,22	0,83
Špatné	51,13	5,64	2,63	40,60
Adjustovaná rezidua	6,68	-4,47	-3,53	-1,13
Velmi špatné	57,50	7,50	7,50	27,50
Adjustovaná rezidua	3,36	-1,34	-0,20	-2,10

Zdroj: ESS

³⁵ Subjektivní zdraví bylo zjišťováno pomocí pětistupňové škály kde 1 znamenalo „velmi dobré“ a 5 „velmi špatné“. Nejnižší průměr mezi zeměmi a tedy v tomto smyslu „nejzdravější obyvatele“ mělo Irsko (1,75), nejvyšší průměr Maďarsko (2,64). ČR byla mezi zeměmi jejichž obyvatelé hodnotili své zdraví spíše špatně (průměr 2,34).

Jak v celém souboru ESS, tak i v datech za Česko nacházíme stejné vztahy. Se zhoršujícím se vnímáním vlastního zdraví se zvyšuje podíl konzervativních a snižuje zastoupení u ostatních typů. Za tímto vztahem do určité míry stojí vliv věku (lidé kteří jsou starší spadají častěji do konzervativního typu a zároveň častěji hodnotí své zdraví jako špatné), ovšem i v jednotlivých věkových skupinách platí stejný poměrně silný vztah.

11.4. Spokojenost s institucionálním uspořádáním

V rámci ESS byly v obou vlnách zařazeny otázky zkoumající spokojenost. První se ptala na spokojenost se životem jako celkem – té jsme se věnovali v předchozí části. Další se týkaly spokojenosti s třemi vybranými fenomény:

1. Spokojenost se stavem ekonomiky v zemi
2. Spokojenost s vládou
3. Spokojenost s tím jak v zemi respondenta funguje demokracie

Všechny čtyři proměnné jsou navzájem významně korelovány. Nejnížší korelaci s ostatními má spokojenost se životem jako celkem, což je pochopitelné, neboť spokojenost se životem je všeobecné hodnocení vlastního života, zatímco ostatní proměnné zjišťují jak respondenti hodnotí navzájem propojené společenské fenomény, které pouze dílčím způsobem ovlivňují spokojenost se životem. Proto jsem vytvořil umělou proměnnou „spokojenost“ pouze ze tří proměnných zkoumajících spokojenost s ekonomikou, vládou a demokracií a s proměnnou spokojenost se životem jako celkem jsem pracoval zvlášť. Toto spojení označuji jako spokojenost s institucionálním uspořádáním.

Tabulka 35: Vztah spokojenosti s institucemi a hodnotových typů - ESS spojený soubor. Řádková procenta.

	konzervativní typ	otevřenost změně	posílení ega	překročení sebe sama
Nízká spokojenost	22,40	13,42	6,10	58,09
Adjustovaná rezidua	6,39	0,68	2,19	-6,81
Střední spokojenost	20,41	13,33	5,75	60,51
Adjustovaná rezidua	-1,54	0,30	-0,18	1,16
Vysoká spokojenost	19,53	13,06	5,48	61,93
Adjustovaná rezidua	-4,75	-0,99	-2,00	5,57

Zdroj: ESS

Tabulka 36: Vztah spokojenosti s institucemi a hodnotových typů - ESS spojený soubor – Česká republika. Řádková procenta.

	konzervativní typ	otevřenost změně	posílení ega	překročení sebe sama
Nízká spokojenost	33,07	12,38	7,52	47,04
Adjustovaná rezidua	0,64	-2,91	-1,18	2,13
Střední spokojenost	33,98	15,76	6,25	44,01
Adjustovaná rezidua	1,48	1,20	-3,17	-0,50
Vysoká spokojenost	28,21	17,31	13,30	41,19
Adjustovaná rezidua	-2,51	2,02	5,16	-1,93

Zdroj: ESS

To že nenacházíme příliš významné vztahy mezi hodnotovými typy a spokojeností s institucemi (a podobný závěr by se mohl týkat i důvěry v instituce) může být důsledkem toho, že hodnocení jeví jako je například důvěra vládě nebo spokojenost s demokracií jsou příliš specifická a ovlivněná aktuální politickou situací (především aktuální vládou a jejími výkony) a nesouvisí významně s hlouběji založenými hodnotami.

11.5. Hodnoty a politické postoje

V ESS byla zařazena otázka zjišťující zájem respondenta o politiku. U takto obecných otázek (co je to zájem? a konec konců i co je politika?) je samozřejmě obtížné říci co vlastně měříme. Jak vidíme v následujících tabulkách, tato otázka mezi nositeli rozdílných hodnotových typů poměrně dobře diskriminuje, minimálně na úrovni celého souboru ESS. Při interpretaci ale musíme mít na paměti, že přesně nevíme, zájem o jakou politiku se zde vlastně projevuje. Jaký obsah mu respondenti dávají, když odpovídají na tuto otázku? Pravděpodobně je, že si jej spojují pouze s nejvyššími státními institucemi, především s vládou a parlamentem, ovšem bylo by to potřeba ověřit s důrazem na rozdíly například mezi zeměmi nebo věkovými skupinami.

Tabulka 37: Vztah zájmu o politiku a hodnotových typů - ESS spojený soubor.
Řádková procenta.

	konzervativní typ	otevřenost změně	posílení ega	překročení sebe sama
Velmi se zajímá	13,98	10,70	4,99	70,33
Adjustovaná rezidua	-15,12	-6,46	-2,81	18,44
Celkem se zajímá	17,83	11,94	5,04	65,20
Adjustovaná rezidua	-15,48	-7,29	-5,63	20,65
Téměř se nezajímá	23,62	14,19	6,20	55,99
Adjustovaná rezidua	10,19	4,74	3,39	-13,40
Vůbec se nezajímá	28,05	15,80	6,79	49,36
Adjustovaná rezidua	18,65	8,34	5,02	-23,73

Zdroj: ESS

Tabulka 38: Vztah zájmu o politiku a hodnotových typů - ESS spojený soubor – Česká republika. Řádková procenta.

	konzervativní typ	otevřenost změně	posílení ega	překročení sebe sama
Velmi se zajímá	26,32	13,16	10,53	50,00
Adjustovaná rezidua	-1,48	-0,53	0,91	1,28
Celkem se zajímá	29,59	11,07	5,62	53,72
Adjustovaná rezidua	-1,83	-2,95	-2,61	5,29
Téměř se nezajímá	35,81	14,43	8,25	41,51
Adjustovaná rezidua	4,05	-0,80	0,04	-3,28
Vůbec se nezajímá	28,68	20,00	10,23	41,09
Adjustovaná rezidua	-2,46	4,10	2,08	-1,77

Zdroj: ESS

V celém souboru ESS se vzrůstem zájmu o politiku stoupá podíl těch, kdo jsou zařazeni v konzervativním typu, otevřenosti změně a posílení ega a naopak klesá u překročení sebe sama. V ČR je tento vztah nejednoznačný a to u všech čtyř typů. Vývoj není zdaleka tak lineární. Zda to ovšem ukazuje například na jiné symbolické postavení politiky ve vnímání respondentů je z tohoto typu dat obtížně zjištělné. Zajímavý je vliv věku. S jeho zvyšováním zájem o politiku spíše stoupá³⁶.

Škála zjišťující zařazení respondenta na škále levice – pravice je, přes svoji problematičnost (viz [Vinopal 2006]), jedním z nejpoužívanějších nástrojů pro měření politické orientace. Tabulky 39 a 40 ukazují vztah zařazení na této škále a hodnot.

Respondenti se zařazovali na jedenáctibodové škále kde krajní možnosti byly označeny jako Levice a Pravice. Pro znázornění základních vztahů v tabulce jsme škálu rekódovali tak, že možnosti Levice a 1, 2 a 3 jsme dali do jedné kategorie označené „levice“. Středové hodnoty 4, 5, a 6 jsme dali do kategorie „střed“ zbylé hodnoty pak do kategorie „pravice“. Interpretace pod tabulkami pak využívá i původní škály.

Tabulka 39: Vztah zařazení na škále levice-pravice a hodnotových typů - ESS spojený soubor. Řádková procenta.

	konzervativní typ	otevřenost změně	posílení ega	překročení sebe sama
Levice	15,51	12,11	4,22	68,17
Adjustovaná rezidua	-15,30	-3,91	-7,82	19,01
Střed	19,66	13,13	5,74	61,48
Adjustovaná rezidua	-3,71	0,03	1,50	2,33
Pravice	27,45	14,32	6,89	51,34
Adjustovaná rezidua	20,88	4,13	6,48	-23,11

Zdroj: ESS

Tabulka 40: Vztah zařazení na škále levice-pravice - ESS spojený soubor – Česká republika. Řádková procenta.

	konzervativní typ	otevřenost změně	posílení ega	překročení sebe sama
Levice	42,12	8,06	6,96	42,86
Adjustovaná rezidua	4,79	-4,55	-1,42	-0,57
Střed	32,25	13,24	8,04	46,47
Adjustovaná rezidua	-1,26	-1,19	-0,73	2,43
Pravice	30,02	18,89	9,93	41,16
Adjustovaná rezidua	-2,74	5,11	1,96	-2,08

Zdroj: ESS

V celém souboru ESS platí, že čím více se respondenti blíží levici, tím méně pravděpodobně budou zařazeni v konzervativním typu, a to s výhradou, že pro ty, kteří zvolili krajní možnost levice už tento jednoduchý vztah neplatí – jsou zařazeni v tomto typu častěji než respondenti volící možnosti 1, 2, 3 nebo 4, tedy ty v levé polovině škály. Něco podobného můžeme vidět i u typu překročení sebe sama – zastoupení v něm stoupá s tím jak postupujeme k levici, ovšem znovu to neplatí pro ty kdo zvolili krajní levou možnost.

³⁶ Věková skupina 15 – 24 let projevuje podle tohoto výzkumu ve všech zemích s výjimkou Portugalska nejnížší zájem o politiku. Češi v tomto věku mají vůbec nejnížší zájem o politiku mezi všemi zeměmi (pouze 1% z nich se velmi zajímá o politiku a 11% se spíše zajímá).

Jak vidíme, v České republice je vztah mezi zařazením na škále levice pravice oproti celému souboru ESS obrácený. Tento výsledek, který odpovídá nálezu v jiných výzkumech (například [Řeháková 2001]), je možné pravděpodobně připsat dopadům politického systému před rokem 1989 na naše vnímání a kategorizování politické levice a pravice. Díky tomu má levice u nás poněkud jiné konotace než v zemích, které si socialistickým politickým zřízením neprošly. Je ovšem zajímavé, že v Polsku, Maďarsku a Slovinsku toto obrácení vztahu nenajdeme.

Během devadesátých let se u nás (a na západ od našich hranic už dříve) stalo diskutovaným tématem práva homosexuálů. Otázka na to, zda „Homosexuálové a lesbičky by měli mít právo žít svůj vlastní život podle svého přání“, se objevila v sociologických výzkumech s tím, že se předpokládalo (a pomocí analýz výsledků také ověřilo), že těsně souvisí s liberálními politickými hodnotami respektive jejich protikladem. V tabulkách 41 a 42 je vidět, že výrazná souvislost existuje i s obecnými hodnotami tak jak je definoval Schwartz.

Tabulka 41: Vztah míry souhlasu s právy homosexuálů a hodnotových typů - ESS spojený soubor. Řádková procenta.

	konzervativní typ	otevřenost změně	posílení ega	překročení sebe sama
Silně souhlasí	10,66	15,84	4,42	69,08
Adjustovaná rezidua	-39,64	10,92	-9,06	29,51
Souhlasí	20,01	13,19	5,37	61,44
Adjustovaná rezidua	-3,79	-1,85	-3,32	6,00
Ani souhlas, ani nesouhlas	28,63	11,89	7,58	51,91
Adjustovaná rezidua	18,84	-4,57	7,63	-16,03
Nesouhlasí	34,42	11,15	8,27	46,17
Adjustovaná rezidua	24,79	-5,06	7,97	-20,78
Silně nesouhlasí	40,58	10,70	7,35	41,37
Adjustovaná rezidua	28,81	-4,82	4,05	-22,41

Zdroj: ESS

Tabulka 42: Vztah míry souhlasu s právy homosexuálů a hodnotových typů - ESS spojený soubor – Česká republika. Řádková procenta.

	konzervativní typ	otevřenost změně	posílení ega	překročení sebe sama
Silně souhlasí	23,56	20,25	9,33	46,87
Adjustovaná rezidua	-6,14	4,97	1,21	1,52
Souhlasí	27,15	16,35	7,23	49,27
Adjustovaná rezidua	-3,97	1,45	-1,49	3,52
Ani souhlas, ani nesouhlas	40,44	10,58	6,48	42,49
Adjustovaná rezidua	4,85	-3,34	-1,81	-1,16
Nesouhlasí	41,24	10,31	10,31	38,14
Adjustovaná rezidua	3,53	-2,35	1,29	-2,34
Silně nesouhlasí	47,06	8,82	11,03	33,09
Adjustovaná rezidua	5,56	-2,99	1,69	-4,02

Zdroj: ESS

Vztahy jsou, s výjimkou typu posílení ega, v podstatě jednoznačné a lineární. Ti kdo spíše nebo silně souhlasí s právy homosexuálů mají výrazně nižší zastoupení v konzervativním typu a naopak vyšší zastoupení u typů otevřenost změně a překročení sebe sama.

11.6. Hodnoty a aktivity respondenta

Podle klasických sociologických koncepcí je druh činnosti, kterou lidé tráví převážnou část dne a především vztah člověka k práci, myšleno zde jestli někdo studuje, pracuje, je nezaměstnaný nebo ve starobním důchodu, jedním z rozhodujících faktů vypovídajícím o jeho životě. Některé novější teorie tento dominantní vztah zpochybňují, přesto zůstává významný (respektive zatím se neobjevilo nic jiného co by jej mohlo nahradit). Pro českou společnost ukázal tento přetrvávající význam práce, i z hlediska hodnot například Petr Mareš [2001]. V ESS bylo zjišťováno, která z možností jež můžeme vidět v následující tabulce, nejlépe odpovídá aktuální situaci respondenta.

Tabulka 43: Vztah hlavní aktivity respondenta v současnosti a hodnotových typů - ESS spojený soubor. Řádková procenta.

	konzervativní typ	otevřenost změně	posílení ega	překročení sebe sama
Placená práce	16,61	14,38	6,79	62,21
Adjustovaná rezidua	-27,72	7,54	10,46	12,95
Vzdělávání se	7,18	30,12	9,63	53,06
Adjustovaná rezidua	-28,14	40,32	13,43	-10,81
Nezaměstnaný-hledající práci	16,21	20,11	7,66	56,02
Adjustovaná rezidua	-6,33	10,14	4,09	-3,68
Nezaměstnaný-nehledající práci	22,35	16,48	4,00	57,17
Adjustovaná rezidua	0,82	3,08	-2,52	-1,62
Dlouhodobě nemocný/postižený	24,10	12,86	2,06	60,98
Adjustovaná rezidua	2,33	-0,46	-5,50	0,98
V důchodu	37,53	4,36	2,95	55,15
Adjustovaná rezidua	47,88	-31,89	-14,67	-10,91
Vojenská nebo civilní služba	18,75	18,75	9,38	53,13
Adjustovaná rezidua	-0,62	1,57	1,51	-1,29
V domácnosti, péče o děti	27,43	6,49	3,21	62,87
Adjustovaná rezidua	13,18	-17,77	-9,73	5,93
Ostatní	19,35	14,31	5,04	61,30
Adjustovaná rezidua	-1,20	0,73	-0,79	0,88

Zdroj: ESS

Tabulka 44: Vztah hlavní aktivity respondenta v současnosti a hodnotových typů - ESS spojený soubor – Česká republika. Řádková procenta.

	konzervativní typ	otevřenost změně	posílení ega	překročení sebe sama
Placená práce	27,87	16,58	10,17	45,38
Adjustovaná rezidua	-5,72	2,60	3,56	1,56
Vzdělávání se	11,74	43,42	16,01	28,83
Adjustovaná rezidua	-7,88	14,10	4,85	-5,37
Nezaměstnaný-hledající práci	32,95	11,36	5,68	50,00
Adjustovaná rezidua	0,04	-0,95	-0,93	1,16
Nezaměstnaný-nehledající práci	24,32	18,92	5,41	51,35
Adjustovaná rezidua	-1,10	0,69	-0,66	0,91
Dlouhodobě nemocný/postižený	48,44	3,13	1,56	46,88
Adjustovaná rezidua	2,71	-2,67	-1,99	0,47
V důchodu	48,90	3,89	4,15	43,06
Adjustovaná rezidua	11,09	-9,96	-4,92	-0,60
Vojenská nebo civilní služba	46,15	7,69	7,69	38,46
Adjustovaná rezidua	1,03	-0,73	-0,09	-0,40
V domácnosti, péče o děti	33,33	9,01	5,41	52,25
Adjustovaná rezidua	0,20	-2,56	-1,66	2,58
Ostatní	18,75	31,25	0,00	50,00
Adjustovaná rezidua	-1,20	1,84	-1,21	0,49

Zdroj: ESS

U nejvýraznějších rozdílů, které se ukazují ve všech zemích zúčastněných v ESS, jako je nízký podíl konzervativních u těch, kteří se vzdělávají a naopak vysoký u těch, kteří jsou v důchodu, lze snadno odhalit vliv věku. Jiné diference nelze ovšem vysvětlit tak snadno. Například u nezaměstnaných – ti, kteří uvedli, že hledají práci mají výrazně nižší podíl zařazených v konzervativním typu než ti, kteří práci nehledají.

Ti, kteří jsou v domácnosti mají vyšší podíl zařazených v překročení sebe sama a nižší v otevřenosti změně (zde se zřejmě projevuje i vliv pohlaví, neboť většina lidí v domácnosti jsou ženy). Navíc v českém souboru i v řadě dalších národních dat se tyto vztahy buď neprojevují nebo jsou dokonce obrácené. To lze ovšem s velkou pravděpodobností připsat malému zastoupení nezaměstnaných, a především těch z nich, kteří uvedli, že nehledají práci v souborech za jednotlivé státy. Stejně tak respondentů spadajících do kategorie „vojenská nebo civilní služba“ bylo v souboru za ČR pouze 21 a je proto těžké vyvozovat nějaké závěry. U osob v domácnosti (jejichž počet v českém souboru překročil tři sta) zůstal vzorec vztahů zachován.

11.7. Hodnoty a média

Média jsou jedním z nejvýznamnějších prostředků socializace a budování identity [Thompson 2004]. Z dat ESS můžeme získat údaje o čase, který respondenti věnují sledování televize, poslechu rádia a čtení novin (zde se samozřejmě zjišťovala pouze doba, kterou věnuje respondent sledování médií v současnosti, takže nelze přímo zjišťovat jejich socializační vliv). Proměnné, které toto sledují, jsou navzájem pozitivně korelované, ovšem koeficienty nejsou příliš vysoké (relativně nejsilnější je pozitivní vztah mezi čtením novin a poslechem rozhlasu). Tento vztah platí pro soubor jako celek, ale ani v jednotlivých zemích nenacházíme významné odlišnosti. Pro podrobnější analýzu jsem volil sledování televize, neboť to zabírá v průměru nejvíce času (a to ve všech zemích s výjimkou Rakouska, Slovinska a Švýcarska, kde respondentům

zabírá sledování televize a poslech rádia zhruba stejně času)³⁷. Škálu, která zjišťovala dobu věnovanou televizi, jsme rekódovali do dvou kategorií a rozlišujeme tak mezi těmi, kdo se dívají na televizi do dvou hodin denně a těmi kdo jí věnují více než dvě hodiny.

Tabulka 45: Vztah doby strávené sledováním televize a hodnotových typů - ESS spojený soubor. Řádková procenta.

	konzervativní typ	otevřenost změně	posílení ega	překročení sebe sama
Do dvou hodin denně	18,03	13,65	5,97	62,35
Adjustovaná rezidua	-20,55	2,63	1,49	14,66
Více než dvě hodiny denně	25,03	12,91	5,68	56,37
Adjustovaná rezidua	20,55	-2,63	-1,49	-14,66

Zdroj: ESS

Tabulka 46: Vztah doby strávené sledováním televize a hodnotových typů - ESS spojený soubor – Česká republika. Řádková procenta.

	konzervativní typ	otevřenost změně	posílení ega	překročení sebe sama
Do dvou hodin denně	26,96	15,69	10,36	46,99
Adjustovaná rezidua	-6,14	1,23	3,88	2,79
Více než dvě hodiny denně	37,59	14,08	6,44	41,89
Adjustovaná rezidua	6,14	-1,23	-3,88	-2,79

Zdroj: ESS

Se zvyšujícím se časem, který respondent věnuje sledování televize, se zvyšuje pravděpodobnost, že budou konzervativní ve Schwartzově hodnotovém pojetí. U překročení sebe sama je vztah obrácený. To vidíme velmi silně jak v celém ESS, tak v i v dílčím vzorku za ČR. Otevřenost změně nemá významný vztah s dobou sledování televize. To platí jak pro celé ESS, tak pro český vzorek. Pro posílení ega platí u celého vzorku ESS to samé. V ČR ti, kteří sledují televizi do dvou hodin denně, mají vyšší zastoupení v typu posílení ega než ti, kteří ji sledují více (ovšem korelace hodnot benevolence a univerzalizmu se sledováním televize jsou nevýznamné, takže tento vztah nelze přeceňovat). Objevuje se zde tedy stejný vztah jako u překročení sebe sama, přestože se jedná o protikladné hodnoty. Časté sledování televize, zdá se, nejde příliš dohromady ani s preferováním individualismu ani s hodnotami pomoci a solidarity.

Výše napsané potvrzuje do značné míry i korelační analýza (tabulka 47). Nejvyšší pozitivní korelace se sledováním televize mají hodnoty bezpečnosti, konformity a tradice.

Starší lidé, kteří, jak již víme, se výrazně častěji zařazují do konzervativního typu, dívají se na televizi v průměru více, takže se zde může projevit skrytý vliv věku. Ovšem i když korelace kontrolujeme na vliv věku, zůstávají tyto stále významné, sníží se ovšem jejich hodnota.

³⁷ Podle Roberta Putnama existuje i vztah mezi zvyšující se dobou strávenou u televize a poklesem veřejné angažovanosti. To je jistě jev, který by stál za podrobnější zkoumáním. Zde pouze zmiňme, že mezi lidmi, kteří se dívají na televizi více než 2,5 hodiny denně, je významně méně angažujících se než v celé populaci.

Tabulka 47: Korelační koeficienty hodnotových typů s dalšími proměnnými - ESS spojený soubor – Česká republika.

	Zařazení na škále levice - pravice	Důvěra v ostatní	Spokojenost se životem	Pocit štěstí	Frekvence setkávání se s přáteli a příbuznými	Čas strávený sledováním TV
Bezpečnost	-0,123	-0,100	-0,046	-0,065	-0,150	0,133
Konformita	-0,136	-0,071	-0,043	-0,055	-0,185	0,113
Tradice	-0,107	-0,045	-0,084	-0,084	-0,193	0,105
Benevolence	-0,037	0,043	0,034	0,034	-0,009	0,032
Univerzalizmus	-0,078	-0,013	-0,049	-0,036	-0,064	0,041
Samostatnost	0,127	0,049	0,080	0,076	0,106	-0,107
Stimulace	0,110	0,058	0,030	0,051	0,191	-0,127
Hédonismus	0,086	0,026	0,036	0,057	0,192	-0,049
Úspěch	0,077	0,023	0,038	0,023	0,087	-0,090
Moc	0,060	0,019	0,014	-0,005	-0,005	-0,045

Zdroj: ESS

Tučně jsou vyznačeny koeficienty významné na hladině významnosti 0,01 nebo nižší

12

Závěry

V textu jsme se pokusili nejprve ukázat, že neexistuje jedna dokonalá metoda zjišťování hodnot ve společnosti, ale naopak široká varieta možných přístupů. Poté jsme podrobněji popsali jeden ze v současné době nejvíce užívaných – metodu výzkumu hodnot Shaloma Schwartze, z které vycházíme v hlavní analytické části. Následuje kapitola, kde jsme stručně rozebrali hodnoty v Evropě z různých obecnějších, především historizujících hledisek, abychom si vytvořili obecnější kontext pro následující analýzu dat z ESS. Podoba hodnot převládající v té které oblasti má totiž do velké míry původ v historii dané kultury (nebo v tomto případě sousedících a navzájem se ovlivňujících kultur).

Mezi „hodnotovými“ daty a dalšími proměnnými (ať už socio-demografickými nebo postojovými) byla objevena řada významných vztahů. To že nacházíme smysluplné a ve většině případů očekávatelné vztahy svědčí o tom, že Schwartzův nástroj nevytváří pouze jakési datové artefakty, sice stabilní, ale zcela odtržené od reality.

Mezi analyzovanými vztahy je nejsilnější vliv věku, což se shoduje se závěry jak samotného Schwartze, tak i například Ingleharta. Ovlivnění věkem můžeme hledat i za vztahy hodnot s řadou dalších proměnných – když při analýze věk kontrolujeme, síla daného vztahu se sníží.

Pokud najdeme významný vztah mezi hodnotou a jinou postojovou proměnnou, pak nám to může napovědět, jaký konkrétnější obsah ten který hodnotový typ má, v jakých souvislostech se ve společnosti nachází. Pokud vezmeme opozici konzervatismus vs. otevřenost změně, pak ti, kteří mají nejvyšší skóry v typu konzervatismus jsou oproti respondentům zařazeným v typu otevřenost změně spíše starší, méně vzdělaní a religióznější. Jsou to například také více lidé, kteří nejsou v placené práci a ti kteří hodnotí své zdraví jako špatné.

Pro typy překročení sebe sama a posílení ega také v řadě případů platí vztah vzájemné opozice. Ovšem vztahy mezi těmito dvěma typy jsou často složitější³⁸. Například u věku, kde platí, že mladší respondenti se spíše zařazují do typu posílení ega než starší, ovšem u typu překročení sebe sama nenajdeme opačný lineární vztah – nejčastěji se do tohoto typu zařazují lidé z věkové kategorie mezi 45 a 64 lety. K oběma koncům věkové škály pak podíl klesá. Proto také není tak snadné uvést v krátkosti typické vlastnosti těch, kdo jsou zařazeni v tomto typu.

³⁸ Tato odlišnost od předpokladů teorie je dána do značné míry naším způsobem práce s daty, kdy základem nejsou původní skóry v hodnotových typech, ale každého respondenta charakterizuje pouze ten typ, ve kterém má nejvyšší skór. Domníváme se ale, že jde o stejně oprávněný přístup a to právě proto, že Schwartzova teorie spočívá na vztazích preference mezi hodnotami.

Analýza datových souborů z ESS I a ESS II ukázala, že v krátké době mezi provedením těchto dvou výzkumů nedošlo k žádným výrazným posunům a že tedy tento instrument umožňuje reliabilní měření hodnot. Zachována byla jak struktura vztahů mezi zeměmi (tedy například i v ESS I, i v ESS II mělo Řecko nejvyšší skóry ze všech zemí u položek konzervace a posílení ega), tak i struktura v rámci jednotlivých zemí (například Švýcarsko mělo v obou výzkumech nejvyšší podíl hodnotového typu transcendance a nejnižší u typu posílení ega). Proto jsme dále používali spojený soubor za obě vlny ESS.

Nejvíce zastoupeným typem je u všech zemí překročení sebe sama (vyjadřující péči o druhé lidi i přírodu) a nejméně posílení ega (důraz na vlastní úspěch a vliv). To je pozitivní výsledek, minimálně v tom smyslu, že hodnoty jako pomoc druhým a péče o přírodu jsou vnímány jako ty pozitivní a společností preferované, ke kterým je potřeba se hlásit. Typ transcendance (který je jakousi kombinací univerzalistického altruismu a péče o přírodu) představuje v současných společnostech jakousi všeobecnou, veřejně uznávanou hodnotu.

Samozřejmě - při sběru dat prostřednictvím dotazníku nelze zkontrolovat do jaké míry souhlasí skutečně deklarované hodnoty s hodnotami zastávanými. I ke Schwartzovi lze tedy vznést připomínku, kterou Rabušic [2000] směřuje na Ronalda Ingleharta – není tak obtížné si představit, že odpovědi na „hodnotové“ otázky jsou ovlivněny společenským klimatem a respondenti (nebo jejich část) místo svých skutečných hodnot uvádí to, co myslí „že se od nich čeká“. To, do jaké míry se podle těchto hodnot respondenti řídí ve svém každodenním životě samozřejmě pak může být předmětem diskuse a především dalšího ověřování.

Použitá literatura:

- Ágh, A. 1993. The „Comparative Revolution“ and the Transition in Central and Southern Europe. *Journal of Theoretical Politics*. 5 (2): 231-252
- Barker, Carman, 2000. The Spirit of Capitalism? Religious Doctrine, Values, and Economic Attitude Constructs. *Political Behaviour* 22 (1): 1-27
- Bauman, Z. 2000. *Svoboda*. Praha. Argo
- Beck, U. 2004. *Riziková společnost*. Praha. Slon
- Bourdieu, P. 1995. *Sociology in Question*. London: Sage
- Elias, N. *O procesu civilizace*: Praha: Argo
- Fallding, H. 1965. A Proposal for the Empirical Study of Values. *American Sociological Review*. 30 (2) 223-233
- Gellner, E. 1997. *Podmínky svobody: občanská společnost a její rivalové*. Brno. CDK
- Giddens, A. 1991. *Modernity and Self-identity*. Cambridge. Polity press
- Gilligan, C. 2001. *Jiným hlasem*. Praha. Portál
- Giorgi, L et al. 2006. The European Union as a Community of Values In. *Democracy in the European Union; Towards the Emergence of a Public Sphere*, Routledge, 2006
- Hamer, D., Copeland, P. 2003. *Geny a osobnost*. Praha: Portál
- Holý, L. 2001. *Malý český člověk a skvělý český národ*. Praha. Slon
- Horyna, B. 2001. *Idea Evropy: pohledy do filosofie dějin*. Praha. Argo
- Hofstede, G. 2001. *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions, and Organizations across Nations*. Thousand Oaks: Sage
- Howard, M. 2003. *The Weakness of Civil Society in Post-Communist Europe*. Cambridge. Cambridge University Press
- Inglehart, R. 1990. *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton. University Press
- Joubert, D. 1992. *Reflections on Social Values*. Pretoria. Human Sciences Research Council
- Kanazawa, S. 2001. De Gustibus Est Disputandum. *Social Forces*. 79 (3). 1131-1162
- Krejčí, J. 1994. Zorné pole makrosociologie. *Sociologický časopis*. 30 (3) 317-328
- Krejčí, J. 2002. *Postižitelné proudy dějin*. Praha: Slon
- Lipset, S. M. *Political Man*. New York. Doubleday.
- Loewenstein, B. 1999. *Projekt moderny*. Praha: Oikoymenth
- Mareš, P. 2001. Češi: zaměstnání a práce – jak jsou Češi spokojeni ve své práci. In. *České hodnoty*. Ladislav Rabuši. [Ed]. Brno: Masarykova univerzita
- Miller, A., Mitamura, T. 2003. Are Surveys on Trust Trustworthy? *Social Psychology Quarterly*. 66 (1). 62-70
- Mudde, C, 2003. Civil society in post-communist Europe: lessons from the ‚dark side‘.- In: *Uncivil society? Contentious politics in post-communist Europe* / Kopecky Petr [edit.], London, Routledge
- Musil, J. 2007. Politická integrace, nebo návrat konfliktů. *Lidové noviny*. 10. 3.
- O'Brian, O. 1994. Ethnic identity, Gender and Life Cycle in North Catalonia In. *Anthropology of Europe*. V. Goddard, J. Llobera. [Eds.]. Oxford: Berg
- Prudký, L. 2007. *Přístupy k sociologickému empirickému zkoumání hodnot*. Praha. CESES
- Průcha, J. 2004. *Interkulturní psychologie*. Praha. Portál
- Putnam, 1994. *Making Democracy work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton. Princeton University Press
- Rabušic, L. 2000. Je česká společnost postmaterialistická? *Sociologický časopis*. 36 (1): 3 –22

- Řeháková, B. 2001. Změny hodnot v České republice a Inglehartova hodnotová typologie. In. *České hodnoty*. Ladislav Rabušic. [Ed] Brno: Masarykova univerzita
- Řeháková, B. 2006. Měření hodnotových orientací metodou hodnotových portrétů S H. Schwartze. *Sociologický časopis*. 1 (42). 107 – 128
- Sedláčková, M. 2002. Sociologické koncepce důvěry ve společnosti. *Acta Universitatis Carolinae - Philosophica et historica, Studia sociologica XIV – Organizace, aktér a rozhodování* 2002 (3): 9–29. Praha: Univerzita Karlova.
- Schwartz, S. nedatováno. *Instructions for Computing Scores for the 10 Human Values and Using them in Analyses*.
<http://ess.nsd.uib.no/index.jsp?year=2005&country=&module=other>
- Schwartz, S., Howard, J. 1980. Explanations of Moderating Effect of Responsibility Denial on the Personal Norm-Behavior Relationship. *Social Psychology Quarterly*. 4 (43): 441-446
- Schwartz, S. 1992. Universals in the Content of Values: Theoretical Advances and Empirical Tests in 20 Countries. *Advance in Experimental Social Psychology* (25): 1-65
- Schwartz, S. Huisman, S. 1995. Value Priorities in Four Western Religions. *Social Psychology Quarterly* 2 (58): 88-107
- Schwartz, S. H. 2003. *A Proposal for Measuring Value Orientations across Nations*. Chapter 7 in. the Questionnaire Development Package of the European Social Survey. Website: www.Europeansocialsurvey.org.
- Siedentop, L. 2004. *Demokracie v Evropě*. Brno. Barrister & Principal
- Skovajsa, M. 2006. *Politická kultura: přístupy, kritiky, uplatnění ve zkoumání politiky*. Praha. Karolinum
- Smith, B. 1969. *Social psychology and human values: selected essays*. Chicago. Aldine
- Staniszki, J. 2006. *Postkomunismus: zrod hádanky*. Brno. CDK
- Struch, N., Schwarz, S., van der Kloot, W. 2002. Meanings of Basic Values for Women and Men: A Cross-Cultural Analysis. *Personality and Social Psychology Bulletin*. 1 (28): 16-28
- Sutcliffe, A. 1996. *An economic and social history of western Europe since 1945*. London. Longman
- Šmídová, M., Rákoczyová M. 2007. *Srovnání dvou aspektů sociální soudržnosti v České republice, na Slovensku, v Rakousku, v Maďarsku, Finsku a Řecku*. Praha. STUDIE CESES 1/2007
- Thompson, J. 2004. *Média a modernita*. Praha: Karolinum
- Uslaner, E., Badescu, G. 2004 . Honesty, Trust and Legal Norms in the Transition to Democracy: Why Bo Rothstein is Better Able to Explain Sweden than Romania. In: *Creating Social Trust in Post – Socialist Transition*. János Kornai, Bo Rothstein, Susan Rose – Ackerman [Edits.] New York: Palgrave
- Velký sociologický slovník. 1997. Karolinum
- Vinopal, J. 2006. „Empirická přístupnost levo-pravé politické orientace“. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 42 (1): 129 – 148
- Vlachová, K. 2006. Úvodem k tematickému bloku The European Social Survey (ESS). *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 1 (42) 8-10
- Výrost, J. 1989. *Sociálno-psychologický výzkum postojov*. Bratislava. Veda
- Weber, M. 1998. *Metodologie, sociologie a politika*. Praha. Oikoymenh

Příloha:

Tabulka 48: ESS 1 - Průměry hodnotových typů za jednotlivé země.

	Univerzalizmus	Benevolence	Konformismus	Tradice	Bezpečnost	Moc	Úspěch	Hédonismus	Stimulace	Samostatnost
Rakousko	2,12	2,00	3,19	3,01	2,45	3,43	2,89	2,90	3,39	2,20
Belgie	2,14	1,98	2,90	2,71	2,51	3,75	3,23	2,53	3,34	2,34
Švýcarsko	2,01	2,00	3,41	2,87	2,59	3,75	3,30	2,54	3,39	2,07
Česká republika	2,26	2,32	2,54	2,79	2,19	3,74	3,76	3,54	3,95	2,38
Německo	2,20	2,09	3,23	2,94	2,41	3,75	3,34	2,98	3,67	2,24
Dánsko	2,35	1,86	3,03	3,22	2,96	3,81	3,42	2,64	3,38	2,18
Španělsko	2,03	1,96	2,68	2,44	2,06	3,39	3,17	2,95	3,41	2,25
Finsko	2,13	2,21	2,81	3,09	2,37	4,10	3,61	3,15	3,34	2,44
Francie	2,08	2,18	3,13	2,87	2,49	4,04	3,67	2,72	3,40	2,36
Velká Británie	2,36	2,23	3,01	2,99	2,45	3,83	3,22	3,22	3,31	2,38
Řecko	1,93	1,92	2,33	2,04	1,73	2,98	2,77	2,70	3,18	2,20
Maďarsko	2,16	2,20	2,91	2,54	1,90	3,50	2,85	2,57	3,49	2,30
Irsko	2,17	2,15	2,84	2,60	2,17	3,65	3,12	3,29	3,38	2,32
Nizozemí	2,31	2,22	2,86	3,07	2,65	3,84	3,35	2,82	3,41	2,34
Norsko	2,49	2,33	2,85	3,21	2,97	3,94	3,59	3,44	3,65	2,61
Polsko	2,20	2,22	2,33	2,44	1,99	3,44	3,07	3,61	3,43	2,52
Portugalsko	2,37	2,18	3,13	2,61	2,33	3,66	3,02	3,03	3,56	2,58
Švédsko	2,43	2,33	3,34	3,13	3,06	4,00	3,67	3,06	3,69	2,57
Slovensko	2,17	2,34	2,83	2,47	2,23	3,50	2,76	2,83	3,18	2,32
Celkem	2,19	2,13	2,94	2,79	2,34	3,71	3,30	3,01	3,47	2,34

Zdroj: ESS

Tabulka 49: ESS 2 - Průměry hodnotových typů za jednotlivé země.

	Univerzalizmus	Benevolence	Konformismus	Tradice	Bezpečnost	Moc	Úspěch	Hédonismus	Stimulace	Samostatnost
Rakousko	2,23	2,01	3,25	3,06	2,48	3,35	2,83	2,57	3,29	2,21
Belgie	2,11	2,01	2,86	2,69	2,43	3,70	3,27	2,60	3,44	2,36
Švýcarsko	1,98	1,91	3,21	2,73	2,61	3,74	3,31	2,62	3,39	2,10
Česká republika	2,49	2,45	2,69	2,91	2,32	3,46	3,51	3,24	3,61	2,56
Německo	2,24	2,05	3,12	2,88	2,53	3,76	3,27	2,91	3,66	2,32
Dánsko	2,30	1,90	2,90	3,16	2,92	3,79	3,43	2,68	3,47	2,31
Španělsko	2,11	2,00	2,84	2,54	2,20	3,58	3,35	3,15	3,52	2,47
Finsko	2,18	2,21	2,86	3,04	2,44	4,11	3,64	3,22	3,42	2,44
Francie	2,07	2,21	3,08	2,86	2,50	4,09	3,80	2,78	3,42	2,44
Velká Británie	2,31	2,02	2,99	2,89	2,38	3,70	3,15	3,14	3,36	2,45
Řecko	1,85	1,81	2,27	1,95	1,65	2,91	2,71	2,79	3,23	2,30
Maďarsko	2,00	2,00	2,89	2,47	1,87	3,54	2,75	2,38	3,37	2,11
Irsko	2,09	1,97	2,71	2,47	2,23	3,64	3,12	3,23	3,31	2,43
Itálie	1,94	2,00	2,49	2,14	1,87	3,08	2,49	3,17	3,22	2,22
Lucembursko	2,10	2,04	2,80	2,78	2,30	3,84	3,26	2,89	3,29	2,39
Nizozemí	2,23	2,19	2,79	3,02	2,67	3,88	3,32	2,81	3,36	2,32
Norsko	2,44	2,30	2,71	3,25	2,90	3,89	3,51	3,50	3,59	2,60
Polsko	2,21	2,13	2,39	2,44	2,02	3,34	2,98	3,62	3,42	2,50
Portugalsko	2,59	2,41	3,08	2,64	2,48	3,38	3,07	3,08	3,54	2,82
Švédsko	2,43	2,29	3,26	3,08	3,10	3,98	3,67	2,99	3,66	2,57
Slovensko	2,21	2,30	2,89	2,49	2,26	3,54	2,85	2,73	3,23	2,36
Celkem	2,17	2,08	2,87	2,68	2,32	3,61	3,18	3,02	3,44	2,38

Zdroj: ESS

Studie CESES/CESES Papers

2003

1/2003	Internetoví Češi na cestě za svojí budoucností	Bednařík A.
2/2003	Knowledge-Driven Development	Veselý A.

2004

1/2004	Kultivace vědění v klíčový faktor produkce	Veselý A., Kalous J., Marková M.
2/2004	Vstup ČR do prostoru politické komunikace a rozhodování v EU	Balabán M. a kol.
3/2004	Politický vývoj ve střední Evropě po r. 1989 a jeho dopad na neziskový sektor	Frič P.
3/2004	Political developments after 1989 and their impact on the nonprofit sector	Frič P.
4/2004	Modernizace veřejné správy a vybraných veřejných služeb	Ochrana F.
5/2004	Understanding Governance: Theory, Measurement and Practice	Potůček M. Veselý A. Nekola M.
6/2004	Zpráva o stavu země. Strategické volby, před nimiž stojí	Potůček M. a kol.
7/2004	Czech Welfare State: Changing environment, changing institutions Český stát veřejných sociálních služeb: měnící se prostředí, měnící se instituce	Potůček M. Mašková M. Ochrana F. Kuchař P.
8/2004	Experti o mechanismech sociální soudržnosti v naší společnosti	Prudký L.
9/2004	Pojetí sociální soudržnosti v soudobé sociologii a politologii	Musil J., Bayer I., Jeřábek H., Mareš P., Prudký L., Sedláčková M., Sirovátka T., Šafr J.
10/2004	Círky a sociální soudržnost v naší zemi	Prudký L.
11/2004	The First Prague Workshop on Futures Studies Methodology	Slintáková B. (eds.) Potůček M. Nováček P.

2005

1/2005	Elity a modernizace	Frič P., Prudký L. Nekola M.
2/2005	Reálná konvergence České republiky k EU v porovnání s ostatními novými členskými zeměmi	Slavík C.
3/2005	Růst zkreslení HDP v prostředí transformace: implikace pro měření růstu a rozvoje české ekonomiky	Benáček V.
4/2005	Kvalita českých vývozů a dovozů	Horáková T.
5/2005	Metody a metodologie vymezení problému	Veselý A.
6/2005	Veřejné rozpočty jako nástroj veřejné politiky a strategického vládnutí. Veřejná politika, veřejná volba, veřejný zájem	Ochrana F. Nekola M.
7/2005	Evaluace: metody, východiska, přístupy	Ochrana F. Hloušková H.
8/2005	Policy a proces tvorby politiky	Veselý A. Nachtmannová M.
9/2005	Veřejnost a elity jako aktéři modernizace	Drhová Z. Frič P., Prudký L. Nekola M.
10/2005	The Second Prague Workshop on Futures Studies Methodology and Colloquium Designing the Future in Europe 2005	Potůček M. a kol.
11/2005	Péče o staré lidi v rodině	Jeřábek H.

2006

1/2006	Literature Review on Civil Society, Citizenship and Civic Participation in the Czech Republic.	Potůček M. a kol.
3/2006	Sociální vyloučení a sociální začleňování v České republice jako veřejně politická agenda	Mareš P. Rákoczyová M. Sirovátka T. a kol.
4/2006	Přístupy k sociologickému empirickému zkoumání hodnot	Prudký L.

2007

1/2007	Srovnání dvou aspektů sociální soudržnosti v České republice, na Slovensku, v Rakousku, v Maďarsku, Finsku a Řecku	Šmídová M.
Rákoczyová M.
2/2007	Hodnotový portrét evropských zemí. Srovnávací analýza s použitím přístupu Shaloma Schwartze.	Vávra M.

Připravujeme/To be published:

2/2006	Vnitřní periferie jako forma sociální exkluze	Musil J.
Müller J. |
|--------|---|-----------------------|

Všechny texty jsou k dispozici na: <http://ceses.cuni.cz/studie/index.php>.